

מ. ז. פייארברג

קבץ ספורים וכתבים

AND THE BUSH
WAS NOT
CONSUMED
והבֹּשֶׁת
אֵינָה
אֵכָל

מ. ז. פייארברג

ל א נ ?
ספור

כמו מתוך הערסל הנני רואה את תמונתו הנוגה, מתוך העננים
השחורים אשר כסוהו בחיי ויקדירו את הודו בהמון אגדות הבל
וצללי תהו — הנני רואה אותו, האומלל, אשר הרבה הפך והפך
בחיים, וזמה לא נתנו לו מאומה, גם שם וזכר לא השאירו לו.
הבה ואציב לו ציון!

ספורים רבים ושונים ספרה לי אמי בילדותי, ספורים נוראים
וחשכים כחשכת הגלות ומלאי תוגה וצלמות כחיי עם ישראל. השער
הלבן אשר בראשי זקני לא אות זקנה הוא, כי עוד בחיותי ילד
נהפכתי לזקן: כל ספור וספור הלבין לי שעה אחת ומרוב הספורים הפך
שערי לבן... עתה יודע אנכי, כי על במת החיים ישנם אנשים אוכלים
ושותים, שמחים ומתענגים על רוב טוב, אנשים, אשר קללת אל זועם
איננה רובצת עליהם תמיד... אולם אז היו לי החיים לחזון תוגה
נוראת... ונורא מכל הספורים היה הספור על דבר נחמן המשוגע.
אנחנו, הילדים, דברנו תמיד ב„חדר“ על אודותי, כי גם אנחנו ידענו
אותו ואת תהלכותיו הזרות.

„הרב רבי משה, אבי נחמן המשוגע — כן ספרה לי אמי —
היה גאון וקדוש בישראל, אבל הזקן מטשרנוביל היה גדול ממנו, —
ורבי משה לא האמין בו. פעם אחת סר הקדוש אל עירנו, ורבי משה
לא הלך גם לקבל את פניו; וישלח הקדוש לקרוא את הרב אליו,
אך הרב לא אבה ללכת. והי ביום השבת, בחינתם שניהם בבית
התפלה ויסן הקדוש אל הרב ויאמר אליו: „משה, אינך מאמין בי? —
הנה לך אות: הן חפץ אתה בבן זכר. השנה תלד אשתך בן. נשמה

role of
write

function
story

אחת גדולה היתה בריקיע, נשמה גדולה וקדושה מאד, אך סמאל
שבה אותה חזנה היא בידו, הנה היא מרחפת שבעים שנה באויר.
חשב חשבתי כי אצילנה מידו, ולכן לא נתתי לרדת מטה, אך עתה
הנני רואה, כי בעוז הדור אי אפשר לי להציל אותה, הדור אינו
מאמין בי ולכן תש כחי. הנשמה הזאת תהי — בנך, הוא יהיה גדול
בתורה ובחכמה, אך זה כוחו — לסמאל, להקליפת, הוא יוריד את
שיבתך ביגון שאולה.

„נחמן המשוגע“ — כן ספר לנו ה„רבי“ פעם אחת כטוב לבו
עליו — הוא „בעל מוח“ גדול עד מאד, ויסיתחו לבו ללמוד „קבלה“,
אף כי ידע כי יש „חרם“ לבל ילמד איש „חכמת הקבלה“ טרם
ימלאו לו עשרים וחמש שנה... הוא נכנס לפרדס, הציץ ונפגע
ויהי — ל„אחר“.

„נחמן המשוגע“ — ספרו אחרים — ישב פעם אחת יחידי בלילה
בבית המדרש וילמד, פתאום שמע קול נורא קורא אליו: נחמן, תן
לי להריח טבק! וישא את עיניו וירא והנה לשון ארוכה שלוחה
אליו מ„עזרת נשים“... מני אז הסתתרה בינתו — וישתגע.

„נחמן המשוגע“ — ספר לי בחור אחד — חפץ לדעת מה
למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, ויתבונן במה שלא
הורשה... גם עתה עודנו תועה בחקירות אפלות, הוא אינו מאמין
כי „משוגע הוא“...

התבערה היותר נוראה היא זאת אשר ממסתרים תגיה, מים
רבים לא יכבו את התבערה הזאת ועד חיסוד תיקד ותאכל מבלי
השאיר שריד, כי בעת אשר נגלה לנו הלהב — כבר אחזה האש
בכל, מבלי תת יכולת להציל משניה טרף, וככה היא המלחמה אשר
ילחם האדם בנפשו ובלבו פנימה. המלחמה הזאת נוראה היא, בה
ישם הלב עוד טרם יפרוץ הלהב החוצה...

לא פתאום „השתגע“ נחמן, לא פתאום עשה את המעשה
הנורא ביום הנורא ההוא!

יום הכפורים. בית הכנסת מלא משה למה אנשים לבושים לבנים וטליתות, הרב רבי משה עומד, סמוך להארון, ומתפלל בכונה ובקול בזכים. זקנו הלבן היורד על פי מדותיו, מצחו הגדול והרחב, פניו הלבנים, עיניו העמוקות והשחורות, וכל יצורי גוו כולם העטופים לבנים — יתנו לו תואר פני מלאך אלהים. על הבמה בתוך עומד צעיר לימים, רזה ודל, פניו לבנים כפני מת, לחייו בולטות וארוכות ועל קציהן צומח זקן שחור וקצר, עיניו שחורות וגדולות ומוזירות מבעד לבבותיהן הארוכות כשתי גחלי אש, הקמטים אשר במצחו ומבטי עיניו העמוקים מעידים, כי חושב האיש מחשבות רבות ועמוקות מאד; יש אשר יפריעוהו מגינות החזן ממחשבותיו, והוא מרים אז את עיניו ושולח מבטים זרים על כל סביבותיו, כמו יתמה על מראה עיניו ולא יבין מה הערב הזה, מי האנשים האלו ומה לו סה... הקהל הגדול מתבונן אליו בכבוד, בדעתו כי לא מחשבות פשוטות חושב עתה רבי נחמן בהרב, זה המוכב החדש ההולך ומתגלה על שמי היהדות... הנה זה אך מלאו לו עשרים שנה — זכבר מלאה הארץ תהלתו...

התפלה כלתה, החזן גמר „שיר היחוד“, ורבי נחמן עודנו תפוש במחשבותיו ומעמיק להתבונן בשיר הפילוסופי הנפלא הזה, המלא חיים, אמונה, חקר ומחשבה — והנה נגש אליו אחד האברכים ושאלהו דבר בתורת „העבודה“. האברך פנה אליו אחת ושתיים, והוא לא ענהו... הנאספים בבית התפלה התפלאו על מחשבותיו כי כה עמקו עד אשר לא ישמע דברי המדבר אליו ויקרבו אל מקומו. האברך שנה את שאלתו פעם ושתיים, ויתעורר רבי נחמן, ויבט אל כל אשר מסביב לו במבט זר ומפוזר, אחרי כן פנה אל האברך ויאמר במרידות: הוי, עד מתי נהיה ממבלי עולם?

— איך? מדוע הננו ממבלי עולם? — שאל האברך בתמהון. רבי נחמן הביט בו בעיניו השחורות ויאמר אליו באנחה: אתה לא תבין...

הקהל מביט אליו בתמהון, גם אביו הרב נגש אליו. עיני נחמן

בוערות כאש, הוא רוצה להביע מחשבה מרה, מחשבה אשר דכאת את רוחו ימים ושנים ואשר הרבתה פצעיו גם בערב זה, ולמי יביע את מחשבתו המרה הזאת? מי יבין לרוחו עד קצה מחשבותיו?... הוא עומד נשען על הבמה ומביט אל הקהל בעינים מפיקות יגון, רחמים ויאוש כאוה, הוא פונה עוד הפעם אל האברך ואומר: כן, הכל הבל, מה לך ול„עבודה“?... למה לך לדעת את אשר נעשה לפני אלפי שנה?

— מה לך נחמן? — קרא אביו בקול — ההשתגע? —
— הכל הבל! — קרא נחמן, ויקח בידו את נר השעוה הדולק על הבמה — ויכבנו...

— הוא השתגע — קרא אביו בקול מר, ויפול לארץ ויתעלה. —
ברגע הזה נחתם גזר דינו לנצח: הוא — „משוגע“...
הקהל מתלחש איש עם רעהו, מדברים בקול עצב ובפנים מפיקים יגון, מביטים פעם אל הרב הזקן, היושב נשען על שתי כפות ידיו ופניו כבזשים בקרקע, כמו יבוש להביט בפני הקהל הרב, ופעם אל בנו המשוגע, שהקדיח תבשילו ברבים, ופעם ירימו פניהם ויביטו איש בפני אחיו כשואלים ותמהים... אין יודע ומבין, איך היה הדבר!

והמשוגע יושב נשען על עמודו, פניו פני להבים, עיניו מפוצות אש זרה, כעיני משוגע באמת. הוא רואה ומרגיש את חרבנו, יודע הוא, כי ברגע זה הרס את אשר בנו למענו כל ימי חייו, הוא נפל הפעם לשאול תחתית... כל כבודו, כל אשרו שקוע בתהום עמוק ונורא. הוא רואה לפניו עתיד שחור ואפל מאד... סה, ברגע זה, החל לחיות חיים אחרים, ומי ידע, מי ימנה את הפגעים הרעים, אשר יביאו לו החיים החדשים? הנה ברגע אחד היה לאומלל, ומה נורא מצב כזה! אבל מדוע? למה כבה את הנר? המחשבה הזאת מדכאת את רוחו עד מאד. למה המיט על אביו, היקר לו מחייו, שואה נוראת וחרפת עולם כזאת?... קין הרג את הבל אחיו והוא הרג את אביו, הוי, המחשבה הזאת נוראה מאד... אבל העשה זאת ברצונו? לא, הוא

מרגיש, כי בעל כרחו כבה את הנר. קשה היה לו לסבול עוד את מכאוביו בנפשו פנימה, והמה כבר עברו גבול... זה ימים ושנים הוא מרגיש, כי זר הוא לכל והכל זר לו... הפעם פרצה האש החוצה, אבל מדוע פרצה באופן אשר לא רצה? למה חלל את הקודש לעיני מקדישיו? „אומלל אנכי — חושב הוא — כי בן אני לעם אשר דבר אין לו בעולם מבלעדי הדת. רק שני דרכים לפניך: הלחם בעד הדת או נגד הדת — ואני הן חפץ אני להיות איש חפשי. לא זאת היא מטרת חיי, להלחם בעד הדת או נגדה... שאיפות אחרות אני מרגיש בלבי ומעשים אחרים הנני מבקש לי בעולמי בקרב עמי... ובדמיוני עוברים לפני כל ימי חיי המעטים. הנה ילדותי,

בחרותי ושחרותי, הנה לפני כל שאיפותי ותקוותי, שנשארו קבורות בסתר לבבו. עניים היו חיי בתענוגים ושמחת בשרים, אבל תחת זה היו עשירים בדמיונות, בחלומות, בחזיונות, בשאיפות ובתקוות. הנה זכרון אחד מתרומם ועולה מתוך המון הזכרונות המטושטשים: היום יום קץ, השמש כבר רד, הוא שב מה„חדר“ עלו ושמח, ה„רבי“ האיר לו פני היום ויאמר לו, כי מימיו עוד לא ראה נער בן תשע שנים מפליא להגות בתלמוד ומבין שמועה כמוהו. האויר התקרר מעט, ונעים הוא מאד ומשמח את נפשו, שהיתה כלואה כל היום בחדר, בחום נורא ובאיר מחניק... והנה עדת נערים חבריו לקראתו, וברגע אחד הוא עומד בתוך התנועה רבת, המה רצים יחדיו בקול ששון ובתרועת גיל. פתאום והנה אביו הרב נגש אליו: הוא הלך להתפלל „מנחה ומעריב“.

— נחמן! — ההתפללת מנחה?

— התפללתי בחדר.

— ולמה אתה רץ?

הוא שותק.

— למה אתה מתחבר עם נערים שובבים?

הוא שותק.

— קומה ונלכה! מהיום והלאה תלך להתפלל לבית הכנסת.

conscience

in an...
aspiration
an inner

אסור לו ליהודי. למלא שחוק פיו בעולם הזה. בעולם הזה נחנך ללמוד ולעבוד את ד', וחלילה לנו לבלות את חופנו בחבלי תעתועים... הוי, בני, הן מתפלל אתה בכל יום: „אל תשלט בנו יצר הרע“, התפלה הזאת תפלה גדולה היא, היצר הרע שולט בנו בעזה"ר, כל שמחה ותענוג המה מעשי שטן, כדי להשקיע אותנו בהבלי העולם הזה ולהטרידנו מהעולם הבא... אסור לשמח, בני, אסור לשמוח בעולם הזה!

הוא מביט בגעגועים אחרי הנערים השמחים הרצים הלאה, רגש-עצב לחץ את לבבו. הוי, מה קשה עליו לעזוב את חבריו ברגעים הנעימים האלו! כמה הוא מתגעגע, כמה הוא מקוה כל היום — עת תכבד עליו הנשימה מגדל החום ומתאויר המתניק — להרגעים הנעימים והיקרים האלו! אבל מה יוכל לעשות?... ובאמת איך יתפלל מחר לשוא: „אל תשלט בנו יצר הרע“?...

בית הכנסת. תפלת המנחה נגמרה. המתפללים לקחו להם גרות וישבו אל „העמודים“ ללמוד תלמוד, משניות ושולחן ערוך, או לעיין ב„טפרים קדושים“. עצב שקט ממין מיוחד שורר עתה במקום הזה. אנשים אחדים עומדים מסביב להבימה, ספריהם פתוחים לפניהם, והמה מחליטים דברים זה עם זה לרגעים: לנכון ישאו ויתנו בדבר הלכה; החום גדול מאד, האבק מכסה את השפתים החורות והיבשות, הנרות בוערים בכבדות ומפיצים אור כזה על פני הבית... ובמקום כזה עליו לבלות מהיום את שעות הערב הנעימות לו... הוי, השטן הרע, למה ימשכו כה בחזקה החוצה? מה לו שם בחוץ? והוא זוכר את דברי התלמוד אשר למד זה לא כבר: „אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש...“ „לא! — הוא גומר אז בלבבו — לא אאבד את עולמי ככל השוטים שקלקלו, שבלו את זמנם בחבלי שוא. אלחם ב„היצר הרע“ עד אשר כלה אשמידו מלבבי... אבל הלב הרע... הלב מושך החוצה, העינים מלאות דמעות... הוא מרגיש, כי הקריב קרבן לאלהי ישראל וכי זכך את נפשו ורוחו לעבודת הבורא, והוא גומר אז בלבבו להקדיש את גופו ונשמתו כלה לד'

par le gettante promptings de ple-

ולתנער מכל חבלי תענוגות העולם הזה... "הוי, אלי! — מתפלל הוא בלבבו — תן בי כוח להתגבר על היצר הרע, עזורני נא לעבדך בלב שלם ובאמת..." אך הנה כל היהודים יושבים ומעיינים בספרים, הוא "היהודי" היחידי פה בלי ספר... הוא נגש אל ארון הספרים ומבקש לו ספר לעיין בו, והוא מוציא משם את הספר "ראשית חכמה". אביו אמר לו, כי כל יהודי מחויב לדעת את "הראשית חכמה" בעל פה ולשמור את כל הכתוב בו... הוא מהפך את דפי הספר, והנה לנגד עיניו הפרק "מסכת גיהנם". הפרק הזה מושך אותו אליו. זה כמה שנים הוא שומע המון שיחות ומעשיות על דבר הגיהנום והעונש בעולם הבא, אבל הוא רוצה לדעת את הדבר כמו שהוא, רוצה הוא "להבין" את הגיהנום, שעורו, תכנו, גדלו ומדתו, הכל הוא רוצה לדעת, הכל כמו שהוא... עתה הגיעה השעה... והוא קורא.

הקהל כבר גמר להתפלל תפלת ערבית, רבים מן הנאספים כבר שבו לביתם, והוא יושב נשען על עמודו, הספר פתוח לפניו, אך הוא איננו רואה מאומה, כמו רשת פרושה על עיניו... "הנה כי כן — חושב הוא בלבבו — הנה זה הוא הגיהנום!..." הוי, אלי, הנה כי כן יודע אתה לענוש את המורדים בך! גדול אתה אלהים, גדול ונורא עד מאד, אתה האל האיום והנורא, גדל הכוח והגבורה, אשר אין מדה וקצב ליכלתך ולגבורתך, אתה הנך מעניש ככה את האדם הקטן, החלש והדל הזה?..." וברגע זה הוא מרגיש, כי העולם חשך בעדו. ואמנם איך אפשר לחיות בעולם ארוך ואפל כזה? הן על כל פסיעה ופסיעה ירבץ החטא, הנך עונה, "אמן יהא שמיה רבא" שלא בכונה — וכבר הפסדת את עולמך, פעם אחת לא דקדקת ב"נטילת ידיים" — ועליך להתגלגל בצפרדע שבע שנים... הוי, אלי, מה נורא עולמך ומה קשה לחיות בו?..." ד' אלהים, אנא "אל תביאני לידי נסיון", זכר נא כי הנני אך בשר ודם, ומה כוחי לחבין ולקיים את תורתך הגדולה והעמוקה?..." הוא סוגר את ספרו ומתנשא מעל מקומו בכבודו, אנחה עמוקה מתפרצה מתוך לבו. ברגעים האלה היונה שם

אבן כבדה, והאבן הזאת מה מעיקה, מה מכבידה היא על הלב!... הנה זה הוא העולם, אלה המה החיים, והוא לא הרגיש ולא ידע עד הנה...

הוא יוצא לאט, סר וזעף, מבית התפלה, הוא נגש עד המפתן, מתנשא בכל מלוא קומתו ומגביה את ידו הימנית ונרשק את ה"מזוזה" ואומר בלחש: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, ומכוון למה שכתוב ב"הספרים הקדושים", כי מכל מצוה ומצוה נברא "מלאך טוב", השומר על האדם לבל ישל חלילה בעבירה... ובחזק, הוי, מעשי שטן, בחזק מה נעים! כפת השמים הגדולה מתנוצצת מהמון כוכבים מזחירים, הירח הלבן מביט ברחמים, בנעימות ובשחוק חן ישר אל פניו... הוא דוחק בעל כרחו את רגלי השכינה ומרים את ראשו להביט בעומק ים התכלת ובעצם השמים הסתוריים, האויר חקר והלחלח משביעו נעימות ונחת רוח למרות רצונו. הנה — חושב הוא בלבבו — ירח יפה, כוכבים יפים, שמי תכלת, גגות מבריקים לאור הירח, אילנות — הכל לכאורה נאה ופשוט. אבל הוי, כמה רבבות מחבלים, מזיקים, מלאכים רעים, שדים, רוחות, לילין ונשמות ערטילאין! אורבים לך על כל צעד ושעל! כמה יש לך ל"תקן" הרבה ולזכך את הנשמה — והנה היצר הרע מפנה את לבך לבטלה, להתענג על הבלים ותעתועים?!" חלזות הבתים ודלתותיהם פתוחים, "בעלי הבתים" יושבים בחדר פנימה נגד החלון הפתוח, אוכלים ושותים ומתענגים על המרגוע אחרי עמל היום, "בעלות הבית" עומדות בבית המבשלות אצל התנור המוסק ומכינות ארוחות הערב, הילדים יושבים על מפתן הפתח ועל הקרקע לפני המפתן ואוכלים יחד בקערה אחת תפוחי אדמה חמים — והוא הולך לו בכובד ראש ומביט בעצמון על פני כל האומללים האלו, המאבדים את עולמם בשעה אחת... השוטים האלו מתענגים על עולם שאינו שלהם, הוי, אומללים, הן שוכחים המה "הכל"... עצבונו הולך הולך וגדול, כל אנשי הרחוב המה שכחי אלהים, ומי יודע אם לא יכשל גם הוא חלילה בעצת היצר הרע?!

קודר בחמת רוחו נדכה ושחות, הוא בא אל הבית. הבית מלא אורה, שמחה וחיים. אביו הרב יושב בראש השולחן, אנשים רבים יושבים מסביב לו, מדברים, משוחחים ומתוכחים בקול שאון ובתנועה רבה. אורח אחד אוהב לצון, משעשע את המסובים בחתוליו החדיש... הוי, מה נורא המחזה! אביו הרב שוחק! אביו שוחק! הוא הן הגיד לו זה לא כבר, כי אסור ליהודי לשמוח בעולם הזה?... הוא מביט ישר בפני אביו — כן, הוא שוחק! הוא מביט עוד הפעם, חפץ הוא להכיר בפני אביו, כי תוחה הוא ומתחרט על שחקו ובקרבו פנימה ייסרוהו כליותיו על אשר הסיח את דעתו מעבודת הבורא — אבל לא, הוא מכיר בפני אביו, כי שוחק הוא באמת ובלב שלם... יודע הוא, כי אביו הרב הוא „יהודי כשר“, והרבה הרבה יתאנה, יתחרט, יתודה ויצום על זה, הן רוב הלילות עוברים עליו בבכיות, תפלות ותחנונים, ורוב הימים הוא יושב בתענית. אבל, הוי, ה' אלהים, למה שכח כי אסור לשחוק? למה שחק ועל מה שחק? מה צורך יש לו בשחוק? ואם איש כמזהו נכשל בעצת היצר, אם לאביו הזקן, העובד את אלהים כל ימיו ומתגבר תמיד ללחום ב„הקלפה“ ו„הסטרא אחרא“ — אם לו אין די כוח לנצח את היצר הרע, מה יעשה הוא, הילד?...

ובלילה! הוי, מה נורא היה לו הלילה! מה גדולה המלחמה בלילה! מה רבו המוראים הכתובים ב„הספרים הקדושים“ על דבר ממשלת ה„קלפה“ בלילה! הנפט בעששית אפס, בחדר אפלה, הדממה נוראה, הלחץ בלב גדול מאד, מחשבותיו פזורות ומקוטעות. המוח עובד עבודתו במהירות נמרצה, אך איננו יודע מה הוא חושב... דבר אחד הוא מרגיש: הוא גלמוד סה בהעולם הנורא והשחור הזה, הוא, הנער הדל וחלש, הנהו יחידי בהעולם האפל הזה. אלפי מלאכים, כוחות נסתרים, מתגלגלים על כל צעד ושעל... העולם כולו אורב לו להורידו אל באר שחת, אל הגיהנום, שהוא... מה חלש ודל הנהו! הוא מכסה את פניו בשמיכה. צר לו עד מאד, אין תקוה, אין מוצא... פתאום תבוא מחשבה נוראה בלבו והוא מתחלחל... לא! לא! הוא

חוטא במחשבתו, חלילה, חלילה, האלהים הוא טוב... אבל — תוסיף המחשבה ההיא לענותו — למה ברא עולם נורא כזה? אלהים הוא טוב, ואם לא דקדקת ב„נטילת ידיים“ עליך להתגלגל בצפרדע... הוא ברא לו אדם חלש ודל ומבקש ממנו מוח אלהים... „לא, לא, אינני חוטא, אלהים הוא טוב, טוב, טוב... הוי, ברח לך יצר הרע“ הוא נושך את שפתיו, חורק בשניו ומורט את שערותיו מרוב כעס על המחשבה המרה הזאת, הוא חוזר בכונה במחשבתו בלי הפסק על המלה טוב, טוב, טוב, אבל כמו להכעיסו חשב הלב אחרת: „אלהים איננו טוב, כי ה„ראשית חכמה“ משקר: מאין ידע כל אלה? האם היה שם?...“ אבל כל אלה הן מעשי שטן המה, היצר הרע מסית אותו לחשוב תועה על אלהים ועל ה„ראשית חכמה“ הקדוש... פתאום חדר אליו קו אור מהחדר השני, הדלת פתוחה מעט והוא רואה את אביו יושב בפנה על הארץ, הנר אשר בידו מפיק אור כהה על פני הבית... פני אביו הרוזים והנוגים מפיקים עצבון ויגון קודר, הפנה מלאה קסמים נסתרים המשתפכים אט במלוא כל הבית. אביו יושב דומם נשען על ידו האחת, פניו התמימים ועיניו תבלתי נעות מפיקות צער נורא, הוא נאנח אנחות רבות, אנחה אחרי אנחה... עוד רגעי מספר והוא שומע קול אביו קורא בלס וביגון: „זכור ה' מה היה לנו, הביטה וראה את חרפתנו“, הקול קורא הלאה בלחש, לאט, מלה אחרי מלה... והדברים, הוי, מה נוראים! „אלהים! באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך, נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים... כי דכיתנו במקום תנים ותכס עלינו בצלמות, אם שכחנו שם אלהינו ונפרוש כפינו לאל זר... כי עליך חורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבוח... כי שחה לעפר נפשנו, דבקה לארץ בטננו...“ הוא ירד מעל מטתו ויגש אל הדלת, הזנה הוא רואה את אביו מקרוב... התמונה נוראה ומלאה חרדת קודש, חגגון העצב חדר אל מעמקי הלב והנפש. „עד אנה בכיה בציון ומספד בירושלים“, הזקן בוכה בלס, דמעה אחר דמעה מתגלגלת על זקנו הלבן... „על חומותיך ירושלים תפקדתי שומרים תמיד יומם ולילה לא יחשו“.

הוא זוכר את הספורים הרבים ששמע מ"יהודי ארץ ישראל" על דבר חומות ירושלים... הוא רואה לנגד עיניו את ה"כותל המערבי", מוריד שתי דמעות גדולות, ושועל מתגנב ורץ בין פרציו... הוא עומד בין החרבות על יד הכותל הקדוש, רואה המון יהודים שטוחים על הקרקע ובוכים בקול... הנה פה שרידי מגדלים, ומאחת החרבות הוא שומע קול קורא: "אוי לו לאב, שהגלה את בניו ואוי לחם לבנים, שגלו מעל שולחן אביהם". צעף עלטה פרוש על פני ירושלים, העיר מתאבלת... ועל שער העיר יושב על יד מערה פתוחה הזקן דוד, כנורו בידו והוא מנגן שיר עצב וקודר מאד... לא הרחק מהמערה עומד ישמעאלי מזוין, חרבו על ירכו וכידונו בידו; הוא שומר על העיר... אבל שמה, שמה במרחקים יפתחו השמים, הקב"ה יושב על כסאו ומביט על הארץ הדרום רגליו... הוא רואה את ירושלים השוממה... אז יסער הכסא ממקומו ושתי דמעות גדולות ורותחות נוטלות אל עמקי הים הגדול... אז תצאנה מ"גן עדן העליון" כל נשמות "הקדושים", אשר נהרגו על "קדוש השם", לפניהם ינהר נחל מלא דם וסביבם אש בוערה, גויותיהם פצועות וקרועות לגזרים, ידיהם הרזות נשואות למעלה ובתוכן שרידי גוילי ספרי תורה, שהצילו מיד האויב, והמה כולם משתטחים ומתנפלים לפני "כסא הכבוד"... אז ישמע קול נורא ממרומי הכסא: "שובו למנוחתכן נשמות טהורות, עוד לא בא הקץ"... אז תתנפל גם "רחל אמנו" בקול קורע לבבות לפני כסא הכבוד, והאבות הקדושים משתטחים לפניו בקול בכי נורא, אך... הגלות המרה והארוכה עוד לא נגמרה, ירושלים שרופה באש, "ארץ ישראל" שוממה, "השכינה" בגלות ועם ישראל מפוזר ומפורד בין העמים... השטן מתגבר, "סמאל" מושל בכל, מיכאל שר ישראל — אומר אבא — אסור בויקים... התאזות מושלות עלינו ואין אנו יכולים לעבוד את ה', הוי, מתי יבוא משיח? משיח צריך לבוא, צריך להביאו... משיח לא יבוא מעצמו — אומר אבא — הדור צריך להביאו. אבל הן רבים רצו להביא את המשיח? ויוסף דילי רייני? והאריי זיל? והבעש"ט? המה לא הביאו אותו, כי עוד לא בא אז הקץ.

נחץ לנסות עתה בדרךנו אולי כבר בא הקץ... נחץ להביא את המשיח. נחץ להביאו — והי מה?... הנר הולך הלך וכלה, השלהבת בוערת באור כזה, ניצוצי חלב נתזים מסביב בהמולה קטנה, ואור היום הולך ובא ומתגנב בלש דרך חלונות הבית. האור הולך הלך וגדל, הנר כבה, אביו הרב עומד על רגליו בפנת הבית וקורא "תהלים" בעל פה, קולו הרך והחלוש משתפך על כל פני הבית, הלב מתרחב ומתמלא עונג אין קץ, שכינת אל מרחפת במלוא כל הבית, התבל כולה מלאה קדושה וחסד אלהים... בעד החלון נשקף העולם השקט, הנחמה במנוחה מזוהר זיו שדי, הוא סוגר את עיניו ועומד כחולם נשען על הדלת, פני אביו נהרז ומפיקים הוד, הנה הוא מתנשא אט מעל הארץ ומרחף באויר הבית, והוא מזמר שיר יפה ונעים עד מאד, וקול השיר דק ורך מלא קסמים נסתרים ונעלמים, והקסמים קלים ונחמים כחלום ילדות, ונעימים לנפש עד מאד... הנה גם הוא מתנשא אחרי אביו ומרחף באויר, אביו מגביה לעוף אל נחל האש השוטף שם בקצה השמים, העינים כואבות מגדל האור, ואביו שט הלאה, הלאה, הלך וקרוב אל נחל האש הנורא... קולות זמרתו הולכים הלך וחזק ומתעריבים עם אלפי קולות זמרה השטים באויר... כל העולם כולו מזמר... והאש הולכת הלך וגדל, התבל רוחצת בים של אש... הנה הגיהנום המלא אש לחטת, אלפי מלאכים נוראים מלאי עינים מפזי זועה ואכזריות חמה נושאים על כתפיהם המון ילדים ונערים חוטאים להשליכם אל האש הגדולה במעמקי הגיהנום — הוי! מה נורא המראה! הנה פה תלוי נער אחד בלשונו, המון ידיים ורגלים, ראשים וגויות מתגלגלים על האש הלוהטת... אך השטן הנורא מרחף אליו בכנפיו האדומות המכסות את פני כל התבל. הנה הוא אחוז בציצית ראשו, מטלטלהו ברעש אל הגיהנום, הוא רוצה לצעוק בקול, ושמה ממעל מרחף אביו בנחל האש... הוא מרחף אל מלך המשיח... הנה הוא רואה אותו ביד השטן, הוא שט להצילו מידו, הוא אחוז אותו בידיו בחזקה להצילו... המלחמה גדולה, אביו לוחץ את ידיו והשטן מורט את שערותיו בזעם גדול, ומגדל הכאב הוא פוקח את עיניו...

הנה הוא שוכב על מטתו ואביו וכל אנשי ביתו עומדים סביבו.
תודה לאל — אמר אביו הרב — הנה פקח את עיניו.

ומן הלילה ההוא — זוכר הוא — ניטלה ממנו תומת ילדותו ושמחת החיים. אז נודע לו ראשונה כי החיים המה מלחמה נוראה וכי כל ימי חייו יהיה מוכרח להתאבק וללחום, לעבוד ולעמול, מבלי דעת היצלה אם לא... במחוז החלש והרופס התעוררו אז ראשונה, בצורות מטושטשות ובלתי מזגבלות, השאלות הגדולות על דבר האלהים, העולם והאדם. והשאלות האלו נקרו במחוז ויבקשו להן פתרונים ביד חזקה. מבלי תת לו מנוחה אף רגע. ואז נגלה אליו ראשונה גם הרעיון הגדול, כי עליו להיות הגבור המקוה, כי עליו ללחום את המלחמה הגדולה ולצאת בעטרת נצחון.

ערב שבת.

הנה המראה לנגד עיניו: מעבר לבית אביו — גן, ומעבר לגדר הגן ישתרע אגם רחב מכוסה באחו, מעבר לאגם יוחל נהר קטן, אשר את שפתו מעבר מזה מכסות ערבות ירקות ועבותות, העומדות כעצבות וכחולמות חלום מול פני הנחל, ועל שפתו השנית, הזקופה ותלולה עד מאד ואשר המון סלעי מגור ממלאים אותה מסביב, צומח יער קטן השם חושך סתרי. הצפרדע מקרקרת בבצה, הקורא — קורא, הנחל הומה בלחש, הזמיר מרנן שמה מעבר לנחל ביער, העלים והאחו מתנועעים בקול המולה דקה. שפה אחרת הוא שומע סה עתה, לא שפת ה"חדר" וה"רבי", לא שפת בית המדרש והשוק, לא שפת הבית והרחוב... השמים טהורים, השמש היפה רוכבת בגאותה שחקים, האויר זך ונעים. הנה סה עולם אחר, שמים חדשים הוא רואה לנגד עיניו. היום יום חופש, עוד בצהריים נתן לו ה"רבי" חופשה מה"חדר", אביו הרב סוכב בעיר לקבץ "נדבות" לעניים, אחר כן הוא עוסק בצרכי שבת, — והוא חפשי הנה. ומה אהב הוא לבלות את שעות חופשתו סה במקום הזה... ב"חדר", אם אך יחשוב מחשבותיו רגע — והנה צליל מכת לחי: "הכן, נחמן —

קורא אליו הרבי — אתה מכין את שעורך?... הנוץ הוא חולך ברחוב תפוש ברוב מחשבותיך ופתאום הוא נתקל באשה וכליה נופלים מידה ארצה... הוא יושב ואוכל, הכף בידו, פרוסת הלחם בפיו והוא חושב מחשבות — פתאום מפסיקו קול שחוק גדול, אנשי הבית שוחקים לו. אבל סה? סה חפשי הנה, סה יכול הוא לחשוב מחשבות כחפץ לבו באין מפריע. הוא מטפס בכל כוחו על סלע גבוה. הנה הוא עומד על ראש הסלע. הוא עומד ומביט בפני השמש ברוח עלו ושמח: — "ראי נא, שמש, הביטי נא בי, אני הנני הגבור, אני המביא את המשיח!" הוא מרים את מקלו אל כל הפנות: "קומו נא, אדום וישמעאל, ערב ובני קדר, משמע ודומה ומשא, הנה מלך המשיח בא! הוא בא, הוא בא, אני הנני מביא..." רוח עז וגבורה לובשת אותו בעמדו על שן הסלע ובהביטו למרחוק סביבו... הנה הוא גבוה על כל! הוא מניף את מקלו ומכה בו על כל סביביו, הוא לוחם מלחמת "גוג ומגוג"!... מה רבים החללים! האויבים נופלים כקש... והוא נאזר בגבורה, מכה ומכה... גבור הוא כשמשון וכדוד, הפלשתים מתלחשים שמה, כי גבור הוא מכל גבורי ישראל. בני עמון מתבוססים שמה בדם, והוא אינו משיב את חרבו אחור, הוא מניף מקלו ומכה הנה והנה...

הוא נדר נדר לה' להקדיש את חייו למען הביא את המשיח — והעבודה מה קשה! להכניע את הקליפה, את סמאל, להגביר את הקדושה ולהמליך את מלך המשיח — והוא עוד נער חנהו! הוא זוכר את הרגע הנורא, אז בעת אשר נדר את הנדר הקדוש הזה, הוא הרגיש תיכף, כי משא כבד רובץ עליו... אבל הדבר כבר נעשה, הוא כבר נדר את נדרו ואין להשיב. אבל איך יביא את המשיח? הוא החל אז לחפש ב"ספרים קדושים": הן "הספרים הקדושים" מודיעים הכל ואין נסתר מהם, ועליו אך לבקש ולחפש. וספרים מלאים ענין, העבודה רבה עד מאד, הרבה יש לעמול בשביל להיות יהודי פשוט, גם הדרך הזאת סבוכה מאד ומלאה קוצים... להיות יהודי מה כבד הדבר! הן אך בשביל זה נברא העולם — ואדם הראשון

כבר נכשל בחטא! אדם הראשון לא היה יכול להיות יהודי פשוט, יהודי כשר, שומר מצוה כחוק — והוא, הנער, רוצה להביא את המשיח, לתקן מה שעוות אדם הראשון! אדם הראשון — אומרים הספרים הקדושים — הביא מיתה לעולם — עלי, הנער, להביא חיים לעולם!... ואלפי דורות הן כבר עברו, המון צדיקים כבר מסרו את נפשם בשביל להביא את המשיח, כבר נודעו הכסא — והוא עוד לא בא... עתה הוא רוצה להביאו!... אבל הנדר, הוי, הנדר! בין כך ובין כך כבר אבד את עולמו... הנדר כבר עלה. לשמים. מכל מלה ומלה נברא מלאך, ממלה קדושה — מלאך טוב, וממלה רעה חס ושלום — מלאך רע: כך כותבים הספרים הקדושים. והמלאכים הרעים נותנים כוח ל„הקליפה“, מחזקים אותה ומעכבים את הגאולה, ואם לא יקים את הנדר יתן תוקף להקליפה ויעכב את הגאולה, תחת אשר רצה לקרבה, ומה גדול העוון הזה!... אבל, רבש"ע, מה יעשה? איך מביאים את המשיח? הוא כבר קרא ספרים רבים, בקש וחפש, אבל דרך סלולה לא מצא עוד... הספרים כולם מדברים על דבר „חכמה נסתרה“, על דבר „קבלה“, התורה כולה היא אך „לבוש“, ה„אותיות“ המה „עולמות“ שלמים, מי שידע „לצרף“ את „האותיות“ יכול למשול בה „עולמות“ ולעשות בהם כרצונו, העיקר הוא לדעת איך להשתמש ב„שמות הקדושים“, איך לעשות את ה„השבעות“ וה„צדופים“, העולם כולו, השמים, הגלגלים וכל המציאות תלויים בידי בן ע"ב, והשם הגדול הזה יוצא מפסוק אחד שבתורה, השם הזה מושל בכל, נחוק אך לדעת איך להשתמש בו... הנה המסגר המפתח, והעולם כולו סובל אך מאשר אין גבור בארץ, אשר יקח בידו את המפתח ויפתח את המסגר הנצחי, הפתאים חושבים, כי העולם הוא ארץ, שמים, שמש, כוכבים, הרים ונהרות, ימים ומדברות, אנשים וחיות, הפתאים חושבים, כי התענוג הוא אכילה ושתייה, שחוק ודבור, טיול ורכיבה; הפתאים חושבים, כי הרע שבעולם הוא מחלה, רעבון, מות, וכי הגבורה היא לכוח ולאגרוף, הפתאים רואים את העולם בתכלית הפשטות, ואינם מכירים את ה„תוך“ הצפון בו.

ככתוב „בספרים הקדושים“; הפתאים חושבים, כי משיח יביא אכילה ושתייה ו„פרנסה“ לעולם. לא! משיח — אומרים הספרים — יגרש רוח הטומאה מן העולם, משיח יכניע את סמאל, את היצר הרע, ויעביר את החטא מן הארץ. אלמלי — כותבים הספרים — היו יודעים הבריות בצערה של השכינה בגלות, לא היו דואגים לשעבוד מלכויות ולשאר הבלי העולם הזה. הספרים אומרים, כי העיקר הוא — הגאולה הרחנית. הם אומרים, כי צריך לפדות את התורה מן הגלות. התורה יחד עם השמות הקדושים הרצופים בה המה בגולה — כן אומרים הספרים. לכשיבוא משיח יביא את הגאולה ראשונה לאותיות התורה, אחר כך להגולים; משיח יגאל בתחילה את הנשמה ואחר כך את הגויה; הוא יגאל מתחילה את השכינה ואחר כך את ישראל. הדברים האלו בלתי מובנים לו היטב, דברים רבים הוא קורא בספרים על דבר הגאולה והוא אינו מבין את פירושם, אבל די לו כי ידע מה הוא העולם באמת, מה הוא העיקר ומה היא תכלית הכל; הוא ידע עתה, כי הכל היא הנשמה ולא הגוף, כי העולם הזה הוא אך כפרוזדור, לקשט בו את הנשמה ולטהר אותה קודם שתכנס לטרקלין, למקום זיו השכינה... אבל העבודה רבה עד מאד. יום אחר יום, שבוע אחר שבוע, חודש אחר חודש עובר — והמטרה עודנה ממנו והלאה... הוא אינו יודע עוד איך להחל את המלאכה... מאז הפליא את נדרו עברו ימים ושנים, קיץ וחורף, חגים ומועדים!... כמה פעמים ראה את רעי מאושרים, נהנים ושמחים ומתענגים בעולמם. הנערים האלו אינם יודעים מאומה ואינם דואגים למאומה; יודעים אך להתפלל בכל יום וללכת אל החדר ולהכין את השעור; המה שוכחים את היצר הרע, את הגיהנום ואת מלאך המות, את הגלות, את המשיח ואת הגאולה — את הכל המה שוכחים!... וכמה המה מתענגים בכל יום ששי ברחצם בנהר ובהתלמדם לשוט על פני המים! כמה המה מתענגים במלחמותיהם ושעשועיהם! כמה המה מתענגים בלילות החורף מדי לכתם מן ה„חדר“ בהתגלגלם בתוך השלג ובהלחמם בכדורי קרח!... להם הכל מותר, ה' יסלח להם, המה לא נדרו נדר.

אבל הוא? אוי, הן יש ימים שגם הוא שוכח הכל... הוא שוכח, ממש, כי יהודי הנהו, והוא מתענג על ההבלים ככל רעיו הנערים... הוא רחץ בנהר, רץ ומטפס, נלחם ומשתעשע כמחמם... ומה ידאב אז לבו בזכרו את נדרו... הוא רוצה לעזוב את חבריו, אבל לבו, לבו, הלב מושך ומושך... עוד רגע ויעזבם, אבל ברגע הזה איננו יכול, הרגע הזה יקר ונעים לו מאד... והנדר מנקר ומנקר בלבבו, קול גדול קורא בקרבו פנימה: „רשע, רשע! למה אתה מפסיד את עולמך בדברי חבאי? את נדרך זכור, רשע!“ הוא מרגיש אז בקרבו פנימה מלחמה חזקה, היצר טוב והיצר הרע נלחמים בקרבו, המה שניהם נלחמים, מתגרים זה בזה ומושכים אותו זה לכאן וזה לכאן, והוא בעצמו עומד כגולם ואינו יכול להכריע. היצר הטוב אומר: „ברח לך מזה, רשע! את נדרך זכור, העולם הזה הוא נמאס ונבזה ואוי להם להחוטאים השקועים בתאוות שפלות, אוי להם לנערים השוכחים רבון העולמים ומבלים ימיהם ברקוד ושמחה! פקח נא עיניך וראה, כמה מאוסים ונבזים ההבלים האלו. לעבודת הבורא, נחמן!“ והיצר הרע משיבו: „שוטה, כל הנערים חבריך מתענגים ושמחים, פלוגי מפליא לעשות בשוטו בנהר, אלמוני זה חברך מנצח בכל המלחמות, הכל מרקדים, מרננים ושמחים, ואתה הנך מתעצב על דברי הבלים! וכי מה לך ולעבודת הבורא? ספר נא את הדברים באוזני חבריך וישחקו לך כולם... אז, לכשתהיה „בר מצוה“, „בר עונשין“, תלך בעל כרחך לעבודת הבורא... אז מזהירין אותך על כך, אבל עתה למה לך שטות זו? כל הנערים הנם שמחים, מרקדים וצוחלים, שמח גם אתה עמחם! וכי פקח הנך מהם? וכי זקן הנך מהם? שמח לך — ודיו הנדר... מה לך ולנדר? גם הנדר הוא אך דברי הבלים ולא יותר... הן רואה אתה, כי לא תביא את המשיח, ואיך תביאו? ולמה לך להביאו? מה חסר לך בלא משיח? ומדוע לא יביאחו אחר? מי יצחו עליך להביא את המשיח? המתן עד שתהיה גדול, ואז, אם תוכל, תביא את המשיח... הנה הוא מתפלל תפלת „מנחת“ בכונה, ב„יהודי גמור“, והנה פתאום בא אליו חברו מאחוריו ומפריעו

מלהתפלל בכונה, ה„שולחן ערוך“ אומר: „אמילו נחש כרוך על עקבו אל יפסיק מתפלתו, והוא מתגבר מאד להעמיד את עצמו כאינו מרגיש, והלו מפריע אותו בדברים בטלים ומעורר אותו לחשוב „מחשבות זרות“ באמצע התפלה, — ומה גדול העוון הזה! המלאכים אינם מקבלים את התפלה הזאת לעשות ממנה עטרה ל„הקדוש ברוך הוא“ היא תועה בכל ה„עולמות“, עד ש„מלאכי חבלה“ חוטפים אותה ועושים אותה עטרה ל„סמאל“... הוא מתחזק ומתאמץ להתפלל בכונה, אך הלו מתגרה בו, מכהו, חובטתו, דוחפתו ומרצה לפניו דברי התולים, עד שהוא פורץ בשחוק למרות רצונו וגומר את תפלתו בחטיפה, בהבלעת מלים ושלל בכונה... הנה זה כבר הוא מתבודד בכל יום ששי לעבוד את ה' ולבקש את הדרך הטוב לחקים את נדרו, והמטרה עודנה ממנו חלילה...

אך הנה... הנה... סוף סוף נודע לו איך להביא את המשיח! הוא מצא כתוב בספר „לקוטי צבי“, כי „בשעה שהחזן מאריך בימים נוראים בנגינת „איה מקום כבוד“ יכולים לבקש אחת משלש אלה: „רוח הקדוש, עושר או בנים טובים“. טוב מאד, עושר לא יבקש, למה לו עושר? מה הוא הטוב אשר ישיג בעושר? גם בנים טובים לא יבקש: הן הוא איננו נשוי עוד, אבל „רוח הקדוש“! כן, הוא יבקש אך „רוח הקדוש“!... אך אז, בהיותו „בעל רוח הקדוש“, יוכל להביא את המשיח. הן מ„בעל רוח הקדוש“ לא יבצר דבר, גם ה„אבות“ ידעו את ה„קץ“ אך ב„רוח הקדוש“, ויעקב שבקש לגלות את ה„קץ“ נסתלקה ממנו „רוח הקדוש“. אך הוא לא יגלה לשום איש, גם לא אחיותיו הקטנות, שהוא משוחח עממן תמיד על דבר משיח והגלות, לא יגלה את הקץ עד אשר יביא את המשיח... כן, דרכו נכון לפניו... הן הדבר הזה קל מאד, נחוץ אך לשמור ולכוון היטב בשעה שיאמר החזן „איה“, נחוץ להזהר לבלי השתעשע או בחברת נערים שובבים, ואז בודאי יבוא המשיח...

„הימים הנוראים“ הגיעו, הוא מכוון את עצמו לעשות הכל כחוק, לבל יקלקל חלילה. יודע הוא, כי „כוונות“ קדושות כאלו צריכות זהירות יתרה, טהרה וקדושה; הוא מפשפש במעשיו ו„מהרהר

בתשובה". ירא הוא שמא יגרום חלילה החטא, ולא יעלו לו כוונותיו יפה... הוא קורא הרבה ב"ספרי מוסר", המלמדים איך להתנהג בהימים הקדושים האלו... עוד משמע את קול השופר ראשונה. בראש חודש אלול, כבר החל להרגיש, כי "דינים תקיפים" ירדו לעולם, האויר נתמלא פחד וחרדה, "אימת-הדין" מרעידה את כל הלבבות... אך בכל זאת הוא מלא בטחון ואמונה. הוא מרגיש אז, כי המלחמה הנצחית, התמידית, נתגברה עתה מאד, ונפשו משתפכת בקרבו בגעגועים ובאמונה עזה: "ה' אורי וישעי, ממי אירא? ה' מעוז חיי, ממי אפחד? בקרוב עלי מרעים... צרי ואיבי לי, המה כשלו ונפלו, אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח... חזק ויאמץ לבך וקה אל ה'..." הוא מתפלל בכל יום בכוונה יתרה, הוא אומר "תהלים" וקורא ב"השליה הקדוש" הוא קם אשמורות בכל לילה לאמור "סליחות" בצבור, והוא מתחבא אז בבית המדרש מאחורי התנור ומהרהר בתשובה, מתודה על עוונותיו בלחש ומבקש סליחה עליהם מלפני המקום. גם בה"חדר" ובבית הוא יושב בכבוד ראש ובהכנעה, כפושע על ספסל הנאשמים. את לחמו הוא אוכל בעצב, ירא הוא שמא יכשל חלילה בעוון "אכילה גסה", שמא ישכח חלילה, כי צריך לאכול אך בשביל שיהא בו כוח ל"עבודת הבורא", ויאכל כ"בעל תאוה", ברעבתנות, כדי ליהנות מהעולם הזה, ושמא יכשל ב"נטילת ידים" או ב"ברכת המזון"... והרי כל יהודי צריך לזכור, כי השולחן הוא מזבח, כי האוכל הוא כהן וכי המאכל הוא קרבן, והאוכל את קדשיו שלא בטהרה הוא חייב כלית מלפני המקום... הוא טובל בכל יום ב"מקח" זו בערב ראש השנה התפלל כל היום, אמר "תהלים", קרא בספרים ויתנהג בקדושה. בראש השנה השכים לקום, הלילה ארך לו מאד, הוא כבר חמה בכליון עינים לבוא הרגע הגדול... הוא הלך לבית הכנסת בעננה, בהכנעה ובראש כסוף, לא הביט בפני איש ולא דבר עם איש, פן יכשל בלשון הרע, בדברי שקר או בסתם דברים בטלים. הגה החון אומר "קדושה", לבו דופק בחזקה, רגשות חזקים הטילו סער בקרבו, ברכי

כשלו מרוב פחד ותקה, שערותיו סמרו וכמו רעד עבר בבשרו: עוד רגע... הגה החון מזמר "איה" — והוא מכון את ה"כוונות" הנחוצות ומבקש רוח הקודש... ה"כוונות" עלו לו יפה, הוא עשה הכל כחוק, עיניו אורז ולבבו רחב, עתה הוקל לו, הוא מלא את חובתו באמונה... הוא גומר את תפלתו בשמחה ובהודיה לה' שהשרה את שכינתו עליו, בן אדם רמה ותולעה!... הוא מביט בגאון על כל הנאספים. בעוד רגע הוא מחפש בקרבו עקבות "רוח הקודש", הוא מחטט, מפשפש וממשמש ברוחו, רוצה הוא להכיר "רוח הקודש" בראשית התגלותה... לא! בפעם אחת אין די, נחוץ לכון עוד מחר, נחוץ לכון גם ביום הכפורים — כך הוא גומר בלבו, בראותו כי איננו מכיר עוד ב"רוח הקודש" השורה עליו... "עשרת ימי תשובה" עברו עליו בתקה וסוד, גם "יום הכפורים" עבר, גם "הושענא רבא", והוא מחפש ומפשפש ברוחו פנימה, להכיר את התגלות "רוח הקודש", — אך אינו מכיר מאומה, אינו מרגיש מאומה... הוא נשאר אדם פשוט כשהיה, השמים סתומים וחתומים, הכל נסתר ונעלם, והוא אינו רואה ואינו יודע מאומה...

ועוד הפעם הוא עומד על שן הסלע שמח אצל הנחל וחושב מחשבות, אבל לא את מחשבותיו מאז הוא חושב עתה; הוא כבר נלאה לעסוק ב"הבאת המשיח", כבר שכח את נדו וכבר מת בקרבו החפץ הזר ההוא... יש שהוא זוכר את מלחמותיו, אשר נלחם שתי שנים, והוא מתעצב אל לבו מאד... מתביש הוא מפני עצמו, ומה מאד היה חפץ למחוק מקרב לבבו את זכרונותיו המרים ותעצובים ההם; שן הסלע הוא ספר תולדות חייו: מדי בואו אל שן הסלע הוא זוכר את כל מחשבותיו הרבות אשר חשב במקום הזה; פה, במקום החפשי הזה, נתן חופשה גם לנפשו ולמחשבותיו, ובעמדו יחידי על מרום שן הסלע שם את נפשו כמושל בכל וככל יכול, רצונו התרחב והתגבר אז ואיזה כוח נסתר דחף אותו הלאה, הלאה במרומי האויר, הוא בקש לעוף, לרום ולהתנשא, ללחום עם הכל ולנצח את הכל.

הוא — והשמש, הוא — והאלהים... את אלה ואך את אלה הכיר וידע על שן הסלע... מה לו אנשים ועיר? מה לו הנערים, הרבי והחדר? הוא חפץ להיות גבור ונפשו שואפת לגדולות! שאלות הוא שואל ופתרונים הוא מבקש... הוא רוצה להכיר את ה"תכלית" ואת ה"עיקר" ואחרי כן הוא חפץ להגיע אל אותה ה"תכלית" ואל אותו ה"עיקר"... הוא בוכה במסתרים, מתרגז ומתקצף על עצמו וכביכול גם על הקדוש ברוך הוא. שאלות נוראות מתעוררות בקרבו ומבקשות להן פתרון. משיח לא בא, הוא לא הביאו... אלפי אנשים כבר רצו להביאו — ולא הביאו אותו... עם שלם מתפלל ומתמוגג בדמעה בשביל להביאו, טובל גלות מרה בעבורו, אביו קם בכל לילה לתקון "חצות" ומתפלל על ביאתו — והוא אינו בא! והספרים מבטיחים ומבטיחים... בן שתיים עשרה שנה הוא היום, ומראשית ימיו ועד עתה לא שמע מאומה זולתי גלות וסבל, אך ספורי אש ודם, הרג ואבדן. קדושים, אנוסים, נשחטים ונהרגים — זה הוא ספר יחוסו. עוד בהיותו ילד קטן ספרה לו אמו, כי אבותיו היו מגולי פורטוגל, כי אבי אביו נהרג בפולנאה, ואבי אביו נהרג בקמיניץ. הנה הוא זוכר עתה על שן הסלע את הספורים שקרא עם אביו ב"מדרש רבה" בתשעה באב שעבר על דבר נערי ירושלים הנפלאים, הקדושים הקטנים והרכים... הנה לפניו מחנה גדול של ארבע מאות נערים ונערות, הם עומדים לפני הנהר הגדול, זוכרים המה כי ילכו שבי לפני צר — והמה משליכים עצמם אל הנהר... אלפי תמונות עוברות לנגד עיניו, רוחו משוטטת בכל המקומות הנפלאים ההם, אשר שם חיו הגבורים הקטנים האלו... ורעיון נורא יבוא בלבו: "מי יודע אם גם אז, אז בלילה הנורא ההוא, לא הביטה הלבנה בפניה השקטים אל מול פני המקדש והעיר הבורים באש?... אולי גם אז התנוצצו הכוכבים בשמים ויאירו את אגמי הדם האדומים?... הוי, מי יודע את הנעשה שמה במרום?... אולי אך שחוק הוא הכל... ספר התנ"ך מלגלג להבלי העמים, אבל מי יודע, אולי יש גם ל"הגוים" ספר המלגלג לנו... עם ישראל אינו טועה! היתכן כי עם כולו יטעה? אבל

הן האומות הן שבעים, ועם ישראל הוא "המעט מכל העמים", ומדוע כל הרבים האלו טועים?... שבעים אומות יש בעולם ולכל אומה "שר אחר ושם אחר, העולם מלא אנשים, ואיש איש ילך בשם אלהיו"... הוא רוצה לעקור את לבבו מקרבו יחד עם הרעיונות האלה, ולהשליכו הלאה לפני הכלבים... הוא רוצה לגנוס ולברוח. ירא הוא מפני עצמו... אבל אנה יברח איש מפני עצמו? רוצה הוא להסתתר מפני מחשבותיו הנוראות, אבל איה המקום אשר יתחבא איש מפני מחשבה ועומה המקננת כשטן בלבו?... ה' קוק

הנה תמונה חדשה עומדת לנגד עיניו: בית המדרש בימי הקיץ. מדי חשבו בזכרונות ילדותו תתיצב לפניו שן הסלע על שפת הנחל, ומדי זכרו את זכרונות נעוריו הוא רואה לנגד עיניו את הקו האדום, קו אור השמש, אשר הופיע בבית המדרש בבוקר בבוקר על הקיר המערבי, ובין הערבים — על הארון והפרוכת, בלבבו פנימה, במקום אשר קבורים כל קדשיו ואלילי נעוריו, קבור גם קר השמש הזה אשר שעשע את נפשו בשבתו כנוזר בבית המדרש, ואשר כמו לחש לו תמיד באזניו: "ראה נא, נחמן, מה גדול, רחב, נעים ומלא אור הוא העולם, אשר מעבר לכתלי בית המדרש"... בוקר. השמש עוד טרם יצאה על הארץ, הבריאה כולה עודנה אחוזה בחבלי שנה, שקט ודממה מסביב, גם אור היום המשתפך מסביב והחדר אל חדר משכבו ומפריע אותו משנתו הנעימה בחזקירו אותו כי אתא בוקר וכי עליו לקום להתעסק בלמודו, גם הוא כמו יורום עתה בנחת ובדממה. אביו עומד עליו ומעירו: "קומה, נחמן! נלך נא יחד אל בית המדרש ואלמד אתך את השעור ב"מורה דעה", קומה, קומה! הנה עוד מעט ותקום גם אמך לחלוב את הפרה ולשלחה אל העדר, קומה, קומה! למה אתה מתנמנם? עוד מעט ויקומו גם החיטים, הנפחים, החרשים, הבונים והחנונים לעבודתם ולמלאכתם הפשוטה ואותנו וכה ד' לעסוק בתורתו הקדושה, אשרינו שתורתנו אומנותנו, ואתה הנך חפץ לישון?... קומה, קומה! גער ביצר הרע!

זכר נא את הסעיף הראשון ב"השולחן ערוך": "יתגבר כארי לקום בבוקר לעבודת הבורא, שיהא הוא מעורר השחר". — אבל מה נעימה לו השנה ברגע הזה!... "הוי, הוי, אבי — מתחנן הוא — בעוד רגע אקום, אבל עתה, אנא, הניחהו..." הרגעים הנעימים רצים בחפזה, רגע אחר רגע, הוא מתנער בכל רגע: זוכר הוא, כי אביו מחכה לו שם בבית המדרש, והוא מתחזק לקום, הוא פושט את ידיו לקחת את בגדיו מעל הכסא הסמוך למראשותיו, אבל איזה כוח עוצר בעדו, איזה קול קורא בקרבו: "שכב עוד מעט, חן עיף הנך, וחיים עודנו גדול לעסוק בתורה..." הוא שוכב ככה, ידיו פשוטות אל בגדיו, רוצה לקחתם ואינו יכול. לבסוף הוא זוכר את "הסעיף הראשון בשולחן ערוך" — הסעיף הראשון, והוא אינו יכול לקיימו!... הוא לובש את בגדיו במהירות, לבל תחטפנו שנה עוד הפעם, נוטל את ידיו ויוצא החוצה.

בחוץ עוד תשלט דממה, לוחות החלונות סגורים בכל מלא הרחוב. השמים אדומים, עוד מעט ותצא השמש; האויר, המלא עוד צללי ליל, רטוב ורך ומענג את הנפש; התרנגולים קוראים, הפרות והעזים מטיילות אט, באין מפריע, לאורך הרחוב ולפני פתחי הבתים. הנה נגלתה לפניו ככר השוק, החנויות עומדות כמתנמנמות. עדת כלבים משתובבים באמצע הככר, ומרחוק שמה הולכת ובאה עגלת אכר... הוא עומד בתוך השוק ורואה מרחק, בקצה הרחובות, גנים ועצי פרי... המראה ממלא את לבבו שמחה, והוא עומד במנוחה ומביט בטוב לב. התנועה ברחוב הולכת ורבה, החיים נעזרים, השמש החלה להגלות על פני אוסף השמים, המראות והחזיונות משתנים... ופתאום הוא זוכר, כי אביו מחכה לו שם בבית המדרש, והוא?... הוא מבלה סה עתותיו בהבלים ושוכח את חובותיו. הוא ממחר ללכת הלאה ומתאמץ לשכוח את הכל... הוא הולך וקרוב אל בית המדרש, אבל לבו מושך אותו אל המראות, אל הגנים, אל החיים... זה ימים רבים, מאז החל ללמוד בבית המדרש, הוא חושב שלא ברצונו מחשבה אחת בלתי מבוררה לו. אז, בעת צעד את הצעד הראשון על סף

בית המדרש על מנת להיות מהיושבים שם לפני ד' ועוסקים בתורתו — נתגלתה לו המחשבה הזאת, ואיזה רגש נסתר ובלתי נודע לו החל להעיק על לבבו. בראשונה היתה המחשבה כחה עד מאד ובלתי מובנה וברורה לו בעצמו, אבל מעט מעט היא הולכת הלך והתפשט, הלך והתברר, ויש אשר החל להבין את קצה המחשבה, ויירא מפניה עד מאד...

הוא בא אל בית המדרש. צללי הליל עוד לא חלפו כליל מעל פני הבית, העמודים שחורים ומפיעים עלטה, הפנות מלאות ערפל, ובתוך הערפל, באחת הפנות, תחנוע תמונה שחורה, וקול עצב ורך מחריד את האויר השקט, מפריע את הדממה הנוראה וממלא את הבית יגון קודר: התמונה היא תמונת אביו, הוא עומד שם בפנה וקורא מזמורי תהלים. רגע נמחה מקרב לבו כל המראה הגדול אשר התענג עליו בחוץ, והוא עומד פתאום בתוך עולם חדש, נפשו כמו שואפת לאיזה דבר, ורגשות נפלאים סוערים בקרבו. אבל הוא איננו יודע, למה הוא שואף, מה הוא מרגיש ואנה הוא נושא את נפשו. איזו תמונות כהות מרחפות לפניו, הבית כמו משתרע, מתרחב, והוא רואה בו, כמו מתוך ערפל, עולם גדול ורחב עד מאד, המון מראות, עלילות, חזיונות, אנשים ודורות. אלפי קסמים מתלחשים בקרבו, הוא מתענג, מצטער, אבל איננו יודע מה הוא תענוגו ומה הוא צערו... הוא רואה אך מתוך הערפל...

— נחמן, נחמן! — הפסיקו אביו ממחשבותיו.

הוא לוקח את ה"יורה דעה" ונגש אל אביו.

— עוד עיף הנך, נחמן, ועוד טרם העברת שנה מעיניך.

— לא, אבי.

— למה אתה מכחש לי? אין אני מאשים אותך על זה. אתה

עודך נער ועוד טרם למדת ללחום עם היצר הרע. גם אני הייתי נער ועודני זוכר את מלחמותי עם היצר הרע עד שעלה לי להתגבר עליו ולשים לילות כימים ללמוד תורה ולעבוד את ד', וכמה פעמים נצח

הוא אותי בעוה"ר! בני, בני, הרוצה להיות איש צבא צריך להריח ריח גפרית".

— אבל, הכי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא?

— הוי, בני, בני, בפצעי לבבי האנושים נגעת בשאלתך זאת! זה שנים רבות הנני מסתכל בסדרי העולם ובהנהגת בני עמנו, והדבר הזה הביא אותי לידי מחשבות רבות, מחשבות יגון ועצב, המחשבות האלה הנן תהום רבה, ואת המחשבות האלו חפצתי להנחיל אותך, כמו שגם אבותי הנחילו אותי מחשבותיהם הם. אבל אי אפשר למסור מחשבה בדברים בעלמא, כל מחשבה נקלטת במוח רק אחרי רוב הסתכלות בחיים ואחרי המון נסיונות, ואני איני יכול לעזור על ידך, לתת לך מפתח כללי, כדי שתהיה מוכשר לרשת את מחשבותי ולהמשיכן הלאה, כמו שירשתי אני מאבותי את מחשבותיהם והמשכתי אותן הלאה.

— הנך שואל אותי — הוסיף האב, אחרי דומיה קצרה: — „הכי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא? הוי, בני, בודאי הדבר כן, בודאי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא. מי שרוצה לעבוד את ה', מי שרוצה לבוא אל התכלית הנרצת, אל יסוד הכוונה בבריאת העולם, צריך בודאי להיות איש צבא, מי החפץ לעבוד את המלך ולשרת לפניו, עליו להיות איש צבא. ואולם מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא: כל בני המדינה אינם חפצים ואינם יכולים להיות אנשי צבא, לכן בוחרים במיטב בני הנעורים, שיעבדו הם בצבא בעד כל העם. גם אותנו, בני, בחר ד' להיות אנשי צבא שלו, הוא נתן לנו תורת אמת, מצוות ואזהרות, ואנחנו כולנו נשבענו לו להיות אנשי צבא, „אנשי קודש" שלו. הראית, בני, בשעת שרוב בני אדם מתענגים על השנה, על מצע רך תחת קורת ביתם, אנשי הצבא לנים על פני השדה באהלים וסובלים קור, גשם וסער. איש הצבא צריך להתרגל לחיים קשים, לנדודים ואי-שנה, בשביל שיוכל להגן על ארצו ועל מלכו. אנשי הצבא הנם רוב ימיהם בגלות ובנדודים. כן המה חיי אנשי צבא! מי שיש לו איזה דבר צריך לשמור אותו ולהגן

עליו מפני אחרים, וכל מה שהדבר יקר ביותר, צריך הוא יותר לשמירה מעולה ולמגינים חזקים. עוד לפני שלשת אלפי שנה מסר לנו אלהים את תורתו ויעשה אותנו לאנשי צבא. אנחנו הננו הצבא של האלוהים „הקדושה" בתבל. עודך צעיר לימים ואי אפשר לך להבין את הסודות העמוקים האלו, ואולי לכשתגדל תבין. עתה די לך לדעת, כי אנחנו הננו אנשי הצבא של המקום ברוך הוא. דבר גדול ויקר עד מאד מסר לנו הקב"ה בטובו, ויעיד בנו את השמים ואת הארץ, כי נשמור עליו ונגן עליו כל ימי היותנו על פני האדמה, „כי עם קדוש אתה לד' אלהיך, ובך בחר ד' להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה"... „את ד' האמרת היום להיות לך לאלהים וללכת בדרכיו ולשמור חוקיו ומצוותיו ומשפטיו ולשמור בקולו, וד' האמריך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר לך ולשמור את כל מצוותיו, ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת, ולהיותך עם קדוש לד' אלהיך, כאשר דבר". כן, בני! אנחנו הננו „עם קדוש לד' אלהינו", אנחנו הננו „סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה", אנחנו הננו הגדוד של הקב"ה פה בעולם הזה! בני, בני, הנה אלה דברי הברית והשבועה, אשר נשבענו לשר-הצבא שלנו: „את ד' האמרת להיות לך לאלהים וד' האמריך להיות לו לעם סגולה". אתה, בני, עודך נער, ורק מעט מאד תדע מכל אשר עבר על עמנו מאז היותו ל„צבא אלהים". ידיעה זו אינה נקנית בקריאת „המעשיות" בלבד שבאגדות ובמדרשים, ב„יוסיפון", ב„שבט יהודה", ב„שלשלת הקבלה" וב„צמח דוד"; רבים המה הקוראים את „המעשיות" האלו, אך מעטים מאד המכירים את הגרעין הצפון בתוך הקליפה, את הנסתרות שבתוך הנגלות האלו. הפתאים מדמים, שהכל הוא מקרה וכן העולם סובב הולך, המאמינים הפשוטים יודעים אך את ה„פשוטות": בני ישראל עבדו בחומר ובלבנים במצרים ויהי רע להם, לכן הוציאם הקב"ה ממצרים; במדבר קרע הקב"ה שבעה רקיעים וירד על הר סיני ב„קולות וברקים" ונתן למשה את תורתו; משה עלה להר ושהה שם ארבעים יום, ומה עשו ישראל? נסכו מסכת עגל וזב ועשוהו

לאֱלֹהִים; אַחֲרַי כִּךְ הָמֵן, הַשְׁלוּ, מִלְחַמַּת הָעַמִּים, בְּנֵי הַבַּיִת וְחֶרְבָּנוֹ.
עֲבֹדַת הָאֱלִילִים, הַגְלוֹת וְהַטְלָטוּלִים; — אֵת הַכֹּל הֵם רְוִאִים בַּפְּשָׁטוֹת:
יִשְׂרָאֵל חֲטָאוּ וְהִכְעִיפוּ אֶת ד', לִכְן גָּלוּ, וְכִשְׁתַּמְלֵא הַסָּאָה יָבוֹא מֶלֶךְ
הַמִּשְׁחָה וְיִוְלִיךְ אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲבָל, נֶחֱמַן בְּנִי, אוֹי לִי
שְׂאִינִי יִכּוֹל עֵתָה לַגְלוֹת לָךְ הַכֹּל. אֲנִי הִנֵּה זִקְנָתִי וְשִׁבְתִּי, מִי יוֹדֵעַ אִם
יִזְכְּנִי ד' הַחַיִּנִי וְהַגִּיעֵנִי לְזִמְנָה הַזֹּאת, שְׁבוּ אוֹכְלֵי לַגְלוֹת לָךְ אֵת כֹּל
אֲשֶׁר לִמְדַּתִּי אֲנִי מִרְבּוֹתַי וּמִסְפָּרֵי קְדוּשָׁיִם, וְאֲשֶׁר מִיַּד ד' עָלִי הַשְׁכִּיל.
לֹא כִךְ הִיתָה יְצִיאַת מִצְרַיִם כְּאֲשֶׁר תִּדְמֶנָּה, לֹא כִךְ הִיָּה מִתֵּן תּוֹרָה,
וְהַדְּבָרִים עֲמוּקִים מְאֹד. לְכִשְׁתַּגְּדֵל תִּרְאֶה מֵאִמְרֵי „הַזֹּהָר” וְהָאֲרָרִי
וְהָרָח וְיִטְאַל וְיַחַד עִם זֶה גַם דְּבָרֵי „הַמּוֹרָה”, כִּי זֶה בִּלְי זֶה אִי אֲפֻשֶׁר,
וְאוֹלֵי יִזְכֹּךְ ד' וְתִבִּין מַעַס. לֹא כִךְ הִיָּה מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, וְ„הַחֲזוֹרִי” מִבְּרֵר,
כִּי דְּבַר זֶה הִיָּה קְרוֹב מְאֹד לְהַשְׁכֵּל בַּחַיִּמִּים הָהֵם, אֲבָל יֵשׁ בּוֹזֵה סוֹד
עֲמוּק וְאֵתָה לֹא תִבִּין. גַּם „עֲבֹדָה זֹרָה”, בְּנִי, הוּא „עֵצֶם מוֹשְׁכָל”
וְדְּבַר שֵׁשׁ לְהַתְּבוֹנֵן בּוֹ. אֲלֵמֶלִי הִיוּ הָעֲכָרִים עוֹבְדִים אֶךְ לַעֲץ וְאֲבֹן,
לֹא הִיתָה כֹּל כִּךְ נִפְלְאוֹהַ גְּדוּלְתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שִׁכְפָּרוּ בַּעֲבֹדָה זֹרָה.
אֲבָל הָאֱמֶת בּוֹזֵה הוּא כִךְ: לְבִנֵּי אָדָם אִי אֲפֻשֶׁר הִיָּה לְהַשִּׁיג מִתְּחִילָתָם
אֶת הַבּוֹרָא הַיְּחִידִי שֶׁל הָעוֹלָם, וְלִכְן הִתְחִילוּ בַּעֲץ וְאֲבֹן, בְּכוֹחוֹת
טָפְלִים וּבַעֲבֹדָת זֹרוֹת, וְכֵה הִלְכוּ הָעֲבֹדוֹת אֲצֵלָם מִן הַטָּפֵל אֶל
הָעֵיקָר יוֹתֵר, דּוֹר אַחֲרֵי דּוֹר, וּמִתְּקוּפָה לְתִקּוּפָה הֵמָּה מִתְּקַרְבִּים יוֹתֵר
אֶל הָאֱמֶת. אֲבָל לָנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִסֵּר ד' בִּקְבֻלָּה אֶת הָאֱמֶת, כִּי אֲנַחְנוּ
הִנֵּנוּ הַסְּגוּלָּה שֶׁלּוֹ וּבָנוּ בָּחַר ד' מִכָּל הָעַמִּים לְהַשְׁרֹת אֶת שְׁכִינָתוֹ
עָלֵינוּ, וּמֵאֲשֶׁר שֶׁלֹּא כָּל יִשְׂרָאֵל הִיוּ מְסוּגָלִים לְהַכִּיר אֶת הָאֱמֶת, עֲבָדוּ
רִבִּים מֵהֶם „עֲבֹדָה זֹרָה”, וּבְדְּבַר הַזֶּה יֵשׁ סוֹדוֹת עֲמוּקִים מְאֹד. הָעֵנִין
שֶׁל עֲבֹדָה זֹרָה הוּא כִךְ: בְּכָל דּוֹר וְדּוֹר עוֹבְדִים אֲנִי עֲבֹדָה זֹרָה,
כְּלוֹמֵר „עֲבֹדָה זֹרָה” שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר. תִּרִי אִמְרָתִי לָךְ, בְּנִי, כִּי אֲנַחְנוּ
הִנֵּנוּ אֲנָשִׁי הַצָּבָא שֶׁל הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, וְהֵלֵא רֹאֵה הֵנָּךְ, כִּי בְּכָל
עֵיר וּבְכָל מָקוֹם יֵשׁ מִסְבִּיב לְאֲנָשִׁי הַצָּבָא אֲנָשִׁים רִבִּים שְׂאִינָם אֲנָשִׁי
צָבָא. הַחַיִּים חַיִּים אַחֲרֵים וְשׁוֹנִים מִחַיֵּי הַצָּבָא, וְאֵלֵמֶלִא מוֹרָאָה
שֶׁל מַלְכוּת הִיוּ רִבִּים מֵאֲנָשִׁי הַצָּבָא, שְׂאִינָם מְסוּרִים בְּכָל לֵבָם

לְתַכְלִית עֲבֹדָתָם, בּוֹרְחִים מִן הַמַּחֲנֶה וּמִתְּבוֹלְלִים בֵּין אֲנָשִׁים רִבִּים
שְׂאִינָם מְבִינִים אֶת הַתַּכְלִית הַנִּרְצָה וְשְׂאִינָם מְסוּרִים בְּכָל לֵבָם וּנְפֻשָׁם
אֶל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וּמֵאֲשֶׁר כִּי לֹא יָדְעוּ אֶת הַ„תַּכְלִית”, מִתְּמַכְרִים הֵמָּה
לְהַבִּיל הַשְׁעָה שֶׁל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר מִסְבִּיב לָהֶם, שְׂאִינָם אֲנָשִׁי צָבָא. רַק
אַחֲרֵי כֵּמָה דּוֹרוֹת, כִּשְׁהָאֱלִילִים הָהֵם נִכְחָדוּ כְּבָר מִן הָעוֹלָם וְהַכֹּל
מִתְּלוֹצְצִים עֵתָה עֲלֵיהֶם, תִּמְהִים בְּנֵי אָדָם עַל אֲבוֹתֵיהֶם, אֵיךְ יִכְלוּ
לְעִבּוֹד אֱלִילִים כְּאַלֵּה; אֲבָל בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר עֲצָמוֹ הָיָה נָקֵל מְאֹד לְחַתְּמֹכֵר
לְאוֹתָהּ עֲבֹדָה זֹרָה. בְּנִי, בְּנִי, בְּשִׁבִּיל לְעִבּוֹד אֶת ד' וּלְשִׁמּוֹר אֶת
תּוֹרָתוֹ הַקְּדוּשָׁה, נֶחֱמָךְ לְהוֹדֹכֵךְ הַרְבֵּה וְלְהַשִּׁיג הַשְּׁגוֹת נְעִלוֹת, בְּשִׁבִּיל
שֶׁלֹּא לְהַכְשֵׁל בַּעֲבֹדָה זֹרָה. דַּע לָךְ, כִּי הַרְבֵּה נִיצְרָצִי קְדוּשָׁה יוֹרְדִים
וְנוֹפְלִים אֶל הַ„סְטֵרָא אַחֲרָא”. וְכֵן נִיצְרָצִי הַ„סְטֵרָא אַחֲרָא” מִתְּנַשְׂאִים
בַּעֲוֹהָרָה וְעוֹלִים לְתוֹךְ „מַחֲנֶה הַשְׁכִּינָה”, וּבְדְּבַר הַזֶּה יֵשׁ סוֹדוֹת עֲמוּקִים
מְאֹד... חֲסִידֵי אוֹמוֹת הָעוֹלָם עוֹבְדִים אֶת הַנִּיצְרָצוֹת שֶׁל הַקְּדוּשָׁה, שֶׁנִּפְּלוּ
לְתוֹךְ הַ„סְטֵרָא אַחֲרָא”, וּמִתְּדַבְּקִים בְּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וּפּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל
עוֹבְדִים רָ"ל אֶת הַ„סְטֵרָא אַחֲרָא”, שֶׁעֲלָתָהּ לְתוֹךְ הַקְּדוּשָׁה, וְנִשְׁקָעִים
וְיוֹרְדִים לְבֵּאֵר שַׁחַת... אֲבָל אֵתָה לֹא תִבִּין עוֹד כֹּל זֹאת... חוֹלְשָׁה יֵשׁ
בִּי, שֶׁבְּדְּבָרֵי עֲמָךְ הִנֵּנִי נֹגַע בַּעֲנִינִים שְׂאִי אֲפֻשֶׁר לִי לְבַרְרֵם לָךְ, אֲבָל
אֵתָה זָכוֹר אֶת הַדְּבָרִים וְחֲזוֹר עֲלֵיהֶם לְכִשְׁתַּגְּדֵל. אֲנִי כְּבָר זִקְנָתִי, וּמִי
יֹדֵעַ אִם יִזְכְּנִי ד' לַגְלוֹת לָךְ אֶת הַדְּבָרִים בַּעֲתָם... אַחֲזוֹר לַעֲנִינִי:
חֲפֹץ אֲנִי לְהַנְחִיל לָךְ אֶת מַחְשְׁבוֹתִי, לְמַעַן תִּהְיֶה אִישׁ צָבָא כְּמוֹנִי.
דַּע לָךְ, נֶחֱמָן, כִּי לְבִי קְרוֹעַ וּפְצוּעַ, אוֹי לָנוּ בְּדוֹר יִתוֹם זֶה... מְדוּעַ
הֵנָּךְ עֲצוּב כֵּה נֶחֱמָן? לֹא לְהַעֲצִיב אֶת רוּחְךָ אֲנִי אוֹמֵר... מִתְּבוֹנֵן אֲנִי
תְּמִיד בְּתוֹלְדוֹתַי שֶׁל יִשְׂרָאֵל: בְּכָל עֵת שֶׁהַצְּרוֹת מִתְּרַגְּשׁוֹת וּבְאוֹת
עָלֵינוּ, שֶׁהַתּוֹרָה הוֹלֶכֶת וּמִשְׁתַּכַּחַת וְחֲאוּמָהּ חוֹלֶכֶת וּמִתְּדַלְדֶּלֶת —
מִקֵּים לָנוּ הַקְּבִ"ה רוֹעִים וּמִנְהִיגִים הַשְּׁקוּלִים כְּנֶגֶד שְׁשִׁים רְבּוּא
מִיִּשְׂרָאֵל, הַמְּקִדִּישִׁים אֶת יְמֵיהֶם, אֶת כּוֹחוֹתֵיהֶם וְאֶת כֶּסֶם וְאוֹנָם
לְכַבּוֹדוֹ שֶׁל הַקְּבִ"ה וְלְהַצֵּלָת יִשְׂרָאֵל... מִתְּבוֹנֵן אֲנִי תְּמִיד בַּסְּפָרִיָּהִם
שֶׁל הָשָׁר דָּוִן יִצְחָק אֲבִרְבִּנָּאֵל וְרַבִּי מִנְּשֵׁה בֶן יִשְׂרָאֵל... אוֹי, בְּנִי,
הֵמָּה הִיוּ אֲנָשִׁי צָבָא בְּאֵמֶת! אֲנָשִׁי צָבָא! נָקֵל לְהִיָּת אִישׁ צָבָא בַּעַת

שלום ובקרוב המחנה, אבל מה כבוד להיות איש צבא בעת מלחמה ובשעה שהמחנה הולך ומתפורר, הולך ומתפרד... המה הפקירו את הכל — את חייהם, ממונם וכבודם — על „קדוש השם“. אתה, בני, הנך דור שמיני לרבנות, ומבני בניך של רבי מנשה בן ישראל אתה. אבותינו הקדושים היו אנשי צבא באמת, המה שפכו באמת את דמם כמים על קדוש שם שמים, ואני, חפץ אני, כי תהיה גם אתה לרב... בני, אני הייתי איש צבא בעת שלום. וזכר אני, בילדותי קדמתי גם אני אשמורות, אבל אז לא הייתי אני היחידי בבית המדרש, הבית היה מלא אז מפה לפה לומדים ועובדים. אבל עתה — הבית שמם וריק, אין דורש ומבקש את ד', בני הנעורים נתפרדו אל ה„שקאלעס“, עובדים המה את ה„עבודה זרה“ של אותו הדור... אוי לנו שכך עלתה לנו בימינו, המחנה שלנו מתפורר, ואנשים אין לעמוד בפרץ, ולגדור גדר ולהקים כושל, אוי לנו, אוי לנו... ירא אני, בני, שמא תכשל גם אתה. נחוץ להתגבר על הכל, נחוץ לשכוח את הכל, נחוץ להפקיר את הכל, נחוץ לדעת, כי הכל הבל לנגד התכלית, נחוץ לדעת, כי התורה היא העיקר והשאר הוא טפל ודברי הבלים, וצריך להיות איש צבא... עתה שב ונלמד.

אז נגזלה ממנו בפעם אחת כל שארית מנוחת הילדות.

„איש צבא, איש צבא!“ הדברים האלו צללו באזניו כמצלה.

הוא החל אז להבין מעט, מה אביו דורש ממנו.

הוא דורש ממנו להיות איש צבא, להלחם עם היצר הרע והשטן, להקדיש את חייו לעמו ולדתו, הוא אמר לו, כי עליך לשכוח את הכל, להפקיר את הכל, לדעת כי התורה היא העיקר והשאר הוא טפל... השאר הוא טפל... הוא עצמו הוא טפל... מה נורא הדבר, להיות איש צבא כזה...!

הבית — אומר אביו — שמם וריק, בני הנעורים נתפרדו אל ה„שקאלעס“, והוא? הוא יושב פה, בבית המדרש, הוא ואביו הזקן... והמחשבה הכהה ההיא, אשר לא הרפתח ממנו מאז צעדו רגליו ראשונה על סף בית המדרש, — התחילה עתה להתברר בקרבו.

עוד לא נצבה אמנם לפניו בכל גדלה הנורא, אבל הוא החל עתה להבין, מדוע תציק לו המחשבה הזאת אך אז, בעת שהוא יושב בבית המדרש השמם והשוקט ורואה את קרני השמש תחודרות אל הבית בשלל צבעיהן היפים, או בשעה שהוא מתענג מבחור ומשתעשע על שן הסלע וזכרון בית המדרש יעלה לפניו, מדוע בעת שיושב הוא בבית המדרש ורואה את קרני האור, עולים על זכרוננו נערי ה„שקאלעס“, חבריו מלפנים, ובשעה שהוא מתגנב בערבי שבתות אל שן הסלע ומתענג על חדר הטבע, הוא זוכר את אביו ואת בית המדרש... צהרים. החום בחוץ גדול עד מאד, התנועה ברחובות מעטה, הגו דורש מנוחה, הוא עיף עד מאד, והנפש כמו חפצה להתנמנם, לנוח. בבית המדרש דממה. העמודים עומדים פזורים על פני הבית כמצבות על הקברים, הספרים עומדים במנוחה על מקומותיהם בארונות, אלתר הבטלן יושב בפנה בכותל המזרחי ומגרד במנוחה, בלי דעת ורצון, את קצה זקנו החד, ספרו פתוח לפניו, עיניו שקועות בתוך האותיות, אך הוא אינו מצרף אותן למלים, הוא יושב דומם, כדרכו תמיד, שקוע במחשבותיו, או יותר נכון, בלא-מחשבה, בלא-תנועה, בלא רצון.

ו„הוא“ נגש אל הארון ומוציא מסכת „בבא קמא“ והולך ללמוד

על אחד העמודים. „הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות“, לכן צוה עליו הרב, כי ילמד סדר „נזיקין“. הוא עומד נשען על עמודו ותומך בשתי ידיו את ראשו השקוע ב„גמרא“ המון צבעים, נקודות ותמונות מהות מתרצצים ועפים לפניו, האותיות מתנשאות מתוך הגמרא ומרקדות לנגד עיניו בדמות אלפי נקודות אדמדמות, הוא מרגיש במוחו שאון קל, עפעפי העינים חפצות להסגר, חלב נלחץ לחיצה קלה ונעימה וכמו שואף הוא למנוחה, לקול שירה עדינה של זמיר מסתתר במחבא קנו, למצע דשא רך בצל עצים רעננים על שפת הנחל, להתבונן במנוחה, בלי מחשבה וחפץ, שעות שלמות בתכלת השמים העמוקה ולהאזין בתמימות בשמחה שלמה של ילדות שוקטה את הקולות הנפלאים והשונים הממלאים חללו של העולם. נפשו

עיפה מאד מ"שעור הבוקר", דברי אביו מצלצלים באזניו בצלצל משונה זור, המון זכרונות מתבלבלים ומתרוצצים בתוך מוחו, איזו שבירי רגשות בלי ראשית ותכלית ממלאים את לבבו. מה שוממה היא הגמרא עתה בעיניו מה שומם הוא הכלו מה נורא הוא מעטה האבל והשממון הפרוש על פני כל הבית! מתים! הכל מת! זקני השמש המפוזות הן חיות הנה! נחוץ להתרחק מפה. אך צעד אחד — והנה הכל חיים... הוא מכון את מבטו מבלי משים אל עבר "הבטלן", ורעיון נורא חולף במוחו. "הי — חושב הוא — הנה עוד איש צבא אחד, הנה זהו סמל "איש הצבא", אשר אבי רוצה בו: "בטלן" צנום חדל היושב כל ימיו בפנה חשכה בבית המדרש ומביט בעיניו הטרטות והמפסיות בערות בספר אשר לפניו... מה נפלא הוא הגדוד אשר בו נמצאים אנשי צבא כאלתר הבטלן" — ושחוק מר עולה על שפתיו. מחשבות עצב לוחצות את לבבו ועיניו יורדות דמעה. הוא זוכר את אשר קרא זה לא כבר בספר "שופטים" ע"ד בת יפתח, וגם אז נולד דמעות מעיניו. נפלא הדבר, הן לא ילד הנהו עוד, הוא מבין כבר את כל הסוגיות החמורות בש"ס, אביו אומר, כי בקרוב יוכל לקבל "סמיכה", ואנשי העיר כבר החלו לחלוק לו כבוד, ורבים מתברכים בו, ובכל זאת מה אהב הוא עוד "מעשי ילדותו" ספרי שופטים ושמואל הנם אך "מעשיות" ואין בהם אף סוגיה אחת חמורה, ובכל זאת מה אהב הוא אותם! הוא טועם בהם טועם בהספרים האלו טעם אחר, לא טעם בית המדרש, הוא טועם בהם טעם חופש, טעם יום הששי אחר הצהרים, טעם ל"ג בעומר מאחורי העיר ביער... הנה הוא זוכר עתה את ה"מעשה" ע"ד בת יפתח, גם יפתח היה איש צבא, וידר יפתח נדר לה' ויאמר: אם נתון תתן את בני עמון ביד, והיה היוצא, אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון, והיה לה' והעליתיהו עולה... והנה בתו יוצאת לקראתו בתפים ובמחוללות, ורק היא היחידה, אין לו ממנו בן או בת... מה נורא הדבר! אך היא בת איש צבא הנה... "ותאמר אליו: אבי, פצית את פיך אל ה', עשה לי כאשר יצא מפיך, אחרי אשר עשה לך ה' נקמות מאויביך,

מבני עמון... ומה נפלאה, מה יפה היא בקשתה: "אלכה וירדתי אל ההרים ואבכה על בתולי, אנכי ורעותי"... רגש של געגועים ממלא את נפשו, מקנא הוא בבת יפתח: הנה הרים ועמקים עטופים דשא, הימים ימי הקיץ, האויר זך ונעים, צל ההרים נעים עד מאד ומעינות העמקים מה קרים המה ומה משיבים את הנפש! והיא מטיילת עם רעותיה ומתענגת על כל אלה בטרם יעשה לה אביה את נדרו אשר נדר!... ופתאום הוא זוכר את דברי אביו, כי גם עליו להיות איש צבא... גם מאתו דורשים "לשכוח את הכל ולהפקיר את הכל", אבל הוא אינו רשאי לרדת על ההרים ולבכות את נעוריו... עליו לשבת סגור פה... סגור יחד עם הבטלן המתהוה המתנועע יומם ולילה כצל שחור בפנה החשכה הזאת על הגמרא הפתוחה לפניו... "לא! — חושב הוא בלבו — אינני חפץ להיות שומר הקברים, אינני חפץ להיות איש צבא משונה כזה! להיות אני חפץ, להיות ככל האדם... אינני חפץ להקבר חי יחד עם הבטלן הזה"... הוא נותן עיניו בה"גמרא" אשר לפניו, והיא רטובה מדמעותיו... פתאום זוכר הוא, כי שעה שלמה עברה עליו ללא-למוד, ב"מחשבות-זרות", הנה הוא מגרש מלבו רגע אחד את מחשבותיו ומתעמק בלמודו. שלש שעות למד בלי הפסק, הסוגיא היתה חמורה ומסובכה מאד, "נושאי הכלים" נלחמים מלחמתה של תורה בתוקף ועוז, זה "סיני" בא בבקיותו וזה "עוקר הרים" — בחריפותו, ולו מה נעימה ומה חביבה המלחמה הזאת! יגונו סר מעליו, לבו נתרחב עד מאד, הוא מתענג על עומק התורה. הנה עלתה בידו להשיג מעצמו את קושית ה"פני יהושע" לשלב בזה את ה"ויש לישב" של המהרש"א. נפשו מלאה על כל גדותיה שמחה ותענוג: הנה עוד נצחון, עוד נצחון, עוד מגדל אחד חזק נוסף לארץ!... הוא מטפס ועולה, מטפס ויורד, בונה עולמות ומחריבם כהבל פיו, העולם נתרחב, האותיות מתנוצצות כאבני חן, הוא שבע עונג ומלא נעימות, לבו שוקט בקרבו ואינו דורש דבר, אינו חסר דבר, הוא מאושר!... הסוגיא נגמרה והוא יושב לנוח, אך מוחו לא ישבותו... מה

עמוק ונסלא הוא ה"פני יהושע"! אבל הן גם הוא השיג את קושית ה"פני יהושע", מי ידע, אולי יהיה גם הוא ל"פני יהושע", ל"גאון" ומדוע חשב לפני זה מחשבות זרות כאלו? איך עלה על דעתו לקנא בנערי ה"שקאלעס" ולהבזות את בית המדרש התורה הקדושה? זאת התורה האהובה, העמוקה כים והמלאה פנינים כאלה! ה"פני יהושע", ה"מחרש"א", ה"מהר"ם ש"ף", ואפילו "כלומר" פשוט של רש"י או "ואם תאמר" של ה"תוספות"!!! והוא רוצה לעזוב את התורה, את העונג הנסלא והנעלה, הזה! ומה רמה היא נפשו עתה! אגדות יפות ונעימות עולות על זכרוננו: "לכה דודי, נצא השדה, נלינה בכפרים, נשכימה לכרמים: נראה, אם פרחה הגפן, פתח הסמדר, הנצו הרמונים — שם אתן את דודי לך", לכה, דודי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, אל תדינני כישבי כרכים שיש בהם גזל ועריות ושבועת שוא ושבועת שקר; נצא השדה, בוא ואראך ת"ח שעוסקין בתורה מתוך הדחק. נלינה בכפרים, אל תקרי בכפרים אלא בכוסרים, בוא ואראך אותן שהשפעת להן טובה והן כפרו בך; נשכימה לכרמים, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות; נראה אם פרחה הגפן, אלו בעלי המקרא; פתח הסמדר, אלו בעלי משנה; הנצו הרמונים, אלו בעלי אגדה; שם אתן את דודי לך, אראך כבודי וגדלי, שבח בני ובנותי. — ומה אהב הוא את השיחות שבין כנסת ישראל והקב"ה! "כנסת ישראל" היא בת יפה ונוגה, העטופה בגדי אבל, המתרפקת בתחנה, בבכי, בגעגועים ובתמימות ילדות על הקב"ה אביה הזקן, החביב והטוב, המתאכזר עליה למראית עין והגוער בה בקול מלא חמלה וחנינה... ובשעה שהוא קורא את האגדות ע"ד כנסת ישראל והקב"ה, עיניו זולגות דמעות ולבבו מרגיש נעימות מרה שאין הפה יכול לדבר. מתוך הערפל הוא רואה את "כנסת ישראל" בכל עניה וצורה, הוא רואה בה את כל חרוזי הספורים הנוראים והמלאים קסמים, שקרא בספרים וששמע בעל פה, ונפשו מלאה אז אהבה וגעגועים אל המראות העצובים האלו, מאס הוא בחייו הפשוטים והכהים, וכמו קול קורא בקרבו: "דמעות! הבו דמעות!

Wow!

הרבו מכאבים וכעס! הכו! שרפו, הגדילו המדורה! הראוני נא גם אותי את המדורות ונחלי הדם! חפץ אני להיות מאושר ככל הנהרגים והנשחטים! חפץ אני, גם אני, לשחוט באומץ לב את אחי ואחיותי, לקרוא בשחוק בוו: "שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד" ולהתנפל על החרב ולמות מות קדושים... ואת כל הדברים האלו שוכחים נערי ה"שקאלעס"...

והנה רעיון עולה על לבבו: אביו אמר לו היום, כי חפץ הוא להנחיל לו את מחשבותיו, אשר ירש הוא מאבותיו על מנת להמשיכן הלאה... מה הנה המחשבות האלו? בודאי הן שלשלת הצרות, הרדיפות והענויים מדור דור; זה ספר תולדות המלחמה הנצחית שמוסר אב לבנו, מראשית הטלטלים והגלות עד הנה, זוהי כונת אביו בדרשו מאתו להיות "איש צבא": הוא חפץ למסור לו את מחשבותיו, ולכן צוה עליו להיות איש צבא, כדי שיוכל ללחום בעדן, כי בלי מלחמה אי אפשר לשמרן ולהמשיכן הלאה. עתה החל להבין את אזהרת אביו, לבל יכשל בעבודה זרה של אותו הדור. הנה היום לפני שעות אחדות נכשל גם הוא בעבודה זרה, הוא קנא אז בנערי ה"שקאלעס" וימאס בתורת ה', הנערים האלו בודאי אינם מקבלים מאבותיהם את מחשבותיהם להמשיכן הלאה, בודאי אינם מלמדים אותם שם להיות אנשי צבא יהודים... לא לחנם מתאנה אביו תמיד על אותו הדור, לא לחנם אמר לו היום, כי הוא בעצמו היה איש צבא בעת שלום וכי עתה נשתנה הכל... הוא מקנא עתה ב"אנשי הצבא" הגבורים, אשר "שכחו את הכל והפקירו את הכל" בשביל קדוש שם שמים והצלת ישראל, ותמונות מזהירות עוברות לפניו בחזון, תמונות אנשי צבא נעלים מאד: תמונת רבי עקיבא שטרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ורבי יוסי, שעשו את בשרו ככברה על שסמך חמשה חכמים, הרוגי ביתר, רבי יהודה הלוי, אברבנאל, מנשה בן ישראל, האר"י, הבעש"ט, בעל "אור החיים", הרב מברדיטשוב, "המגיד ממעזריטש"... ויתר הגבורים אשר היו בישראל בכל דור ודור, שהפקירו באמת את הכל ושכחו את הכל, הם לא היו עצלים,

הם לא חפצו לשבת בית; במקל-נודדים בידיהם ותורת אלהים בחיקם הלכו מגוי אל גוי ומממלכה אל ממלכה, למען יוכלו לשמור את תורתם ולהגן עליה. אז אמנם היו הגבורים רבים, ועתה גלמוד הנהו... אך הוא בכל זאת ממקומו לא ימוש, והוא נשבע עתה לאלהי ישראל לעבדו כל הימים...

עברו עוד שתי שנים. שש עשרה שנה מלאו לו אז, והוא עודנו יושב בבית המדרש יומם ולילה יחד עם אביו הזקן ואלתר הבטלן. אך מה רבות הנה המחשבות שהתעוררו בו במשך שתי השנים האלו, ומה רבים המה השנויים שחלו ברוחו! זוכר הוא איך השתלשלו המחשבות האלה: הוא החל לעיין בספר „יסוד האמונה“ לה"ר ברוך קאסובר, הסופר הזה, המסביר יסודי ה„קבלה“ באופן נוח וקל ומתבל את דבריו בדברי „המורה“ והרלב"ג, לקח את לבבו עד מאד. סוד ה„צמצום“ וה„תפשטות“, ה„אין סוף“ וה„בלתי בעל תכלית“, הביאו אותו לידי מחשבות רבות ועמוקות מאד. מעט מעט החל לצרף אל ספרי הקבלה גם את ספר „המורה“, „הכוזרי“ וה„מלחמות“. הרעיון העמוק, כי „הרצון של אלהים הוא מפשט ואינו מקבל כל שינוי, כי אלמלי יתואר, שהוא מקבל שינוי, הרי יתואר חלילה אצלו חסרון והפסד“ — הרעיון העמוק הזה לא נתן לו מנוחה, ואך כתלי בית המדרש, שהיה מתהלך ביניהם הנה והנה — ביום, ומשכבו, שהיה מתהפך עליו מבלי שנה — בלילה, רק המה ראו את צער... הוא נלחם אז מלחמה קשה וכבדה מאד. בקרב לבבו החלש נלחמים כל היקר והקדוש לו בכל היקר והקדוש לו; הוא ראה אז, כי לא אך „הטומאה“ נלחמה ב„הקדושה“, כי גם הקדושה בעצמה היא רבת הגונים והכחות וכל כח נלחם בחברו. עד הנה ידע, כי הרמב"ם, הרמב"ן, הראב"ע, רש"י, הרלב"ג, הרד"ק, האברבנאל, הנרבוני, הרשב"א, הראב"ד והבדרשי, ר' יוסף קארו ורבי עזריה מן האדומים — כלם קדושים ודבריהם אמתים ונכונים כדברי תורה, עתה, כחללו לחזמיק בספריהם, ראה

ונוכה, כי רחוקים המה זה מזה בדעותיהם כרחוק מזרח ממערב, והוא, העני, תועה יחידי מדעה לדעה, ומרעיון לרעיון.

הנה הוא מעיין ב„מורה“, האפודי, הנרבוני והקרשקש מגלים את צפונותיו, הענין עמוק עד מאד, הרעיון נשגב ונעלה, — והנה בא האברבנאל ואומר, כי המפרשים האלה הם כושרים גמורים וכי באמת לא ירדו לסוף דעת הרמב"ם. הנה מלחמת ה"ר יהודה אלפאכר והרד"ק, מלחמת הרשב"א והבדרשי, ומה נחמד, מלא ענין ולוקח את הלב הוא מכתב הבדרשי אל הרשב"א! הוא מגן על הדעת כעל נפשו, כעל חייו, הוא מתחנן ומתרגו, בוכה ומדבר קשות, וכל מלה ומלה היא חלק מלבו. אבל גם הרשב"א הוא אדם גדול, והוא נלחם עמו בכל כחו, בכל לבבו ונפשו. הנה מלחמת הר"י קארו והאדומי. המלחמה היתה קשה עד מאד, הר"י קארו נלחם עם אויבו בנשק גורא מאד: בלהט „החרם“, ובשביל מה? בשביל שהאדומי דבר בספרו נגד דרשת חז"ל. אבל איך, כמה חטא הוא בלבבו בימים האחרונים לחז"ל ולמדרשיהם? כל הנשק של הגבורים האלה לקוח ממדרשי חז"ל, כל אחד מגלה בהם פנים כרצונו ודעת האחד היא חטא וכפירה לדעת השני... מה רב הבדל הדעות, בנוגע לאגדות חז"ל, בין רבי אברהם בן הרמב"ם ורבי יוסף קארו! לו נראות יותר דעותיו של רבי אברהם בן הרמב"ם... גם מהות „הנבואה“ לפי באורו של הרלב"ג ע"ד „שכל הפועל“ לוקח את לבבו... הדברים מובנים וטבעיים... אבל חכמי ישראל החולקים עליו אומרים, כי „הנבואה“ שלו היא כפירה בהתגלות אלהים ובתורה מן השמים, ומי שאינו מאמין בתורה מן השמים, הרי אין לו חלק לעולם הבא אפילו לדעת הרמב"ם... מה אמלל הנהו! במחשבת אחת הוא מאבד את הכל, את חלקו לעולם הבא... חסץ הוא להכחיד פעם אחת את מחשבותיו הנזראות, והנה כמו להכעיסו באה מחשבה חדשה בלבו: „כסיל! מה יש לך לאבד? וכי בטוח אתה שיש עולם הבא? אם אין תורה מן השמים הרי לא נשאר עוד מאומה, ומה יש לך לאבד?“. „השכל הפועל“ מצא חן בעיניו, הוא אוהב את הרלב"ג.

אבל מדוע הוא אוהב אותו? הלא אך בשביל זה, שמצא אילן להתלות בו, שיש לו על מי לסמוך בכפירתו בתורה מן השמים ובהתגלות אלהים... כן, כן, הוא „כופר“, הוא בעצמו לא ידע עד הנה את הנעשה בקרב לבו פנימה... הוא בעצמו לא ידע עד הנה משפט מחשבותיו ואנה הן מוליכות אותו... זה שתי שנים, אשר הוא הולך ותועה בדרך החשכה והאפלה הזאת, והוא לא ידע...

עוד לפני זה החלה שאלה נוראה להציקהו ולבלבל את תפלתו. בכל פעם שהוא עומד בתפלה, הוא שומע קול קורא אליו מחדרי לבו: נחמן, למה אתה משקר בנפשך? למי אתה מתפלל ולמה אתה מתפלל? וכי מאמין אתה שהאלהים שומע תפלת כל מה? הוא מדקדק במצוות ונוהר במצוה קלה כבחמורה: לכל מצוות התורה מצא „טעמים“, אך התפלה, התפלה, הוי למה הוא מתפלל ולמי הוא מתפלל?

ובאחד הלילות — ורעדה תחלוף בכל בשרו בזכרו את הלילה ההוא, ליל „חשבון הנפש“ — צרף אחת לאחת את כל מחשבותיו של שתי השנים האחרונות; חבר אחד לאחד את כל ההגיונות והרעיונות, שקרא בספרים והגה בלבו, הלילה הזה הגיה אור על כל הנעשה במחשכי לבבו, אז נודע לו פתאום, כי נהפך לאחר שלא ברצונו וידיעתו וכי לבו ומוחו אינם עוד ברשותו, הוא איננו עוד אדון להם להטותם לאשר יחפוץ...

ובקומו מעל משכבו בבוקר ידע, כי קם בלי אלהים... ביום ההוא לא התפלל, לא הניח „תפילין“, לא קרא את שמע ולא ברך ברכת המזון.

היום היה ערב תשעה באב. פני אביו הזקן מסיקים עצבון ויאוש. קומתו כפופה, עיניו נטויות לארץ, והוא הולך בבית אנה ואנה תפוש ברוב מחשבותיו. על השלחן כבר מוכנים כל הספרים שמותר לקרוא בהם בתשעה באב: מדרש-רבה, איוב, ירמיה, מסכת מועד קטן וכו'. בבית שוררת דממה וכמו רוח עצב מיוחד שפוף על הדומיה הזאת. הנשים מכינות את הארוחה שלפני התענית ומפלפלות

ע"ד המאכלים שמותר לאכול אותם לפני התענית. האנשים היוצאים והנכנסים חולכים בכובד ראש כמו בבית האבל ואינם מברכים בברכת היום לא בכניסתם ולא ביציאתם. הרחוב הנשקף אליו מבעד החלון קבל היום צורה אחרת, הילדים סובבים בו חגורים חרבות עץ, הנשים רצות מבית לבית, טרודות הנה בהכנת הארוחה שלפני התענית ובהכנת „טיטש חומש“ לקרוא בערב מגלת „איכה“ ו„חרבן בית המקדש“; הילדים חפצים להיות שמחים ולהתגודד בחרבותיהם ביום הזה אשר חופשה נתנה להם, אבל יודעים המה שאסור לשמוח היום. האם אמרה היום: „מה שמחה היא לכם? בשביל שחרב „בית המקדש“ אתם שמחים? אסור לשמוח היום!“ בפנת הרחוב נתקבצו ילדים רבים במעגל, מספרים המה זה לזה ע"ד השממיות הארורות, ששרפו את „בית המקדש“... אך הוא מרגיש את עצמו כנבדל מתוך המחנה... הוא איננו עתה מה שצריך להיות ומה שחושבים אחרים עליו... הוא עתה — אחר... הכל אבד לו, כל האנשים זרים לו... לוא ידע עתה אביו, כי בנו הוא כופר, אפיקורס!... לו ידע, כי עתה היה מתאבל לא רק על חורבן ביהמ"ק, כי אם גם על חורבן ביתו הוא, על חורבן חייו ותקוהו... ומדוע אינו יכול עתה להביט ישר בפני אביו? מדוע אינו יכול להביט עתה בפני כל אדם? חפץ הוא לגלות הכל, הוא מוכרח לגלות הכל! למה הם חולקים לו כבוד? למה ידברו עמו טובות? כל מלה דוקרת אותו כמחט, הוא שקרן, צבוע... מרמה את חבריו... לוא חיתה לו למצער נפש חיה אחת, אשר יוכל לגלות לפניה את מסתריה, אשר תבין ותדע את אשר היה זה עתה... מה מאושר היה, לוא יכול להאמין, כי אלהים בשמים רואה את צערו ומבין את מכאוביו...

הוא בא אל „בית הכנסת“ בין הערבים. הבית מלא אנשים כביום מועד, אך כלם לבושים בגדי חול, האצטבאות הפזומות, העמודים מונחים על הארץ, הארון עומד ערום מבלי „פרוכת“, על העמוד לפני החזן בוער נר חלב ומפיץ אור כחה על האנשים הרבים היושבים יחסים על הארץ. החזן מתפלל ערבית בנגון „איכה“,

והנגון הקודר משתפך בעצב נורא על פני הבית האפל... הקהל כולו מתפלל ערבית, אבל הוא אינו מתפלל, כבר גמר עוד בלילה לבלי התפלל עוד מהיום והלאה... הקהל כולו מתפלל, להקהל הזה לב אחד עתה, והוא — הלב השני, הוא בודד ובדל מקהל ישראל, נכרת מעמיו... ומה חפץ הוא להתחבר עוד הפעם אל עמו! את חייו היה גותן במחיר החבור והקשר הזה. אבל איך אפשר? לא, הוא ברצונו החפשי התיר את הקשר ולא בידו הוא לקשרו עוד הפעם...

התפלה נגמרה. כל הקהל הגדול יושב על הארץ. איש איש נר חלב בידו וספר הקינות פתוח לפניו. החזן יושב על אבן לפני ה"עמוד" וקורא מגלת "איכה" בקול נמוך ובנגון מעציב עד מאד. הוא מתבונן על פני הבית. כל האנשים שקועים בספריהם, אנהות דקות נשמעות מרגע לרגע. לא הרחק ממנו יושב אביו, עיניו שקועות בתוך ספרו, אך הוא אינו קורא, דמעה אחר דמעה מטפטפת על ה"קינה" הנושנה המלאה כתמי חלב ודמעות... וקול החזן... ים גדול של דמעות, של צרות, מתפרץ עתה מגרונו של האיש הפשוט הזה. כל מלה היא זרם של מכאובים ויסורים, גל טער שנפרד מתוך הים... וגל אל גל קורא, תהום אל תהום: "חומת בת ציון! הוריתי כנחל דמעה יומם ולילה, אל תתני פוגת לך, אל תדום בת עיניך, קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נוכח פני אדוני, שאי אליו כפיך על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חצות"... והחזן הולך וקורא: "אני הגבר ראה עני בשבט עברתו... בלת בשרי ועורי שבר עצמותי... במחשכים הושיבני כמתי עולם, גדר בעדי ולא אצא הכביד נחשתי, דוב אורב הוא לי אריה במסתרים"... אך בכל זאת מאושר הוא ה"גבר" הזה: "זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל: חסדי ד' כי לא תמנו כי לא כלו רחמי... טוב ד' לקויו לנפש תדרשנו, טוב ויחיל ודמם לתשועת ד', טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו, ישב בדד וידום כי נטל עליו, יתן בעפר פיהו, אולי יש תקוה, יתן למכהו לחי ישבע בחרפה, כי לא יזנח לעולם ד', כי אם

הוגה ורחם כרוב חסדיו, כי לא ענה מלבו ויגה בני איש, לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ, לעות משפט גבר נגד פני עליית, לחטות אדם בריבו, אדני לא ראה? מי זה אמר ותהי, ד' לא צוה, מפי עליין לא תצא הרעות הטוב, מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו, נחמשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל כפים אל בשמים"... לא! "הגבר" הזה לא ראה "עני" מעודו! הלב הטוב הזה, המלא כל כך אמונה, תקוה ובטחון, הלב הטוב הזה, אשר בשעת שהוא "נותן למכהו לחי" הוא בטוח, כי "לא יזנח לעולם ה', כי אם הוגה — ורחם כרוב חסדיו", הלב התמים הזה הבוכה ומתנחם כאחד — הוא שלם ובריא; חזק הוא מחומת ירושלים. את חומת ירושלים החריב האויב, אבל הלב? — הלב נשאר חזק ובריא... ה"גבר" הזה, בעת אשר "צפו מים על ראשו", לא היה מתפלסף על דבר רצונו של אלהים, אם הוא מפשט ובלתי מקבל שנוי...

ונפשו בקרבו תתמרמר מאד: "אחא, מדוע גזלו ממני את האל הטוב לקויו, לנפש תדרשנו? מדוע גזלו ממני את האל הגדול הגבור והנורא, "השובר את ארזי הלבנון ומרקידם כמו עגל", את האל הרחמן השוכן את דכא ושפל רוח, הידע מה בחשוכא ועמיה שרא נהורא? השיבו לי את אלהי, את אלהי ישראל! האלהים שנתן לי אריסטו לא אלהים חיים הוא, הוא אינו יכול לעשות מאומה! הוא מלך בלי ממשלה, בלי יכולת. תנו לי אלהים מושל, מלך בעל רצון ויכולת, רחמן וטוב, "האוהב גר לתת לו לחם ושמלה". השיבו לי את אלהי הקרוב אלי ואנכי אליו! אל אלהי אברהם, יצחק ויעקב, אלהי משה והנביאים, אלהי אבי הזקן התמים, אלהי כל הקהל הקדוש הזה, המתמוגג עתה בדמעה על חורבן ירושלים ולבו מלא תקוה ובטחון, כי ישוב ה' לבנותה ולקבץ אליה נדחי ישראל מכל ארבע כנפות הארץ... קחו ממני את הכל, לא לשכר ועונש אני דואג, לא על חלקי לעולם הבא אני מצטער, את הכל קחו ממני, אך את אלהי, את לבי, את נשמת, את עמי, את מאור חיי השיבו לי!... מה להם לבני אדם לחקור ולדעת אם יש אלהים בשמים? די להם כי

ישנו בלבבם. כי מרגישים המה בכל רגע את האלהים השוכן בקרבם... הלב, הלב! צאו וראו, פילוסופים, את הלב שטפחתם ורבייתם אתם. ואת הלב שטפחו ורבו משה והנביאים!"...

החזן כבר גמר את ה"קנינות", הקהל שב לביתו אחד אחד. אביו יושב על הארץ בסנת כותל מזרחי, זקני העיר יושבים על הארץ מסביב לו, והוא קורא לפניהם ב"מדרש-רבה". דממה נוראה שוררת בכל הבית מלא עלטה, וקול אביו הנמוך, המתבולל באנחות תכופות המתפרצות מלב הזקנים, שופך עצב נורא בתוך הדממה והעלטה, והוא כבר שכח את כל מחשבותיו שחשב עד חגת, הוא יושב על הארץ, בשתי כפות ידיו הוא תומך את ראשו, ועיניו נטויות אל אביו, אך הוא אינו חושב מאומה... פתאום התעורר ויעבר מבט תועה על כל פני הבית. המראה כלו נראה לו חדש וזר, מחשבותיו הפזורות החלו להתקבץ במוחו... זכרונות הלילה היום שעברו כמו עפו אל קרבו אחד אחד ויתחברו יחד לתמונה גדולה ושחורה עד מאד... ומה רוצה הוא לשכוח למחוק את הכל בבת אחת ולהעשות כלו אחר, כלו חדש!...

הוא מביט עוד הפעם אל אביו ומבלי משים הוא זוכר את ה"מעשה", ששמע בעודנו ילד: לפני הרבה מאות שנה היה מלך בארץ. והמלך היה גבור נערץ ומושל כביר, ויכבוש ארצות רבות, ימים ואיים, וימלוך לבדו מהודו ועד כוש. ולמלך היה בן יחיד, טוב וחכם, גבור ואיש מלחמה. ויגדל בן המלך ויצא במלחמות אביו ויִרְדַּף לפניו גוים רבים ועצומים. ויהי היום ויעבור בן המלך במדינת הודו, וירא בת מלך הודו, ויחפור לקחתה לו לאשה. אך מלך הודו לא אבה לתתה לו. ויזעק בן המלך את צבאו ויקרא עליו מלחמה. המלחמה ארכה ימים ושנים, אלפי אנשים נהרגו, רבבות בני אדם נפצעו, אלמנות, יתומים והורים שכולים רבו כחול הים... המגדל האחרון נלכד. בן המלך וחילו עומדים בארמון המלך. — הנה בת מלך היפה שוכבת מתה לפניהם על הארץ... הלוחמים שבו לביתם, המלך הזקן כבר מת, דור הולך ודור בא, ובן המלך

עודנו עומד בארמון החרב ומבכה את אהובתו... העיר כלה והמגרש אשר סביבה נהפכו לגלים, קללת אל זועם שפוכה על כל המקום, אשר דרכו בו רגלי בן המלך המקולל, אך הוא עודנו חי ויומם ולילה הוא עומד לפני גופת אהובתו וממרר בבכיו...

הוי, מה נורא הדבר, אבל כן הוא, כן!... הוא רואה את אביו והמון הזקנים סביבו יושבים כבן המלך המקולל ומבכים את אהובתם... דור הולך ודור בא, עם נולד ועם מת, ארץ וימים משנים את פניהם, רבבות בני אדם חיים ומתים, נלחמים ומשלימים, אחזים ושונאים, גלגל החיים סובב הולך בכל המונו ושאונו החזק, ובאחת הפנות השוממות עומד בן המלך המקולל, נעזב ונשכח... מה לו הזמן, הדורות והעמים?... עומד הוא ומבכה את אהובתו!...

הוי, בן מלך מקולל!... הן מיום דעתו את אביו ראהו חי שמה, שמה במרחקים, בין חורבות ציון וירושלים ובין רוחות מתות ונשכחות. רוחות אבותיו ורבותיו!... כל שיחו והגיגו, חלומותיו, שאיפותיו ותקוותיו, המה החרכות הנכחדות והרוחות הנשכחות... עמהם ובתוכם עברו כל חייו, ועמהם ובתוכם חנך גם אותו, את בנו...

עתה נתבררה לו היטב המחשבה הכהה, אשר נגלתה לו אז, בדרכו בפעם הראשונה, על מפתן בית המדרש: בנפשו ובלבבו הרגיש אז, כי חי הוא בעולם שאינו שלו, והרגש הזה הוא אשר לא נתן דמי לו ועורר בקרבו תמיד את המחשבה על דבר חייו ועתידותיו — המחשבה אשר עתה התיצבה לפניו ברורה ובהירה כשמש...

— נחמן! — קרא אביו בגשתו אליו מקרוב והוא לא הרגיש בו.

— מה? — קרא נחמן כמתעורר משנה עמוקה.

— נחמן, נחמן, על ירושלים הנך מתאבל — קרא אביו בצחוק דק על שפתיו — "מה אמר ד' גבאות: עוד תפוצינה ערי מסוב, ונחם ה' עוד את ציון, ובחר עוד בירושלים". בני, בני, "ארץ ישראל" היא אדמה, עפר, ירושלים היא עיר, בתים, שוקים ומגדלים.

בית המקדש היה בית גדול, אבני שיש גדולות, כלי זהב וכסף הרבה. מה עוד? גם פה ב"ה יש לנו בתים ובתי כנסיות. פעם אחת נשרף בית מדרשנו יחד עם ספרי התורה — אתה היית עוד ילד אז — ואנכי לא בכיתי ולא התאבלתי. אבל פעם אחת שמעתי „עם הארץ“ מחרף „תלמיד חכם“, קרעתי את בגדי וכל היום הייתי שרוי בתענית... התבין, בני, התבין?

— ועל מה איפוא אתה מתאבל היום אבי?

— על מה חנני מתאבל? על שבשעה ששפך סיטוס את חמתו פה על הארץ, על עצים ואבנים, שפך שר של עשו את חמתו על ירושלים של מעלה, כביכול. ובשעה שהלכה כנסת ישראל בגולה, הלך עמה גם... הלא תדע מי הלך עמה. ואין אני רוצה לחוציא את הדברים מפיו... הכל הוא בגולה... הקדושה כלה היא בגולה... כל הכחות הרוחניים של האומה הם בגולה, אסורים כביכול תחת ידי סמאל וכת דיליה. אין הקב"ה נפרע מן האומה אלא אם כן נפרע משר שלה תחלה. ואעפ"י שהשר שלנו היא השכינה בעצמה, כי אין אנו עובדים לאלהי נכר, בכל זאת נפרע מאתנו הקב"ה ג"כ באופן זה, ואין לנו רשות להרהר אחריו, ולכן ידינו אסורות, ואין אנו יכולים לעשות דבר, כי ה„כחות“ שלנו אינם ברשותנו, והנם משועבדים לסמאל, וכל כח קיומנו הוא אך בזה, שע"י התורה והתפלה הננו מושכים את השפע מהימים ההם, בעוד שבית המקדש היה קים והשכינה היתה בת חורין... משל למה הדבר דומה! לעשיר גדול שנתרושש פתאום ומקוה להתעשר עוד הפעם. אבל מה יעשה בימי עניו הרעים? הוא מעלה על זכרונו בכל שעה ושעה את התענוגים והתפנוקים שהיו לו בימי גדולתו. כך אנו בני ישראל אין לנו כל יניקה בגולה, כי סמאל סגר עלינו כל הצנורות של הקדושה, ולכן היה עלינו למות חלילה מיתה רוחנית, או להתפרנס מן הקליפה, כי הנשמה צריכה למזון כמו הגוף, אבל בזה שאנו ממשיכים את השפע מן העבר שלו, מן אותו הזמן שבית המקדש היה קים, הננו יכולים לסבול את תגלות ולחכות ל„אתערותא דלעילא“, כי אנחנו בעצמנו אין אנו יכולים לעשות דבר בלי „אתערותא דלעילא“.

בשביל שהננו בגלות כלומר: הכחות הרוחניים שלנו תנם בגלות ומשועבדים לסמאל, וזה הסוד של דברי חז"ל: „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים“...

— הוי, אבי, אבי!...

— מה, נחמן? חפץ אתה להגיד דבר מה?

— הוי, אבי, חושש אני, שלא אוכל להסביר לך את מחשבותי, איך אני מבין את דבריך ורמיוותיך. אבי, אבי, לומד אני את דבריך ומתבונן בם תמיד, ויותר שהנני מהפך בהם חנני מוצא בהם יותר ויותר, אבל בכל זאת מרגיש אני, כי הנני מסביר אותם לעצמי לא כמו שעלה במחשבה לפניך. זה רגע אמרת לי, כי הקדושה כלה היא בגולה וכל הכחות הרוחניים של האומה הם בגולה ומשועבדים לסמאל. המשלת לי משל בעשיר גדול ואמרת, כי אין לנו כל יניקה בגולה, ולכן הננו ממשיכים את השפע מן אותו הזמן שבית המקדש היה קים. אמור מה שתאמר. (לי נדמה הדבר כאלו רואה אני את כל האומה הישראלית יושבת זה אלפים שנה ובוכה על הקברים מבלי להשתתף מאומה עם החיים). אנחנו אין אנו יכולים לעשות דבר — אמרת. בודאי כן הוא! מי שיושב תמיד על הקברים ואין לו עסק עם החיים בודאי אינו יכול לעשות דבר. אתה הנך מחכה במנוחה ל„אתערותא דלעילא“. ואני אינני יכול לסבול... איני יכול להגיד במנוחת הלב: „כל עיר ועיר על תלה בנויה ועיר האלהים מושפלת עד שאול תחתיה“...

— רב לך, נחמן — קרא אביו בכעס — חוצפא כלפי שמיא.

חירוף וגידוף ח"ו, לך לישון או עיין ב„מדרש רבה“.

אביו הלך לו דומם לאחת הפנות וישב על הארץ, הוא החל להמשיך את מחשבותיו הלאה.

ובמחשבתו עוברים לפניו רבבות האנשים האמללים היושבים עתה על הארץ באלפי בתי כנסיות בכל ארבע כנסות הארץ, עם גדול, נודד ואמלל, עומד בלי נוע לפני אחת החורבות — ובוכה ובוכה... ומה רב הוא הזמן אשר כה יעמוד לפני חרבותיו! ועד מתי

כה יעמוד, ה' אלהים? הוא האמין, כי מצא עתה פתרון על השאלה אשר לא נתנה לו מנוח עד עתה; מה הוא בית המדרש העברי? מה הוא התלמוד ונושאי כליו והמון ספרי הפלפול הרבים? בכל אהבתו העזה לספרים הקדושים, בכל אמונתו הגדולה, אשר האמין בהם, נחשב בעיני עצמו תמיד לאמלל ולקבור חי... הלכן בראת, אלהים, — חשב תמיד — עולם יפה וטוב, שמש, כוכבים וירח, שדות ויערים, בשביל שעמך הנבחר ימצא לו מקום בבית מדרש צר, נמוך ואפל? עתה נודע לו, כי כל העבודה הזאת היא פרי השממון, הבדידות והנזירות מן החיים... האדם כל עוד נשמתו בקרבו הוא עובד. בלדותו עושה מעשה ילדות, בבחורו — מעשה בחרות, ובזקנתו — מעשה זקנה; החכם — מעשי חכמה, הכסיל — מעשי סכלות. כל אחד עובד לפי דרכו, כל חי עובד וכל עובד חי, אך אתה, בן המלך המקולל, חדלת לחיות חיים אמתיים וטבעיים, לכן חדלת גם לעבוד עבודה חדשה ושלמה; הנך עומד תחתיו מבלי ללכת הלאה אף צעד, לכן לא צעדה גם עבודתך הלאה; הנך חי זה אלפי שנה אך צל חיים, לכן כחולם הנך, רואה אך חלומות מהרהורי היום שעבר. כל הספרים העבים והגדולים, הממלאים את חלל של בית המדרש, הנב עבודת עבד שגור עליו אדונו לעזר תחת הגפן, לעזרזר ולעזרזר ולשוב לעזרזר ולעזרזר... בן המלך המקולל נסגר בין החרבות ומשדד את ד' אמותיו... אמנם מאושר הוא עמי האמלל, כי בשעה שאבד לו עולמו נשאר אתו שריד מפרי עבודתו שעבד בהיותו בריא וחזק... השריד הזה, שהוא מהפך בו תמיד מבלתי יכולת לשכללו ולעבוד עבודה חדשה הלאה, נותן בו כח לחיות, או „משיך לו שפע“, כדברי אביו, הדוב בחדשי החורף, מבלתי יכולת למצוא לו טרף, הוא שוכב במאורתו ויונק את כפו, גם אתה, עמי, הנך שוכב במאורתך ויונק את כפך, אבל בימי האביב הן יקיץ הדוב וישוב להיות כמקדם — דוב...

בכל דור ודור אמנם חפץ „בן המלך“ להשתחרר מן הקללה הרובצת עליו, עוד לא עברה שעה אחת בכל אלפי שנות הגלות, שלא התאמץ העם להתפרץ החוצה מתוך חרבותיו, ובכל דור ודור

השתמש למלחמתו זאת בנשק היותר טוב של אותו הדור. הנה לפניו אביו, בן הדור האחרון, והוא הן לא הניח את נשקו מידו מיום דעתו אותו: מאמין הוא אביו, כי הגאולה תבוא אך ע"י „אתערותא דלעילא“, ולכן הוא מתאמץ תמיד „להכרית את הקוצים והחוחים הסובבים את השושנה העליזנה“ ולגרור „אתערותא דלעילא“, ועתה, לעת זקנתו, חפץ הוא להנחיל את דגלו לו, לבנו, וישביעהו ללחום את מלחמותיו... עודנו זוכר את הבוקר ההוא, כאשר אמר לו ראשונה, כי עליו להיות איש צבא... אבל ברשתו מאביו את דגלו, איננו יכול לרשת גם את נשקו; הנשק הזה של אביו כבר העלה חלודה, והוא צריך עתה לנשק חדש... אם יכול העם לחיות אלפים שנה בד' אמות של אויר מעופש ולבנות אלפי פעמים את הבנוי זה כבר, לבל ימות מבטלה ושעמום — יוכל לחיות גם תחת שמי ד' הימים, לחיות חיים חדשים ולעבוד עבודה חדשה. רב לו לעמוד על מקומו ולבכות על חרבותיו! ללכת הוא צריך!

ללכת! אבל — לאן?

„שבת סורו מני שמעוני עוברי“ — הפסיקו החזן, כבר האיר הבקר והקהל מתפלל.

„בשבת נחמו“ שאחר אותו „תשעה באב“ חגגה כל העיר חג גדול — חג חתונתו של נחמן בהרב עם בת אחד העשירים מעיר הפלך ב.

[וזרם חדש של זכרונות שטף פתאום לתוך מוחו.]

אך הוא עובר על הזכרונות הנעימים האלה ואינו רוצה לעמוד עליהם; שוחק הוא על עצמו, איך היה יכול אז לתת ערך גדול להבלים האלו; איך יכול אז ברוחו הסוער, בנפשו הלחוטת ובעיניו המפיקות בו לכל הקטנים אשר סביבו, — איך יכול הוא להיות פתאום לבחור תמים, הרואה את כל עולמו במחותנו, בכלתו ובמורה שעות של זהב שנתנו לו לתשורה; להתמם שבוע תמים עם התמימים האלו ולהביט בנחת-רוח את כל המראות ההם אשר ככה היו זרים לרוחו? הוא אינו רוצה לעמוד על הזכרונות האלו, אבל בכל זאת עולים

המה לפני בלולים ומקוטעים. ולמרות רצונו הוא מתענג עליהם. שחוק קל נראה על שפתיו: הנה לנגד עיני שם בפנה יושבת המקהלה ומנגנת בקול שאון. עד אשר ירעש הבית לקולה: ה"בדחן" מחלק את "כבודי" לה"קרובים" ולהקרואים הנכבדים; המון אנשים נשים וטף מלוכשים בגדי שבת. עלמות מקושטות בכל פאר רצות הנה והנה בנפש פזורה ובשאון. שם מרחוק באולם. על אחד הכסאות. הוא רואה עלמה מכוסה צעיף. היא כלתו האהובה... זמה אהב הוא אותה! מה חפץ הוא למהר לגשת אליה. לחבקה ולנשקה באהבת נעורים!... הרב היושב לימינו מפלפל עמו בדברי תורה... מחותנו התמים לבוש בגדי משי ומחותנתו עדויה בעדיי זהב לאין מספר. ושניהם רצים אנה ואנה שמחים וטובי לב. מה אתם שמחים. סכלים? היודעים אתם את ה"סחורה" היפה אשר קניתם?... הוי, בוגד! מה תמימה היא העלמה! מה תמימים המה כל האנשים האלו! הוא הרגיש אז. כי אסון נורא המיט עליהם. על התמימים האלה. הוא אינו יכול להיות לחתן. לבעל!... הוא אינו רוצה להיות את אשר המה דורשים ממנו! ומה חפץ הוא להיות כמותם! מה נעימה היא השלחה! מה יפה ונעימה היא העלמה התמימה הזאת. ומה רב האושר לאהוב ולהאהב!...

ובאותה שעה — זוכר הוא — נגש אליו אביו ויטהו אל הצד.

— נחמן!

— מה?

— היודע אתה מה הערב הזה לך?

— הנני יודע!

— יודע אני שאתה יודע, הן צמת היום ועיינת בספרים קדושים.

ובודאי הרהרת בתשובה; אבל חפץ אני להזכירך, כי בערב הזה הנך יוצא מרשותי. מתחת השגחתי. ונכנס לבית חותנך. לחיות עם האשה אשר בחרתי למענך. מחותנך הוא עשיר והאשה היא יפה. ראה נא. בני. לבל תכשל ולבל תסחף אחרי הבלי העוה"ז! קדש עצמך במותר לך. כי קדוש אתה לאלהי ישראל — היצה"ר בעוה"ר

מתחזק וכחו גדול להדיח אותנו מאחרי בוראנו, ולכן התחזק נא. בני. והיה לאיש. אל נא תתן להיצה"ר לישן אותך. זכור, כי כל הדברים האלו. כל התענוגים והתפנוקים הנם אך מותרות. והתכלית היא — להיות יהודי. את בוראך זכור. נחמן!

וימי החתונה עברו. אביו הרב שב לעירו. השאון והרעש חדלו. והוא נשאר בבית חותנו. בית שקט מלא תום. אושר ואהבה. אשתו היתה יחידה להוריה הטובים והתמימים. ומה ראו בה את כל אור חייהם ותקותם. אז מצא נחמן ראשונה לבבות טהורים מלאים אהבה שוקטה. תמימה ופשוטה. שאינם מבקשים חשבונות רבים ואינם מרגישים בלבם כל סערה וכל רעש מלחמה. האנשים הטובים והפשוטים האלו חשבו אך מעט וראו את העולם בטוב. המה חכו באמונה שלמה לביאת המשיח. אך לא הרגישו את סמאל להלחם עמו. המה יראו מאד מפני ה"עבירה". נתנו "צדקה" לעניים. התפללו בכונה. נשאו ונתנו באמונה וגם אותו קנו לחתן בכסף מלא למען ינחילם בתורתו את ה"עולם הבא". בכל זאת לא הרגישו את ה"יצר הרע" ולא נלחמו אתו כאביו. הימים הראשונים אחר חתונתו היו לו כימי מועד. כימי חופש מן החרד בילדותו. ובכל אשר פנה מצא אך שקט. תום ונועם; כל פנות הבית. כליו ורהיטיו הפיקו שלום ושלחה. הוא הרגיש אז. כאלו נעשה עוד הפעם לילד. ויש שהתעוררו בלבו געגועים על הנחל ועל שן הסלע. אשר שמה שחק בילדותו. ונפשו משכה אותו עוד הפעם לקרוא בספרי התנ"ך. מדרש ואגדה. עם אשתו דבר אך מעט. כי בישנית היתה עד מאד. אבל מי יוכל לתרגם לשפה ברורה את אשר דברו המבטים אשר התגנבו מעיניהם? גם קרני השמש בתקופת תמוז אינן מפיצות חום ואור כהמבטים האלו. כל מבט היה כנחל-אש. מלא אהבה וגעגועים. והמבט היה פתאומי. כברק בחשכת הלילה. ויעלם תיכף. בהשאירו אחריו אודם של בושה על הלחי... ויש אשר החלו לדבר דברים מקוטעים. הדברים היו תמימים ופשוטים עד מאד. אז חביט הוא באהבה על שפתיה היפות. המתנועעות מדי דבריה. ותהי לו כל מלה כשירת קודש וכשירות

Alternative
Porture

מלאכים, ותמלא את נפשו קסמים. הוא שתה או לרויה מכוס החיים!...

או שכח את אביו ואת דבריו, כמו בכונה מחק אותם מעל לבו; או שכח את „הפלוסופיא הארצרה“ ואת ספריו ומחשבותיו אשר הגה בהם לפני חתונתו. נפשו התרככה, ואמונה תמימה החלה לחדור אל לבו לאט לאט; הוא התביש או מפני עצמו, איך היה יכול להיות בעל לב רע כזה, לגרוע תפלה מאת אלהים ולחיות חיים ריקים כאלה? הרי! ומה יאמרו אלה התמימים, אשתו, חותנו וחוננתו, בהודע להם, כי הוא בריה נוראה ומסוכנת כזאת, החיה בלי תפלה ובלי אלהים?... הוא לא רצה לעשות חשבון עם נפשו עוד הפעם, לא בקש למצוא את האלהים אשר אבד לו, אבל בלי כל מחשבה החל להתפלל; הוא ידע, כי התום והאשר אשר בביתו ובלבו דורשים ממנו להתפלל, לחדול מלחשוב מחשבות, להיות תמים עם אלהים ואדם... אולם רגש אחד מר העיק על לבו: הוא הרגיש, כי המצב הזה אי אפשר לו להמשך הרבה; לבו נבא לו, כי עתיד הוא להמיט שואה על הבית הזה; הוא הרגיש, כי לא הוא האיש אשר יוכל לבלות חייו בשלחה כזו ולחיות חיי האנשים האלו, כי סוף סוף יתחולל סער ברוחו ויביא מהפכה בחייו. והרעיון הנורא הזה לא נתן לו מנוחה. דברי חותנו הטובים, חסדי חותנתו ומבטי אשתו האהובים היו עליו למשא, גם החרידהו... הוא היה בעיני עצמו כבוגד.

ואולם אז קרה מקרה חדש בחייו: (אשתו התמימה חפצה לרפאותו מ„סראותו“) תשכור לו מורה ללמדו שפות, והמורה הזה היה בא בסתר אל חדרו יום יום, בעת אשר חותנו וחוננתו היו טרודים במסחרם, ובזמן קצר למדהו לקרוא ולהבין בשפת המדינה ובשפת אשכנז.

ואז נפתח לפניו עולם חדש. ספרי גאוני-הרוח, אשר קרא בהם עתה בסתר חדרו בשקידה נמרצה, עשו מהפכה בכל חדרי רוחו. התלמוד וכל נושאי כליו, הפלוסופים הספרדים, חכמי צרפת, השו"ע ומפרשיו, הגאונים ומחלוקותיהם, בית המדרש כלו עם כל ספריו —

מתו בלבו... שמה חיים עתה שפינוחה, קנט, דריון, בוקל, ספנסר וכו'... המה שפכו את רוחם עליו, הוא חושב עמחם וחי עמחם.

הוא הרגיש אז, כי הכל נעקר מקרב לבו, כל מה שחי בקרבו עד הנה, כל מחשבותיו, כל אוסני התגלות המחשבה נעקרו מלבו... הוא חושב עתה מחשבות חדשות, הוא שואף עתה לעולמות חדשים, לבבו מלא סער ורגשות חזקים, אך הכל הוא חדש, הכל בא אליו מעולם אחר; בכל מחשבותיו החדשות אין אף מחשבה אחת תלמודית, אין אף מאמר אחד מן ה„זהר“, אין אף פתגם אחד מפתגמי בית המדרש. כקטן שנולד הוא עתה!... גם מלחמותיו הפנימיות חדשות הנה. כל החכמים הגדולים האלו אין להם יחס כלל אל עולמו הישן, אין להם כל נגיעה בו ואינם נלחמים עמו. ה„מורה“ וה„מלחמות“ — כמה קרובים היו — בכל התרחקותם מהם — אל העולמות שקדמום. על כל צעד פגש או מלחמה בין שני עולמות. אבל עתה, דריון ובוקל — כמה רחוקים הם מעולמו הישן! איך נתרקן זה פתאום לבבו מכל למודיו ומחשבותיו, שלמד וחשב עד הנה? עד עתה חי יחד עם בית מדרשו וספריו הרבים, כל המראות והחזיונות שנגלו לו מצאו להם סעד וסמך בבית מדרשו. ועתה? האמנם כבר שכח תלמודו?... הוא? מי שעתיד להיות רב וגדול בישראל! האומנם? אבל — לא! הוא זוכר הכל, הוא לא שכח מאומה, באחת הפנות מונח כל הישן... הוא קבור שם צרור ב„ארכיב“... והאוצר הקבור הזה — מה עשיר הוא! פרי עמל מוחו ולבו במשך שנים רבות, פרי עמל מוחו ולבו של אביו, פרי עמל מוחם ולבם של אבות אבותיו, של כל עמו, זה אלפי שנה... ואת הכל צרר בארכיב, באחת הפנות! את הכל המית בקרבו! המית את עצמו, את אביו, את אבות אבותיו, את עמו!...

אבל האם הוא המית?... שקר הדבר! הוא מצא הכל מת!... פתאום מצא את כל מחמדיו מתים לפניו, ומה פשעו וחטאתו הוא? ספריו החדשים המיתו את הישנים, והוא גם לא הרגיש את המלחמה אשר ביניהם?... המות חוק הוא בטבע, ואיך ילחם הוא נגד חוקי

הטבע? הוא הרגיש כבר את המות ואת הקסאון עוד בשבתו בין כתלי בית מדרשו. עתה יצא לחרות... הוא זוכר את מחשבותיו אז ע"ד בן-המלך המקולל... עוד אז כבר הרגיש את הקללה, את המות ואת הקסאון!... עוד אז כבר הרגיש, כי בן המלך המקולל עומד זה אלפי שנה על מקום אחד, ומבלי עשות מאומה, מבלי לכת הלאה אף צעד אחד, הוא רוקד תחתיו על מקומו הצר, האפל והשמש!... עוד אז כבר הרגיש, כי בית המדרש הוא בית הכלא של העם, וספריו הנם פרי עבודתו בבית כלאו!... עוד אז כבר קרא את הקריאה הגדולה: די לנו ללמוד, נחוץ ללכת הלאה! עתה חנה יצא לחפשי! הוא יצא מבית כלאו! הוא עקר את רגליו ממקום עמידתו וילך הלאה — ומה לו עוד? הן חיים בקש, עולם של חופש ודרור, הוא מאס כבר בהקברים האפלים, הוא לא רצה עוד להיות בן מלך מקולל, ואת אלה הן מצא! ומה לו עוד?... ומדוע כה צר לו על הישן שמת? מדוע זה ועל מה ייסרחהו כליותיו כה בחזקה?...

לא! אמנם בוגד חנה! הוא לא הלך הלאה, אך ברח הלאה! הוא לא הלך בראש המחנה כשר צבא, כי אם ברח מתוך המחנה! והמחנה עודנו עומד על מקומו הראשון, בתוך פנתו האפלה, ונושא את הקללה הזעומה על שכמו הכסוף!... לא! הוא לא יצא לחפשי! הוא ברח מתוך מחנה המנוצחים אל מחנה המנצחים! הוא אחד מבני העניים היושבים יחד בבית אביהם הדל וסובלים יחד מחסור ועוני, עזב את אחיו העניים, ויתגנב לתוך בית עשיר המלא יופי, נועם, רוח ותפנוקים, ובטוב לבו עליו הוא שוכח את אחיו העניים, את הבית הנמוך והדל, אשר בו יתמוגגו בעוצר רעה ויגון, והוא מתענג על פני בני העשיר היפים והבריאים, ומתאמר כי חפשי חנה!... אבל לא! לא לזאת חופש יקרא, הבית השבור והנמוך — ביתו הוא! הפנים הזעומים והרעים, שהוא רואה שם — אחיו חנה, והבית החדש המלא עושר, שהתגנב לתוכו — זה הוא לו!... לא! לא זה הוא פתרון השאלה! הוא שכח פתאום את הכל, הוא עקר מקרב לבור את כל הקדוש לו! ומה יאמר אביו הזקן הנדכה?... אביו אמר לו,

כי עליו, על בנו, להמשיך את מחשבותיו הלאה, כמו שהמשיך הוא, האב, את מחשבות אבותיו; אביו אמר לו, כי נערי ה"שקאלעס" מושכים את השפע מצנורות אחרים ויונקים חמה מן הקליפה. עתה הפסיק הוא את המחשבה, הפסיק את המשכת השפע מן הצנור העברי... מורו, המלמדו שפות, הגיד לו, כי "פרא" חנה, אף כי ידע הוא הרבה יותר ממנו ולמד יותר ממנו, ולא אך המורה הזה, כ"א כל בני הדור החדש מביטים עליו כעל פרא אדם. מדוע? באשר הוא נושא עליו עוד צביון עמו העתיק, באשר הוא חי עוד במנהגיו ומדבר כלשונו. מורחו זה הפסיק ברוב כשרון את קשריו עם עמו, עם שפתו, מנהגיו וחיייו, ויקבל עליה את השפה, המנהגים והחיים של העם החי, ולכן איננו פרא... כן, העני הוא פרא לא בשביל בערותו, כי אם בשביל עניותו!... כל אלה המחרפים את עם ישראל אינם מחרפים אותו על אשר לא רכש לו מנהגי העמים, שפתם, חיייהם ונמוסייהם!... אין לך כל נשמה שתתגלה ותראה לעין בלי גוף, גם החכמות והמדעים, אלה הנשמות המפשטות, מתגלות תמיד בגוף איזו אומה; כל דבר דורש צורה, והעם הוא הנותן צורה לילדי רוחו; החכמה היא המזון של כל העולם, והעם הוא הקבה המעכלת ומהפכת אותו לגוף חי!... שפינוזה היה מאכל עברי, אך הוא הרגיש כמדחו את הקללה הרובצת על בית מדרשו, וכמדחו ברצותו ללכת הלאה, עזב את בית מדרשו ויצא החוצה, ולכן נתעכל בקבה אחרת!... הוי, עם אומלל, בשעה שגאון העם החפשי, עמנואל קנט, הפיץ אורה לכל העולם ב"בקורת התבונה", ישב "גאונך" הגדול, חותיק והחסידי, אהב המדע והחכמה, במחשכי בית מדרשו, ויעדור וישדד את ד' אמותיו! מה רע ומר גורל העם הזה! אלה מכניז הגדולים הנאמנים אתו, רובצים עמו יחד תחת משא הקללה ומבליים את שנותיהם בפנתם האפלה, ואלה מבני הגדולים המרגישים את הקללה וחפצים לפרוק את עולה מעל צוארם, אינם באים להוציא את עמם כלו מאפלה לאורה, לבנות את חרבותיו ולקומם את הריסותיו, כי אם יוצאים החוצה, מתגנבים לתוך העולמות שאינם שלהם, המוכנים לפניהם!...

לא! לא זה הדרך! הספרים החדשים למדו אותו להכיר ולדעת את אשר אך הרגיש עד הנה. הוא רואה עתה בעינים בהירות „מעשי בראשית“; העולם הזה בכל אשר הוא פונה אין בו ערבוביה ואיסדרים, אין לך דבר שנעשה פתאום ושגולד שלם וגמור; אין לך דבר שאין לו מקומו הראוי לו עפ"י טבעו. הכל נעשה בדרך טבעית וכל דבר עולה ומתפתח משרשו; הוא מביט עתה באספקלריא מאירה על „גוים ואלהיהם“; הוא רואה את החומה הגדולה, חומת הקולטורה האנושית, איך נבנתה אבן על אבן, דור אחר דור, הוא רואה לפניו ערמות ערמות, פרי הרוח של עם ועם, דור דור, ולכל אחד מקום מיוחד בהצבור הכללי של האנושיות... „כן, אשובה לי אל עמי, אצא נא לפני עמי, אהי נא שר צבאו! — חושב הוא — רב לי לשבת בית, אצא נא אל אחי! אבי השביעני להיות איש צבא, ואנכי אהיה איש צבא, אך לא בשביל לשמור על החרבות כמוהו... לא טוב לעם לרקוד תחתיו, אך לא טוב לו גם להתגנב מתוך פרצות חרבותיו אחד אחד ולהתנפל לתוך מחנה זרים... יצעד נא העם בעצמו בכחו הרב הלאה ויכבוש לו את מקומו המיוחד לו בהצבור הכללי של האנושיות...“

הלאה! אבל — לאן?

וימים מעטים אחרי כן שב אל עירו, אל בית אביו. הימים ימי אלול הראשונים, הקיץ עודנו שולט בכל תקפו וחומו, הלילות נעימים וקרירים, ובאשמורת הבוקר כבר מורגש, כי החורף קרוב לבוא. עירי הקטנה, בית אביו הנמוך והקטן, השקט והענוני השוררים בכל, שפכו עליו רוח עצב ותמחון. שתי שנים שלמות ישב בעיר גדולה, המלאה שאון ועושר, בבית גדול ויפה, את „בית המדרש“ ראה אך משבת לשבת וכל ימי השבוע היה חפשי לנפשו ויעסוק במה שלבו חפץ, כי חותנו וחותנתו היו טרודים במסחרם, ואשתו, אשר אהבתהו, פסקה אותו מאד, ותשמח בלבה לראות את אישה הרב קורא לועזית ומדבר לועזית עם חמורת המשכיל

האירופי. עתה עזב את הבית למרות רצון אשתו, חותנו וחותנתו, החיים השלמים האלו היו לו לזרא, הבית נדמה לו לבית כלא ואנשיו — לשומרים עליה... הוא החל להתבייש בפני עצמו. „מה לי פה? — חשב בלבו — במה אבילה פה שנתי ומה היא התועלת שאביא לאחרים ולי בחיים כאלה? עצל הנני! הנני אחזק, כצפרדע, לשכב כל הימים באגם עומד אחד! כל ימי חיי חשבתי מחשבות לעמי, כל ימי חיי התעתדתי להיות איש צבא ולצאת בראש המחנה, ועתה הייתי ככל האברכים העצלים. לא! לא עלי להשאר פה, העושר לא יישנני, איש צבא הנני...“ ברעיונות כאלו שב אל עירו ואל בית אביו.

בוקר קר, ערפל דק ממלא את האויר, הדרכים כבר מלאים עלים נובלים והשדות הפשיטו את שמלות הקיץ מעליהם, הזמיר לא ישמיע עוד קולו העלז ותחתיו ישמע קרקור הצפרדע באגמי המים. הוא זוכר, איך התענג פעם אחת באחד מימי האביב בנסעו במקום הזה... ומה עצוב עתה היערו כל עץ, כל שיח עומד נדכה ושחוח בהערפל אשר סביבו, וכמו יתבונן בעצב על השדות הנובלים המתים יחד עם הקיץ...

העגלה באה לאט העירה, הבתים נגלים לפניו אחד אחד, והמה נמוכים והרוסים, גגות התכן קרועים למחצה. בתוך הערפל מתנועעות תמונות בני אדם, הוא מכיר את הפנים חכמושים וחזעפים ואת הגויות המתכווצות מפני הקור — המה „בעלי-הבתים“ שבעיר. הנה לפניו השוק, נשים סחרניות לבושות קרעים רצות ברעש ובהמון מעגלה לעגלה, שם בפנת הרחוב רואה הוא את „בית-המדרש“, התנועה ברחוב רבה, הילדים הולכים אל החדר, הנערים והגברים הולכים להתפלל וקול השופר ישמע מרחוק. כנסת ישראל שבעיר מתרפקת על דרדה הקביה, כנסת ישראל העניה, הדויה והסחופה, המגואלה ברפש וטיט חוצות, הרעבה ללחם וצמאה לאויר ולחיים. זאת הבת המדוכאה, החולה והלבושה סחבות, המלאה קמטים מעוני ומזקנה שלא בזמנה — מתרפקת על דרדה הקביה בלב מוכה וחולה ברוח מלא סחך ובחלה. — הוי, מה עלובה היא עניה זאת!

רגשי עצב חזקים לוחצים את לבבו... מה עצובה ומה עניה התמונה הזאת! העיר נדמתה לו עתה כבית הקברות, בתיה כמצבות ואנשיה כצללי מתים... מות, קפאון, רקבון... בכל אשר הוא פונה עולה באפו ריח רקבון... ריח המתים הוא, ריח העצמות היבשות הפזורות פה בבקעה... עולם של קסם ודמיון... האסיר המקולל חפץ להסיר מעליו את כבליו, הוא תוקע בשופר ולחם עם השטן... הרי, מה נורא עולם הקסם הזה!... ולמה — חושב הוא — עזבתי את החיים ובאתי הנה אל המתים? הנני חפץ להושיע. אבל איך? במה? מה יכול אני לעשות? הנה גם פה, בעיר הנדחת הזאת, בני הנעורים עוזבים את המחנה ובורחים לנפשם, העם נשאר על עמדו לבדו... כתלי בית המדרש נפלו, אך העם נשאר עומד על מקומו הצר תחת שמי ד' הרחבים... מה אומלל הוא האסיר, אם גם אחרי נפול חומת בית כלאו הוא עודנו יושב על מקומו כמקדם, מבלי דעת אנה לפנות?...

אז גמר בלבו, בשובו עוד הפעם אל עירו, לשוב אל עמו, אל בית המדרש, ולראות את אשר יעשה עתה בקרב העם, ברוחו פנימה. לפני שנים אחדות חי בין כתלי בית המדרש עם רוחות המתים. הוא שאב אז את תורתו וחכמתו מפי הגדולים שכבר היו, או היה שואף אור של מאות שנים שכבר עברו. לו הספיקה אז הפילוסופיה של הרמב"ם, התכונה של הראב"ע והמדעים שב"צל עולם". עתה החל לחיות חי ההנהגה ולהרגיש את נשמת דורו, "ומה? — חשב אז בלבו — האם העם העברי כבר מת? האם הוא לא עשה מאומה מאז ועד היום הזה? האמנם כאלה הספרים אשר עזבתי בבית מדרשי נחתמה חכמת ישראל ותורתו? ומה עשה העם הגדול הזה במשך מאתי השנים האחרונות? הוא אמנם אינו מבקש גדולות, יודע הוא, כי האסיר לא יוכל בארבע אמותיו, באוירו המעופש ובידיו האסורות, לעשות את אשר עשו אחרים באויר מבריא וצח ובחי חופש ודרור, אבל איה, "המשך המחשבה?" איה התגוששות הרוחות, מלחמת הדעות ולמצער צל החיים של ימינו אלה?

הוא ידע מכבר, כי יש "ספרי השכלה", אשר בחורים אחדים ואפיקורסים קוראים בהם, וגם הוא נסה פעמים אחדות לקרוא בהם, אבל לא מצא בהם מאומה, מלבד מליצות ריקות על דברי הבל ורעות רוח, והאם בספרים האלו עליו לבקש פתרון שאלותיו ואושר העם? האם בספרים כאלו, המנבאים על חשמש, האביב, הקיץ יביא חיים לעמו? הרי, בכל אשר הוא פונה הוא רואה לפניו רק מות וקפאון, חשך ושממון ואין אף קו אור אחד להאיר את דרכו לפניו... אבל הוא כבר גמר בלבו להבקיע בעד החשך ולכת חלאה... איש צבא הנהו ועליו להלחם... ולכן נתן את נפשו לקרוא כל "ספרי השכלה" ולהתרועע עם "המשכילים". הן הצעירים האלו נרדפים בכל הקהלות החשוכות, ושםם לזועה, כמחללי קודש ומחריבי הדת, מי יודע, אולי באמת מביאים הספרים האלו חיים ואור במחשכי נאות יעקב?

ועוד ביום ההוא שלח נחמן לקרוא אליו בסתר את רע נעוריו, "יחזקאל האפיקורס".

יחזקאל האפיקורס היה אברך צנום ודל, קצר קומה, פניו יפים ועגולים, אך חורים מאד, עיניו גדולות ושחורות, תוא הלך שחת תמיד כמו ריבץ הוא תחת משאו.

— מה חפצת מאתי, נחמן?

— הלא קורא אתה "ספרים חיצוניים", יחזקאל? אמר נחמן

אחרי דומיה מעטה.

— הנני קורא, ומה?

— הנני חפץ כי תשאלני ספרים למקרא.

— לך? — אותות תמחון נראו על פני יחזקאל.

— לי, אך בל יודע לאיש.

— ולמה לך אלה?

— למה? ולמה המה לך?

— לי? אכן שאלה גדולה שאלת, ולא אחת הנני שואל לנפשי

את השאלה הזאת, אינני שואל אמנם למה לי אלה עתה? נחוצים

לי הספרים כאויר לנשימה, אבל הנני שואל: מי הביאני לידי כך?
איך נתעורר בי החפץ לקרוא את הספרים האלה?

— ספר נא לי ואדעה גם אני.

— נפלאות לא תשמע ממני, גם דברים ברורים ונכוחים לא אוכל להגיד לך, ואתה אולי תשחק לי, אך הבה ואספר: בן חמש עשרה שנה הייתי אז, בעת אשר אבי, בראותו כי דרכי התורה שוממים פה ובחפצו דוקא כי אהיה רב — שלחני לליטא אל אחת הישיבות, ללמוד שם תורה. לתאר לך את הישיבה ואת לומדיה לא אוכל, אך פה, פה — הוא הניח את ידו על לבו — עוד נמצאה קרן אפלה שבה קבורות כל השנים החשוכות אשר בליתי שמה, עם כל מראותיהן ומקריהן... „אדם כי ימות באהל, אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה“, ואני חי הייתי אז ולא חפצתי למות בנעורי... עד עתה אינני יודע מדוע חשבתי את עצמי לקבור חי, אבל כן הייתי אז בעיני... לא ידעתי את אשר בקשתי, אבל בקרבי הרגשתי, כי חסר אני איזה דבר. אז החלתי לחפש ולבקש, אבל לא ידעתי מה אני מחפש... בלבבי הונחה אז אבן כבדה ונפשי שאפה, התגעגעה... צר היה לי מקומי בהישיבה, רעים ודלים היו מזונותי הרוחניים שעלי היה להתפרנס מהם, וכחולה המתעב אוכל ומבקש לו מזונות חדשים בכל רגע, כן התנפלתי גם אני על כל ספר חדש מספרי הישיבה. אז באו לידי במקרה שירי אד"ם הכהן והחלתי לקרוא בהם בשום לב. השפה היפה וההגיון הקל והישר לבבו אותי עד מאד. כמו שלא ידעתי מתחילה את החסר לי כן לא ידעתי עתה את אשר מצאתי בשירים האלו, אבל בלבי הרגשתי כי מצאתי את הדבר החסר לי. אז החלתי ללמוד „דקדוק“. גם ספרים רבים השגתי למקרא.

— ומה מצאת בספריך אלה?

— הן אמרתי לך, כי דברים ברורים לא תשמע מפני, יכול אני רק להגיד לך: זיל גמור; קרא גם אתה בספרים האלו, ואם בעל נפש אתה תחוש ותבין כמוני.

— אבל אנכי קראתי אחדים מהם ומאומה לא מצאתי: עם אומלל ודל יושב בגולה זה אלפים שנה, והנה באים אלה ומושיעים אותו בקטניות בפסח ובהכחשת מציאות שדים ומלאכים!...

— הוי, נחמן, נחמן, הנך טועה; לא קטניות בפסח המה מתירים לו, אך חיים המה מחישים לו; לא מציאות שדים ומלאכים המה מכחישים לו, כי אם מציאות דמיוני הבל, הזיות, אמונות טפלות, בטחון בשמות קדושים ובכוחות מפשטים, להחליש את כוחו הוא... כבר אמרתי לך, כי דברים ברורים לא תשמע מפני, ויכול להיות, כי גם בספריהם לא תשמע דברים ברורים, אבל זה ברור, כי הרבה הרבה עשו לרפאות שבר עמנו; הם כתבו שירים יפים, למען ברא לו לב חדש, לב חי: הם נלחמו בהרבנים, בראשי הקהל, בתקיפי העדר, בצבועים, בהישיבות וראשיהן... נלחמו עם המות והקפאון באשר הם שם...

— אבל אם המה נלחמו עם המות והקפאון, מדוע נשארת אתה בתוך המות והקפאון? למה נשארת „אפיקורס“ מקולל בתוך מחנה המתים בעת אשר יכולת לצאת אל מחוץ למחנה?...

— להמיר את דתי?

— לא, אך לצאת מבלי לשוב, כאשר יצאו כל „המשכילים“. — כן, כן, הנני מבין את שאלתך, שאלה גדולה שאלת. למה אכחד? השאלה הזאת מנקרת במוחי זה שנים רבות... השאלה הזאת עשתה אותי לאומלל, לאובד דרך; השאלה הזאת כפסה את שכמי ותדכא את רוחי וגויותי... כן, אנכי חפצתי לצאת, בכל יום ויום חפצתי לצאת, את עולמי הישן אבדתי ועולם חדש לא מצאתי... לכן חפצתי לצאת, למצוא אותו העולם החסר לי... גם רבות פעמים עמדתי על המפתן, נכון לצאת, ובכל זאת לא יצאתי... אינני יכול להגיד לך דברים ברורים, אתה אולי תחשוב כי התעצלתי, כי לא היה בי כוח לצאת, — לא, נחמן, לא! יכולתי, אבל — לא יכולתי... גם עתה אינני יודע מדוע... איזה כוח עצר בעדי... לי נראה אז, כי צריך לתקן את העולם הישן ולא לצאת אל העולם החדש... העולם החדש,

שחפצתי להכנס בו, נראה לי זר עד מאד... הרגשתי, כי לא בשביל להכנס אל אותו העולם החדש עזבתי את עולמי הישן, וככה נשארתי אומלל ואובד, תועה בדרכי החיים ואפיקורס מקולל...

— אך מה הנך עושה עתה?

— עתה אינני עושה מאומה, עתה הנני עומד על פרשת דרכים

מבלי לדעת אנה אפנה.

— והספרות מה היא עושה?

— הן אמרתי לך, כי להגיד לך דברים ברורים לא אוכל; לי

נראה, כי הספרות מפרפרת כמוני בין חיים ומות ועומדת היא על המפתן כמוני, באבדה גם היא את עולמה הישן, מבלי דעת במה לבחור ואנה לצאת...

— הנה אבי הולך, נחדל נא. אנכי אשלח אליך היום בסתר,

ואתה תחן לי את כל ספריך הנמצאים אתך.

הימים הזעומים, ימי אלול, עברו אחד אחד, וליל הכפורים בא. אבל עקבות הימים ההם נשארו בלבבו פנימה. ה"אפיקורס" האומלל שפך עליו רוח תוגה עמוקה. ככה המה אובדים — חשב בלבבו בעמדו בבית הכנסת בלילה ההוא — האומללים האלה, החפצים להסיר מעליהם את הקללה. הוא הבין היטב את אשר דבר אליו האפיקורס ב"דברים בלתי ברורים"; התמים האומלל הזה מרגיש את אשר הוא רואה עין בעין. הוא קורא עתה את הספרים המכנים לעצמם בשם "הספרות החדשה", אבל הוא אינו מוצא פה כל חדש, אין פה כל דרך סלולה... החולה מדי הרגישו כאב הוא מפרפר ומתאנח, ולפי השתנות הכאב כן שונים המה הפרפור והאנחה... "הספרות החדשה" הזאת היא הפרפור והאנחה של המאה ה"ט, כמו שחבילה והחסידות היו הפרפור והאנחה של ימי החושך... העם החולה מפרפר ומתאנח זה אלפים שנה, ואנחותיו המרות — זו היא ספרותו בכל הדורות... "הספרות החדשה" הזאת משולה לדגים שנאחזו בכלי של מים עכורים, והם שטים אנה ואנה, מפרפרים בכל כוחם ומוציאים את ראשיהם החוצה, למצוא את החיים החסרים להם...

הספרות מפרפרת כמוהו הוא; יש אשר תחשוב גם היא, כי תשוועת העם היא להבלע בתוך הזרים, אבל כחזקאל, האפיקורס האומלל, מרגישה היא, כי דבר זה אי אפשר...

לאן? לאן? אוי, לאן?

אז נגש אליו אותו האברך אשר העירוהו ממחשבותיו המרות, והוא הרים את טליתו מעל עיניו ויבט אל האברך במבט מפורר... ואז עשה את המעשה הנורא בלילה הנורא ההוא!...

ירח ירדוף ירח, שנה תשיג שנה, ונחמן המשוגע יושב לו דומם בבית המדרש, או בחדרו הבודד בבית אביו, מבלי לדבר עם איש... הוא יושב ולומד, יושב ושונה. אמרים כי בסתר חדרו הוא קורא גם "ספרים חיצוניים" וספרים לועזים, אשר תשלח לו אשתו האומללה. היא אינה חפצה להגרש ממנו, ופעמים בשנה תבוא אליו לבקרהו, ואז יפתח המשוגע את פיו וידבר עמה הרבה, הרבה מאד, והיא תתאנח ותבכה, תתחנן ותבקש, והוא "המשוגע" האומלל, עומד נדכה לפניה, פניו מפיקים יאוש, מצחו מתקמט, וגם הוא נאנח לרגעים. מה רבו יסוריו בהרגעים האלו!...

בבית המדרש הוא יושב דומם ועוסק בתורה או חושב מחשבות. יש אשר יגש אליו אביו או אחד הלומדים וישאלהו דבר באיזו סוגיא עמוקה ואז יתיר את הסוגיא ויפרק את הקושיות, אך יותר לא ידבר עם איש מאומה.

ובני העיר יזכרו את קללת הרב משרנוביל, ויאמרו איש לאחיו בלאט ובפנים מפיקות עצב: "נשיכתן נשיכת נחש ועקיצתן עקיצת עקרב" ויביטו אל "המשוגע", אך איש לא הכלימהו.

ויש אשר נפל סער בבית המדרש: חדשות קרו בעיר, אז נסה המשוגע מרחוק את אזניו לשמוע את החדשות אשר קרו, ואז נכר היה בפניו, כי מתעצב הוא מרחוק את העצבים ושמה את השמחים ובאחד הימים קרה מקרה, אשר הכה כברק במחשכי מוח המשוגע וימלא אותו אור ותקוה. אז החל המשוגע לגשת מקרוב אי

מעגלת המשוחחים בבית המדרש, ויש אשר נטל חלק בשיחתם. ודבריו היו מלאים חיים, רגש והתלהבות, גם פניו הזועפים לא היו לו עוד, ולעתים תכופות נראתה עליהם גם בת־שחוק.

או ראו את המשוגע סובב הולך בבית המדרש מכותל לכותל, תפוש ברוב מחשבות, פניו צוהלים, מצחו מתקמט ומתישר לרגעים, עיניו השחורות מסיקות חיים ותנועה, והוא מניע ידיו ושפתיו כמו יתוכח עם איש.

כי חדשות סוערות נפלו אז בישראל. העם בעצמו החל לקרוא את הקריאה הגדולה, אשר קרא הוא זה כבר: „ללכת הלאה!" והעם לא שאל: „לאן?" הוא כבר מצא לפניו את הדרך הנכונה: לארץ ישראל! אז כי נדברו שני אנשים יהודים, וידענו כי מדברים המה על דבר „ארץ ישראל"... העם התמים החל לספר „ספורי נפלאות" על דבר „גאולת הארץ" על ידי „גדולי ישראל" ועל דבר „הנסיעה" אשר תחל מקרוב, ויחלמו חלומות על דבר „החיים החדשים" הנכונים לבוא להם כאשר ישבו „איש תחת תחת גפנו ותחת תאנתו". אז התירו להביא אל בית המדרש גליונות מכ"ע המבשרים חדשות. ועם „שומר אמונים" שתה בצמא את דברי הסופרים בכה"ע, הידענים מה בחשוכא והמספרים „לעם הגולה" שמץ דבר מכל הגדולות אשר עשו הגדולים למענם. ואז היה גם נחמן המשוגע בקוראים, והוא קרא בשום לב את כל המאמרים הארוכים המדברים בשבח ישוב ארץ ישראל, ויש אשר עננה עברה על פניו אחרי קראו את ה„מאמרים": הוא לא מצא בהם את אשר בקש!...

„הוי, עם אומלל! — חשב אז המשוגע בלבבו — הוא כבר הורגל לחיי עבדות ובה, לחיי ד' אמות צרים מלאי רפש וחלאה. עד אשר חדל להרגיש את זעם אלהים השפוך עליו, העם האומלל הזה איננו מתעורר להסיר מעליו את הקללה, להתיר את כבליו ולצאת מבית כלאו למרחביה, לחיות חיים מלאים ורחבים... האסיר המקולל התעורר עתה לצאת מבית כלא אחרי אשר החלו לגרש אותו גם משם... ועם הגולה עומד עוד הפעם עמוס בילקוט על שכמו ללכת

לבקש לו ד' אמות חדשות, אשר ימצא בהן לחם לפי הטף. כמה עלובה היא התקוה של העם הזה, אם אינה יכולה להתנשא על לחם צר ומקום לחץ?... והוא, בשמעו ראשונה את הקריאה „לארץ ישראל", הרגיש, כי לב חדש נברא בקרבו וכי כל אבריו נתחדשו בקרבו ויחלו לחיות חיים חדשים ורעננים... מוחו כמו נתפשט חרם חדש של רעיונות החל לזרום בקרבו ברעש... הוא הרגיש, כי מהפכה התחוללה ברוחו וכי פתאום נעשה מאומלל ואובד למאוסר בחיים... ומדוע זה סבל הוא לחנם כל השנים האלה?... מדוע זה היה למשוגע, לבודד ולרחוק מן החיים, והחיים הן מלאים עבודה ופעולה, זרם ואור... איך שכח הוא את המקום, אשר כל העם „מבור שבי שואפים בגדו ומשתחווים איש ממקומו אלי נוכח שערי" ? הן העם העברי לא שכח עוד את ארצו בכל ימי גלותו המרה, ואיך שכח אותה הוא, המתאמר להיות שר צבאו? אבל, הבאמת שכח הוא את הארץ? לא! מרגיש הוא, כי על לבבו חרותה השבועה הקדושה: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". לא! הוא לא שכח! הוא זכר תמיד את הארץ, אבל לא ידע את הדרך לבוא שמה... הוא חדל להאמין, כי יוכל להביא גאולה להארץ ולהעם על ידי תפלות ובקשות „השבועות" ו„צדופים", והוא ידע אז, כי צריך לבקש אמצעים אחרים ודרך יותר סלולה... הוא ראה אז את העם בכל ענותו, בכל עגיו וצרותיו, בכל דלדולו ושפלותו; בכל אשר נתן את עיניו, בכל פנה אשר פנה ראה ענק נופל... בן מלך מקולל... בכל מקום שמצא גדולתו של ישראל מצא גם שפלותו ואת קללתו, הוא ראה אז, כי שבר עמו גדול כים הפצע עמוק ונושן מאד, אך לא מצא רופא אמן, אשר ירפא את הפצע הנושן הזה... עתה בהתעורר העם לתחייה ובמצאו לו את הדרך לארצו, לא ב„השבועות" ו„צדופים", אך בעבודה ובעמל, בהשכלה וישוב העולם, — האם לא סרה פעם אחת הקללה מעליו? אבל העם לא התעורר לתחייה, המקולל איננו מרגיש את קללתו ואת אסונו הגדול, וכן המלך כבר חדל לדעת, כי בן מלך הוא, וכי לא עליו להתגלגל ברשע, בד' אמות צרות... מת לבו בקרבו

ונתעבש ואינו חפץ בחיי עבודה וחופש, אך בפת לחם ומנוחה לעצמותיו הנחרות... לא בקשת החופש, האהבה לחיים רחבים, התקוה לעבודה חדשה וטוריה והשאיפה הגדולה לכבוש עוד הפעם את המקום הראוי לו בחברה ובעמים — לא אלה עוררו את רוחו לשוב עוד הפעם אל ארצו... יוצאי מצרים הביאו את התורה אל הארץ; נביא הגולה בימי כורש השיב את אלהי ישראל היחיד לארצו; המה שבו אל ארצם, ורכושם עמם; המה שבו כעם, לחיות בארצם חיים בריאים ושלמים, לעבוד עבודת עמם ואלהיהם, אשר לא יכלו בארצות זרים, בין אלהי נכר ונמוסים אחרים... זעתה? עתה הוא שב כעבד, הוא בורח מן הרעב ומן השוט... לא! לא זה הדרך לרפא את העם ולהסיר ממנו את קלחתו... חלילה לו להעם לשוב אל ארצו חולה ומדוכא, מקולל ובעל מום, ולחיות שמה אותם החיים שחי פה בגולה... העם העברי צריך לשוב אל ארצו לא בשביל להמלט מן השוט והרעב, אך בשביל להניח שם יסוד לחברה חדשה ולחיים חדשים... לא חברה עברית כמושה, סחופה ודלה כזו שבגולה, אך חברה עברית חיה, בריאה ורעננה... חברה שתהיה למופת עוד הפעם לכל התבל, כמו שהיתה בשעתה החברה העתיקה של היהדות... חברה, שתתן חיים, שאיפה ותקוה, והתעוררות למעשים חדשים לכל התבל כולה... והרעש על דבר התנועה גדול בעיר, ובאחד מערבי החורף התאספו כל צעירי העיר לאספה גדולה. האספה היתה ברוב שאון. צעירים אחדים הטיפו דברים חמים על דבר הישוב והשנאה לישראל. פתאום הופיע המשוגע בין הנאספים, ולתמהונו לב כולם נגש אל השולחן, ויבקש רשות לדבר דברים אחדים.

המחזה הפתאומי הזה הבהיל את הנאספים, פני כולם מפיקים תמהון ופחד. בבית שוררת דממה, המשוגע התיצב על יד השולחן, ויקרא:

„אחי היקרים! הרשוני נא עתה לדבר דברים אחדים באזניכם. הרשות נתונה לכם לשחוק עלי אחר כך, אך עתה שמעו את דברי רגעים אחדים. מצב עמי, החפץ להושיע לו ואי-היכולת לעשות

למענו דבר — עשוני למשוגע. עומד אנכי רחוק מן החיים, כי לא מצאתי מקום בחיים להתיצב עליו. אתם, אחי, הנכם יכולים לנוד לי, אך לא להבין את רוחי. לבבי הוא בית אוצר של גפרית ואש, ולו אמרתי לפתוח אותו לפניכם — וראיתם את נחלי האש המפכים שמה, אבל הדבר אי אפשר... דברי פה לפניכם יהיו מקוטעים, כי להביע לכם את כל אשר בלבבי לא אוכל, לזה צריך הייתי לחיות מחדש שנים רבות משני חיי... כל השנים האלו חשבתי, וכל המחשבות הייתי צריך למסור לכם, למען תבינו לרוחי, אך הדבר אי אפשר... „אתם, אחי — קרא נחמן אחרי דומיה מעטה — התאספתם הנה לרפאות את שבר עמנו ולהשיבו אל ארצו ואל מולדתו. מכיר אני בפניכם, כי הנכם חושבים את עצמכם לגבורים ולמושיעי העם, ובשחוק בוז הנכם מביטים על הדורות הרבים, שלא עשו מאומה בעד העם. אבל זאת היא שגיאה גדולה. כל אדם חושב את עצמו לעולם בפני עצמו וכל דור בשעתו חושב את עצמו למלח תאנושית ולקץ כל ההשתלמות. אבל ההיסטוריה היא שופטת צדק, היא מונה לפניו אלפי שנה ואחריה אלפי שנה ודורות לעשרות הנם כגרגיר חול בעיניה... אינני בא לדבר על דבר התנועה הגדולה הזאת, כי הרבה דברו גם בלעדי, ולו אמרתי לברר לפניכם את כל אשר אני חושב על התנועה הזאת, הייתי מוכרח לדבר פה לפניכם ימים אחדים... אבל חפץ אני להגיד לכם אך כלל השקפתי...”

„עם ישראל — הוסיף נחמן בקול רם אחר הפסקה קטנה — השתתף תמיד בכל תנועות העמים אשר בארץ. רשמים עתיקים מוכיחים לנו, כי בהתקופות היותר ראשונות של העם העברי, התנועה התנוודת יחד עם עוד גוים רבים ועצמים. כל תקופה גדולה בחיי העם העברי היא תקופה גדולה בהיסטוריה הכללית, כל טלטול וגלות בחיי עם ישראל היה בזמן אחד עם טלטולם וגלותם של עוד גוים רבים וחזקים. בצאת ישראל ממצרים לבקש לו את ארצו באסיה, היתה תנועה גדולה וחזקה בכל ארץ אפריקה. וככה אנו רואים גם בימי אשור ובבל, כי גוים וממלכות נתשו מעל אדמתם והתבל

כולה היתה כמרקחה... אך הנה התקופה הקרובה בערך: תקופת רומא. אז חשכו פני המזרח ונתאדמו פני המערב, היונים היו הראשונים אשר קרבו את מות המזרח ויבנו על חרבותיו את המערב, ויחד עם המזרח כולו נפל גם העם המזרחי — עם יהודה. אכן התנועה הגדולה הזאת לא היתה תנועת החרב, אך תנועת הרוח. בהיות האויר שזה וממוזג הוא שקט ושאנן הולך לו לאט, אולם בהפגש קור וחום יתחולל סער נורא, השובר גם את ארזי לבנון. בהביטנו במבט חודר בספר תולדות האדם חננו רואים, כי כל תנועה גדולה בחיי העמים היתה תנועת הרוח. האנושיות אינה חיה בלי אידיאל. והיא הקימה מקרבה אנשים גדולים, נביאים ומחוקקים, הבוראים לה את האידיאלים אשר תעבוד אותם. אולם האידיאלים האלו אינם חיים לנצח; כל מה שהנביא מביט באספקלריא יותר מאירה לתוך העתיד האפל, הוא בורא לו אידיאל יותר גדול ויותר חזק, המבלה דורות למאות ושנים לאלפים, אבל סוף סוף, באחרית הימים, ימות גם האידיאל הזה; האנושיות מרגשת פתאום, כי הכל נרקב ונשחת ואין מעמד לה בחיים. התקופה הזאת נוראה מאד, האנושיות צמאה לדבר ד'... אז יתפרד העם למפלגות ולכתות ובדרכים שונים יצא לבקש את ד'... אבל המצב הזה לא יארך, האנושיות תקים נביא חדש, הבורא לו אלהים חדשים וחברה חדשה על חרבות המתים. אז תקום תנועה גדולה בארץ, האנושיות מרחיקה ביד חזקה מקרבה את כל הנרקב והנשחת ומוציאה מבין הקברים ועיי המפולת את היסודות החזקים והבריאים לתתם בבני החברה החדשה. תקופה כזאת היתה התקופה של החורבן השני המתחלת כמאה וחמשים שנה לפני החורבן ונגמרת כמאתים שנה אחריו. אז נעו כל אלילי הגוים ונפלו תחתם, האנושיות היתה עיפה ויגענה עד מאד, כל איש בקש לו אלהים, החברה הישנה התמוטטה, אלילי המזרח נפלו והעם בקש לו אלהים חדשים. אז בנה המערב חברה חדשה על יסוד מזרחי, על היהדות... אני אינני קורא הדורות ולא באתי לחזור לפניכם על דברים שכבר נאמרו גם בלעדי. חפץ אני אך להגיד לכם, כי תקופתנו עתה דומה

בכל אל התקופה ההיא. אירופה חולה עתה, — הכל מרגישים כי החברה מתמוטטת וכי אשיותיה כבר נרקבו. החברה האנושית היא עיפה ויגענה מאד, היא צמאה לדבר אלהים, לנביא ומחוקק. הנביאים הקטנים הקמים בקרבה נותנים בה כוח לזמן קטן ולפי שעה; מאה שנה החיה קנט את החברה, מאה שנה אולי יעסיק דרוין את המוחות, אך נביא גדול ומחוקק אשר ישמיע דבר אלהים לעיפים ולכושלים ואשר יתן כוח להחברה ללכת הלאה — אין לנו עתה, והחברה האנושית תועה עתה במחשכים, עד אשר יערה עלינו רוח אלהים חזק, ויתן להחברה מזון לאלפי שנה... הבה ואגיד לכם, אחי, כי לא אך אנחנו פנינו מועדות אל המזרח, אך המערב כולו נוסע זה כבר מזרחה... אנכי — רשאים אתם לשחוק עלי — אנכי יודע, כי ימים יבואו ומאות המיליונים אשר במזרח, העצמות היבשות, יתעוררו לתחיה; אז יקומו עמים רעננים ומלאי חיים ויסקדו את החברה החדשה... אז יתנער המזרח וימלוך בתבל כולה אחרי המהפכה המערבית, כמו שמלך המערב אחרי המהפכה המזרחית. ואתם, אחי, בלכתכם עתה מזרחה, עליכם לזכור תמיד, כי מזרחיים אתם מלידה; בעת שהמערב כולו הולך מזרחה לרשת נחלת המת, עליכם ללכת לשם בשביל להחיות את המת ולבנות את בנין החברה החדשה. השונא היותר גדול של היהדות הוא — המערב, ולכן הנני חושב כדבר בלתי טבעי, שהעם העברי, המזרחי, יפיל גורל על המזרח ביחד עם עמי המערב. הנני מאמין כי העם העברי יחיה ויעמוד על רגליו; הנני מאמין, כי העם הגדול הזה, אשר אי-אפשר לנו לצייר במחשבתנו את מצב העולם בלעדי ספרי ורוחו הגדול, יתן עוד הפעם חיים להחברה; אבל החברה הזאת תהיה מזרחית. המזרח הגדול יתעורר משנתו ויחל להיות חיים טבעיים, אז יעמוד העם המקולל בראש גוים, בראש המזרח החי... לכן, אחי, בנסעכם מזרחה, אל תסעו כאויבי המזרח, אך כאוהביו ובניו הנאמנים. התחזקו נא להחיות אותו ולא להמיתו. אלפי שנים כבר עברו מבל עם ועד חנה, ובכל זאת אנחנו מרגישים, כי עוד עומדים אנו בחצי הדרך ועלינו להגיד עמו יחד:

„אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב“... אנכי הייתי למשוגע, כי לא ידעתי אנה לפנות ולצאת, ועתה הנני גבר לא יצלח; היו ימים, אשר חשבתי לצאת לפני עמי, אבל עתה אי אפשר. יקום נא דור חדש וחי, והוא ילך לפני העם... אם אמת הדבר כי יש תעודה לעם ישראל, יצור נא את תורתו ואת תעודתו וישא אותן אתו אל המזרח... לא אך ל„ארץ ישראל“, אך אל המזרח כולו... אז ידע עמי, כי הולך הוא בדרך סלולה וטבעית. ואל נא יתאמר תדור הזה בגאון רוח, כי יוכל לגמור את המלאכה על רגל אחת. כתבו נא, אחי, על דגלכם: „אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב“. מזרחה! מזרחה!

פתאום קם שאון בין הנאספים, ואחד הצעירים הפריע בקול שאון את המדבר, אך ה„משוגע“ לא שם לב לכל הנאספים, גם לא חפץ לדעת את משפטם על דבריו. נספי וזה ירדו מעל פניו האדומים, אשר היו יפים אז עד מאד, ומבלי לדבר דבר עם איש שב לביתו.

האספות כבר חדלו, החברה נתפרדה, „ישוב הארץ“ כבר נשכח מלב כל בני העיר הקטנה, אשר קוו לשבת שמה „בקרוב“, „איש תחת גפנו ותחת תאנתו“, — והחיים הולכים כדרכם הלאה וישנו את פני כל אולם המשוגע עודנו יושב כמאז בפנתו האפלה, בדד ודומם, מבלי לדבר דבר עם איש ומבלי גם לענות לאיש על שאלתו. פניו נתקמטו ועיניו הבורעות שקעו עמוק בחוריהן, שערות ראשו וזקנו גדלו ונסחבכו, גם מלבושיו עליו נתדלדל ונקרעו. והיה כל הרוואה אותו והכיר מיד, כי איש משוגע לפניו.

הדרשה ההיא היה הלהב האחרון אשר עלה מקרב לבו ויתפרץ החוצה. מני אז הלך נר אלהים אשר בקרבו חלוך וכבת, עד אשר חמל עליו המות וישם קץ לעני-נפשו.

ה ע ג ל

(מספר הזכרונות של חפני „בעל דמיון“).

הימים אז ימי הקיץ, ולי עוד טרם מלאו תשע שנים. השמש השפילה ממכון שבתה להביט בעיניה הבורעות אל „החדר“ האפל. וכמו להכלים את „מלמדנר“, השליכה מבטה בלעג אל ה„טלית-קטן“ שלו המלוכלך, ותסבך קרניה בזקנו החד למען הרעימו, ותשפוך השוכבה קרני זהבה על חבצה חרפש ועל תעלת השופכין שב„רחוב התקדש“, שהוא גם „רחוב בית הכנסת“, גם „רחוב המלמדים“, גם „רחוב השוחטים“ וגם השוק, ובעצמת כשפיה רמזה אלינו בצחוק: ילדים אילים, למה תשבו פה סגורים ומסוגרים עם ה„רבי“ הכסיל? אמנם מה יקרית, מה אחובות הן קרני השמש המפוזות ומכרכרות באהבה ובנעימה מבעד החלון! ובחוץ מה יפה ומה נעים! מה טובים השעשועים שמה! מה נאה הוא האד העולה מתעלת השופכין, ומה מאושרים המה הנערים המתגלגלים עתה שמה, המתאבקים בעפר ועושים כדורי רפש ומיבשים אותם בשמש! אבל הרבי הוא קשה ואכזר, הוא לא ידע חנות! הוא יושב ולומד! יושב ושונה! אגלי-הזיעה נוטפים על פני הגמרא, הכתונת לחה ומדובקה אל העור, הידים כבדות, הראש כואב, הקול צרוד — והרבי שונה, לומד ושונה...

אך עוד מעט ייעף גם הוא... חנה הוא פוסק ממשנתו, אומר לפנינו מעט דברי כבושין ומזהיר אותנו ללכת אל „בית המדרש“ להתפלל „מנחה מעריב“. אנחנו יוצאים בבהלה ובקוצר רוח החוצה — חנה העדר לקראתנו, התישים המכובדים הולכים בראש, בישוב הדעת ובחכמה עצמית, כרבנים וטובי העיר בעת לכתם עם „אנשים פשוטים“

לאיו "שמחה" של מצוה, לקבלת פני חתן, ברית מילה והלוית חמת, אחריהם העזים ואחריהם הפרות, העגלים, החזירים והסייחים, איש איש על מחנהו, האבק עולה עד לב השמים, ואנחנו מתבוללים ומתערבים בין המחנה. זה רוכב על גבי תיש זה על גבי עז, זה זרק מרה בבהמות, מבחילן מפחידן, למען ידעו, כי "איש" הנחה, בן המין המושל בגבורתו בעולם ומלואו. והנה סרתנו לקראתנו הולכת בקצה המחנה, לימין הרועה הנושא על כתפיו עגל נחמד למראה. אנכי הבנתי כרגע את "הסוד", כי כבר הגידה אמי לא אחת, כי סרתנו היא "מעוברת". שמחתי הגיעה אז עד מרום קצה, ובכליון הנפש הבטתי אחרי הרועה, הנושא את העגל היפה על כתפו ישר לבית אבי, ובכל לבי חפצתי לרוץ אחרי, להתמודד על העגל ולנשקו מנשיקות פי באהבה. אך מה אעשה? והרבי? ותפלת המנחה? ומה תאמר אמי בראותה את "הבחור" שלה, הלומד "גמרא", מסנה לבו לבטלה כזאת? ובכן הוכרחתי, למרות רצוני, ללכת אל בית המדרש להתפלל. התפלה עברה, ואנכי שבתי לביתי בחפזון לקדם פני העגל. כבואי הביתה רצו לקראתי אחי ואחיותי הקטנים ויבשרוני דבר הולדת העגל: — "לו ראית, חפני — אמרו אלי כולם פה אחד — כמה נאה עגל זה, לו ראית את מצחו הרחב, את נחיריו הרחבים את לשונו הארוכה ואת שפתיו האדומות והמלאות, לו ראית..." אנכי לא יכולתי להתאפק עד כלותם את כל דבריהם, ובקוצר רוח רצתי אל הרפת, כרעתי על ברכי לפני העגל, מששתי בידי את כל אבריו אחד אחד, אחרי כן לקחתיו על זרעוטי ונשאתי אותו אל חדר הבשול, למען אוכל להביט עלי לאור הנר. שמה מלחתי פתותי לחם אחדים והנחתי אותם על לשוני, והוא אכל לתיאבון, ויבט אלי במבט רצון ונדיבות. אנכי הכרתי אז כרגע, כי מצאתי חן בעיני העגל וכי שזה אני בעיניו להתרועע אתי, כי הבדילני לטובה מכל הילדים, אחי ואחיות, ויכונו את מבטו אך אלי, ואל כל אשר פניתי לפני מבטו האהוב. אנכי הרגשתי אז בנפשי אהבה חזקה, מהולה בגאון.

אל העגל היפה, ובכל לבבי התמכרתי לאהוב ולחון את העגל ולשלם לו אהבה תחת אהבה.

— הנה כן — אמרה אמי אל אבי בערב בבואו הביתה — בא גד! הפרה המליטה עגל. בשבוע הבא נשחט את העגל ויהיה לנו בשר צלי ליום השבת כאשר אהבת. — היתכן, אמי? היתכן כי תשחטי את העגל הנחמד והנעים הזה? — שאלתי בחרדה.

— עודך נער, בני! עוד כסיל ובער הנך, לו דברת כדברים האלה בחברת אנשים — היית לצחוק.

ובשובי עוד הפעם לחדר הבשול לבקר את העגל מחמד עיני ומחמל לבבי, ובראותי את עיני, הנטויות אלי וכמו מפיקות בקשת חנינה ורחמים — זלגו עיני דמעות, ובאהבה רבה התמודדתי עליו ומששתי את עורו, ודמעוטי החמות טפטפו על צווארו, ואני נשקתיו ובכיתי עוד.

ובלילה הזה — אזכרה — חשבתי מחשבות רבות.

אז הרגשתי ראשונה, כי נבקע איזה אפרוח במוחי הסגור, והוא מגקר שם כחרטומו החד... וכמו אשמע את קולו: "חפני עגל זה למה הוא בא לעולם? לשחיטה? ומדוע ישחט? עגל זה, היפה והנעים, למה ישחט? ואם לא בא לעולם אלא כדי להשחט מדוע זה הוא נאה כל כך, הלא יכול היה להבראות אומצא מקופלת באיזה סמרטוט של עור — ודיו? מדוע זה תאמר אמי לשחטו? מי נתן לה המשפט לשחוט את העגל היפה הזה?"...

ובלילה הזה נדרתי חיי פרוטות לקופת "רבי מאיר בעל הנס", כי יהפוך את לב אמי לטובה על העגל — ואישן.

ובחלומי — והנה העגל עקוד, השוחט עומד עליו וסכיניו בידו... הנה הוא שוחט... העגל מפרכס, הדם מזנק...

בבוקר, בקומי מעל משכבי, רצתי ראשונה אל הרפת ומצאתי, לשמחת לבבי, את העגל שאהבה נפשי שוכב בשלות השקט, חי

וקים, ואמו מתרפקת עליו באהבה, מלקקת בלשונה את עור גבו ומסדרת את שערותיו הקצרות שורצת שורצת.

יודע אני עתה, בעת כתבי הדברים האלה, כי העגל לא היה מרכז הבריאה, וזה האות, כי העגל כבר נשחט והעולם כמנהגו נוהג, אולם אז דמיתי, כי כל העולם כולו נצטמצם בהעגל. כי הכל הוא כעין התגשמותו וצלו של העגל...

ביום המחרת בערב, בבואי הביתה, מצאתי את הטבח מחשב עם אמי, ובתוך הדברים הוא קונה מאתה את עור העגל. אנכי החרשתי אז, כי כבר הגידה לי אמי אתמול כי כסיל הנני, אבל רוחי סער בקרבי, ולבי הלם כהולם פעם. האמנם — דברתי אז אל לבבי — כסיל הנני? ומדוע? מי זה יאמר, כי אסור לרחם על העגל היפה הזה? אמי? הן היא אמרה לא אחת, כי מצוה לרחם על בעל חי ואסור להתאכזר! לבלי התאכזר — ולשחוט? לרחם — ולשחוט? אמי אמרה כן! אבל מי יאמר כי הצדק אתה?... אבל איך? התשגה אמי? הגם האמהות שוגות?... רבש"ע! הן אמי והעגל שניהם בידך, מדוע נפחת רוח חיים בהעגל, ובלב אמי נתת רצון להמיתו? רבש"ע! עגל זה, שיצרת בכל אבריו וגידיו ונתת בו כוח ועצמה לחיות שנים רבות על פני האדמה, למה ישחט? ד' אלהים! הן לפניך גלוי וידוע איזה עגל ישחט ואיזה לא ישחט, ומדוע יצרת את העגלים העומדים לשחיטה ונתת בהם כוח לחיות ולהחיות עוד זרע על פני האדמה? ואם אתה בראת לחיות, מדוע זה יעברו אחרים על רצונך?... ואחי הקטן שמת ביום השמיני ללדתו? הן עליו אמרה אמי בפירוש, כי עוד לפני יצירתו בבטן כתבו בספר השמים, כי כך וכך יחיה, ומדוע זה נברא בכל תפארת אדם? למה לו הרגלים, אם לא הלך בהן? למה לו הידים, אם לא עשה בהן? והפה? והשפתים? ומה היה לולא חנקה אותו המינקת? ובמה חטאה המינקת, אם הרג אותו „מלאך המות“?... הן אמי אמרה, כי „מלאך המות“ שחט את הילד, אך אם המינקת חנקה, למה למלאך עוד לשחוט? והיתכן כי ימות איש, ואפילו ילד, בלא „מלאך המות“?

— אמא, היכול אדם למות בלא „מלאך המות“?
— ההשתגע, חפני? — קראה אמי, כי נכלמה מפני הטבח, אשר מלא שחוק פיו על שאלתי הנבערה — למה לך לדעת זאת? האם כבר תדע את כל ה„גמרא“, כי יחסר לך אך לדעת איך ימות האדם?

ואז נפלו פני וחרה לי עד מאד.

ובלילה הזה נדדה שנתי ומחשבות מרות ואימות מלאו את מוחי. אנכי הליטותי פני בשמיכה, כי נבהלתי מפני מחשבותי הנוראות המעוררות בקרבי שאלות מרגיזות-לב. אז חשתי כי איזה בנין נופל בקרבי, איזה דבר נתלש ממקומו ונתעקר משרשו... אז חשתי כי נלחם אני — בי, כלומר, מוחי נלחם בלבבי; הלב משתמט ובורח מפני המוח... הלב חוגר שארית כוחותיו ללחום מלחמת מגן עם המוח... הלב נופל ונכשל... והפצע עמוק עד מאד.

ואז נדרתי עוד הפעם ח"י פריטות לקופת „רבי מאיר בעל הנס“ ואמרתי בכונה ובלב נשבר, כאדם היודע עד כמה חטא בלבבו: „ד' בידך אפקיד רוחי“ — ואישן.

„רגע ירדוף רגע, יום ישיג יום“. הנה היום השני, השלישי, הרביעי והחמישי... העגל ישחט ביום השמיני, ואני אנה אני בא? והעגל הולך וגדל מיום ליום, מקפץ ברגליו הארוכות והדקות, ומדי ראותו אותי מרחוק הוא רץ לנגדי, מרקד ומשתגע מטוב לבב, ואני הנני מקבלו באנחה חרישית זבוכה ושחוק כאחד.

היום הנורא בא, בא היום השמיני.

ואני רואה כי הרגעים הנוראים הולכים וקרבים, העת רצה בחפזון, השמש חנה היא עולה ועולה... חנה היא יורדת מערבה... נורא הדבר.

יודע אני כי העגל לא ישחט, בודאי לא ישחט... אי אפשר שישחט... אבל בכל זאת לבי מפעם בי, יודע אני כי השמים ירדו לעזרתו... המלאכים יבואו להצילו... הסכין תתפוצץ או צוארו יעשה שיש... בדרך הטבע אין מפלט: אמי היא קשת עורף, — אבל נס

יעשה, באופן אחר אי אפשר... העגל הוא יפה עד מאד, ואנכי נדרתי הרבה לקופת רבי מאיר בעל הנס... בכל שעה הרביתי לנדור... ובכל זאת — מי יודע?...

ולבי מפעם בי, עיני מלאות דמע, רגשותי יהמיו, מחשבותי רצות רצוא ושוב... קשה לישיב הדבר, גם חרבי לא ידע... לא! לא אשאל את הרבי, גם הוא כאמי, ישחק עלי וכסיל יקראני... והעגל נשחט...

ה צ ל ל י ם

(מכתבי חפני "בעל דמיק")

... ובכל העולם הגדול והרחב עם שעשועיו הרבים והנחמדים, בכל החיים המלאים חמון מחזות ותענוגים לא לקח אותי דבר זולתי הצל.

רבים המה האנשים האוהבים את היום ואת האור, ואני הנני אוהב את הלילה ואת הצל.

ליל אפל וצל שחור, היש מראות נעימים ממראות כאלה? והשמש האכזרית קורעת את עיני, האור קורא אותי ביד חזקה לראות ולהנות מהעולם הארור, השוא והתפל; הלב הרך קל הדעת מתעורר רגע רגע לכל מחזה עובר ולכל תארה שפלה ומתרוצץ לבוא ולהכנס לעולמות שאינם שלו; הגיהנום פתוח תחתיו הוא יורד לתוכו עמוק, עמוק ומושך אחריו את כל גופי, תנועותי ורגשותי, ובהיותי אסור למרות רצוני אל העולם והבליו, ולבי הפרא וה"בעל תאוה" מתענג על קרני השמש המכשפה, ולא יתנני ללכת ולבקש את אוהבי הצללים — הנני מפנה, למצער, את דעתי ומחשבתי רגע אחד אל הצל.

בלילה.

ואני יושב בבית המדרש הישן, המט לנפול, השמש כבר הלך לביתו, בחוץ יהום הרוח ביללת סערה ודופק על שברי לחות החלון ומשתעשע עם שלהבת נר החלב אשר בידי, מניעו בחזקה ומטילו הנה והנה, העמודים הרכים הנפוצים על כל פני הבית עומדים כמצבות על הקברים, ואני עומד נשען על הבמה בתוך, הגמרא פתוחה לפני והנני לומד.

נרי הקטן בוער בהמולה דקה ומתיו צרורות חלבו על פני הגמרא, הנה הוא מפיץ אור כהה על פני הבית וממלא את כל חללו צללי חושך, האור מרסרף מסביב לי ד' אמות ובוקע ועולה בתוך החושך, ובארבע פנות הבית חושך ושממון, והחושך עולה משם ומשתרע על פני כל התקרה ממעל ויורד כוילון עד חצי הפרוכת, אשר ממולי, והצללים מתנועעים, צל נופל בתוך צל וצל משתרע על גבי צל. הנה הבית כולו מתנועע, הכתלים משתחווים, הצללים מדברים שלום וידידות ונושקים איש את רעהו... הנה המה מדברים, המה מתלחשים ואנכי לא אבין דבר... המה מתלחשים בדממה ואני אינני שומע.

ואני משתעשע עם הצללים, הנני מבליעם בקרב נפשי פנימה... הנני שואף אותם ומתענג על תארם השחור והנני רוצה כי יתקדור עוד יותר, יתרחבו ויתפשטו וימלאו כל חללו של עולם אימה מתוקה ופחד נעים — כמוני.

הגמרא פתוחה לפני ואני הנני לומד בקול עצב ובנגון מחריד כליות ולב, והצללים מקשיבים ויצאים במחול לפי הנגון, גם לבי בי דופק כהולם פעם: הנגון חודר אל תוכו פנימה ולוקח בו מקום למרות רצונו.

ואני, חפני, אינני יודע את אשר אני מרגיש אז, אינני מבין את נפשי אני, אינני מבין אף את קצות אלפי הרשויות המושלות בי אז והעושות שלום ביניהן ברגעים המאושרים האלה, והנני חוגר כל כוחותי ומתעמל אך למען הבין מעט את נפשי, ולהשאיר לי שריד זכרונות מקוטעים מהעונג הקדוש הזה.

ואז נודע לי בפעם הראשונה כי הצללים מושכים אותי אליהם, המה משכו אותי בדמי הלילה לבית המדרש... המה שפכו רוח תוגה ותמרורים על התלמוד וייצרו לו נגינה עצובה ושוממה, המה, אך המה...

אך מי המה הצללים? ומה לי ולהם?

אבי ספר לי, כי הוא אהב מאד בימי עלומיו להגות בלילה

בתלמוד בבית המדרש וזה היה תענוגו האחד בחייו המלאים תמרורים, זוכר אני כי מדי דברו בזכרונות ימי נעוריו ובתארו לפני את שקידתו בלמודים זלגו עיניו דמעות, דמעות געגועים אל הלילות הנעימים אשר בלה בתורה בבית המדרש, הוא היה אומר, כי הרגיש אז בנפשו, כי נאצל עליו רוח ממרום, ואש קודש ירדה אל לבו מאת ה' מן השמים, ותמלא את כל קרביי חום אהבת אל הנגון העצב, אל הלילה ואל הצללים... מי יודע! אולי זה הוא הנגון, הלילה והצללים שאוהב גם אני... אין זאת אלא כי זו היא כל נחלתי שירשתי מאבי...

אבי, העני המאושר! אתה לא כבית את אש לבבך הקדוש באש זרה — התאהב! אתה לא הפגת את חומך בים החיים הקר! אתה, אבי, בטלת כל חשק עוד טרם נברא רצונו — זבי, בנך האומלל, בי אש ואש נלחמות, ים החיים שוטף בחוקה ללבבי, התאהב איננה בטלה זולתי מפני תארה הגדולה ממנה, רצוני נמכר לעקר, לאדונים קשים... כל הרוחות הרעות המתרגשות ובאות לעולם לוקחות להן מקום בלבבי, והנני רואה כי ממשלת הצללים פוסקת מעלי מיום ליום ורוח הקדש מסתלקת מאתי.

העולם כולו ישן ואני — ער.

יודע אני כי העולם איננו מקנא באשרי. העצלים השוככים סרוחים על ערשותם מדמים כי המה הנם המאושרים, קסני הנפש, שלוי עולם השמחים כעל כל הון על פת לחם, שבא להם בחרף נפשם — אינם יודעים זולתי לעבוד ולעמול למען האכילה החשנה ולישון ולאכול למען העבודה והעמל, מבקשי תענוגות, שומרי נשף, האומללים השקועים ביון התאוות, שכורי כל חשק וכל חמדה בזויה ינודו לאומלל כמוני. גם בי יתעורר לפעמים חסץ זר, האומר אלי: חפני הכסיל, מה לך מה ומי לך מה? ולמה תמנע שנה מעיניך ותענוגים משרך? — אבל בכל זאת יודע אנכי, כי מאושר הנני, מאושר במאושרים! ואומלל אני רק אז כאשר אישן ככל האנשים.

כאשר ארדוף תהו ובהו ככל בני חלוף... כאשר יפוח היום ונסו הצללים.

יודע אני כי העולם רואה את בית מדרשי הישן המט לנפול כראות כל חורבה ישנה ושוממה המטה לנפול, אבל אני, הוי מה אמולה לבתי!...

העולם כולו הוא אך נקודה אחת בלבבי, ולבבי כולו הוא אך נקודה קטנה בבית מדרשי הישן, וכשתקדר השמש הן תחשך גם הארץ...

ואני רואה את בית מדרשי בנוי במרכזו של עולם ומשם קוי אורה יוצאים אל כל היקום...
ובלילה...

בעת דבר מה ילחץ את לבבי וקסם נעלם ישפוך את רוחו עלי וימשכני לאיזה מקום, לאיזה דבר אשר לא אדעהו; בהרגישי, כי נפשי מבקשת לה מין מזון אשר לא תשיגהו בחדר הבישול, בהרגישי, כי עיני המלאות דמע מבקשות להן פרח נחמד לשפוך את רסיסי טלליהן עליו — הנני בורח אל בית המדרש, ובין המון צבאות הצללים הנני מתענג לאור הנר הכהה, על הספרים הקדושים.

הספרים קדושים, בודאי המה קדושים... והארוגות מה מלאים!... אינני יודע איך הוא הדבר, אבל בכל זאת כן הוא הדבר: ישנם רגעים כאלה, אשר אינני רואה ספרים כל עיקר אך המון אנשים ו"שדרות דורות"; והאנשים מה גבוהים ומה רמים ומה קרן עור פניהם! והאנשים האלה עולים מתוך הארצות ומתבוללים בין הצללים... והצללים שחורים... ותחת רגלי האנשים העולים ינהרו נהרי נחלי דם... והככיות והצעקות עולות עד לשמים... לפניהם נחל דמע ודם ואחריהם דמע ודם... וגם מלפני וגם מאחרי...

דמע ודם!

ובתוך הדם, בתוך הגויות הנשברות והמדוכאות תלויות על בלימה נשמות מה קדושות ומה גבוהות!...
ודמע ודם!...

ופה לא גלמוד הנני, פה רבים האומללים כמוני... פה רואה אני את השממון ואת המדבר אשר מלפני ואת החושך ואת התהום אשר מאחרי... פה לא גלמוד הנני, פה רבים המאושרים כמוני... פה רואה אני את האור ואת הטוב אשר מלפני ואת הנצח ואת ההוד אשר מאחרי... ופה... פה מה רחב הוא עולמי!...

פה אחיה ופה אמות! פה אסבול כאשר סבלו כל חמון הנשמות האלה העולות אלי מתוך הארונות הישנים, ופה אקח, אקוה כאשר קוו האומללים ההם.

ובתוך סערת המחשבות המרות והאימות המכות גלים בלבבי, ומקדירות בתארן השחור כל בתי נפשי, למראה האלימות הנורא, של בוז וקלון, של יסורי הנפש והגוף — יתעורר בלבבי רוח גאון ועוז בראותי כי רבבות האומללים האלה חיים וקיימים! חיים וקיימים עוד יותר מאלה אשר בנו חרבות למו! חיים וקיימים בתוך ארונות נרקבים, בין עלים בלים ומעופשים.

אשריך ישראל! בעת שחנטו אחרים גויות גבוריהם ואדיריהם חנטת אתה נפשות מעוניך ומדוכאיך, לכן גויותיהם המה הוצקו ויהיו לאבן ונפשותיך ישראל חיות וקיימות ומרחפות כצללים בתוך הארונות השבורים, בין העלים הבלים... ואשרי שיאחו ונפץ את העלים הבלים אל הסלע להסיר מעליהם אבקם הרב למען יראו בכל עצם זהרם וטהרתם...
אבל...

הוי, התלמוד מה קשה ומה עמוק! המחרש"א בונה עולמות ומחריבם, אבל העולמות מה המה?... הוי, העולמות הם קטנים, צרים ומקוטעים... האלפסי, המרדכי והרא"ש, הרמב"ם, חסור ובית יוסף. כן, זה הים גדול ורחב ידיים ואני צולל בו, אבל מה אמצא על תהומות?!

וה"כוזרי" וה"מורה", ה"אמונות והדעות" ו"מלחמות השם"?
הוי, מה אהבתי את ה"כוזרי", מה אהבתי את ה"מורה"!
אבל אבי, הוי אבי...

אבי אומר כי עוון פלילי הוא לעיין בה"מורה", מלא נא כריסך בתלמוד, המוחות שלנו קטנים וצרים והיצר הרע אורב לנו על כל פסיעה ופסיעה לצודנו למדחפות... אנא, בני, חוסה על נפשך ועל נפשי אני ואל תפנה לבך להפילוסופיה השובבה...

מה לך, בני, — אומרת אלי אמי — מה לך לשגות בהבלים? אביך לא התפלסף, אבי אביך לא התפלסף ובכל משפחתנו לא ימצא "פילוסוף" אחד; מחותנך איננו "פילוסוף", הוא איש נכבד ונשוא פנים, ו"כלתך" יפה כלבנה וברה כחמה ולימי הפורים ישלחו לך שעון זהב...

וה"מורה", הוי ה"מורה"! מה איום הוא ה"מורה" ומה מאד אאהבנו!

ורעדה תחלוף בכל בשרי, שערות ראשי תסמרנה, הרעיון גבה עד לשמים ועמוק עד שאול תחתיה... ואני הנני משוטט גלמוד ובדד בעולם המחשבה והרעיון; איזה זרם חזק שטפני אל העולם הארורי הזה למרות רצוני, ובעל כרחי הנני חושב מחשבות... המחשבה מרה ואימה, היא מנקרת את מוחי ומרגיזה את לבבי, מפצחת עצמותי ויונקת את לשד חיי ושני עולמות שונים מתרוצצים בקרבי.

העולמות שונים ורחוקים כרחוק מזרח ממערב ולבי האומלל סובל את שניהם...

הנה קול דופק על הדלת, לנכון בא רבי שלמה. הוא ער שלשה לילות בכל שבוע ועוסק בתורה, אנכי מסתיר את ה"מורה" תחת ה"במה" כי רבי שלמה איננו אוהב את ה"מורה", הוא היה אומר: אוהב אנכי את מחבר ה"יד החזקה" ולא את מחבר ה"מורה" נבוכים, ואני אוהב את רבי שלמה, הנני אוהבו בלב ונפש וחלילה לי למרר את רוחו.

ורבי שלמה הוא תמונה מזהירה ומאירה בתוך הצללים השחורים. המתנועעים בכל מלוא הבית.

רבי שלמה הוא בן ששים שנה ומעלה, קומתו כפוסה, ראשו שחוח עד החזה, מצחו הלבן והרחב והגדול חרוש לתלמי קמטים רבים, גדולים וקטנים ושתי עיניו הגדולות והעמוקות מזהירות מבעד לבבותיהן הארוכות כשתי בארות מים חיים בין סלעי מגור ורוכסי הרים, המכוסים בחורש מצל עב; על שפתיו מרחף תמיד שחוק קל משתלשל ויוצא מתוך מחשבה עמוקה, המלאה אהבת אדם וטוב לבב ופניו מפיקים תמיד תומת הנעורים ושלות השיבת.

ורבי שלמה כוחו ככוח אבן השואבת, הוא מושך אותי אליו ביד חזקה. היתכן? — אומר אני לנפשי — היתכן, כי רבי שלמה הזקן, רבי שלמה הלמדן, המשתמש בשני כתרים, סיני ועוקר הרים ביחד, רבי שלמה העני המדוכא, שבביתו אין לחם ואין שמלה — ער הלילה, ואני? אני הנער, שכוח בחורים כוחי, שלחמי ניתן ומימי נאמנים, אני ישן? מה קטונתי או בעיני...

ורבי שלמה עוסק בתורה מעומד, הוא אומר כי הוא איננו "נהנה" מלמודו אם הוא לומד מיושב, התורה — אומר הוא — צריכה התפשטות הגשמיות, ולא לבד שצריך אני לשכוח כי רעב אנכי וכי עיף הנני, אלא שצריך אני לשכוח, כי יש רעב ויש עיפות; צריך אני לשכוח כי יש עולם אחר וחיים אחרים מבלעדי עולמי זה וחיי אלה; צריך אני לשכוח כי יש תחילה וסוף ללמודי, וצריך לדעת ולהבין כי אני ה"בעל תכלית", הנני אך טבעת וחוליה בה"תורה" הגדולה הנצחית ה"בלתי תכליתית".

ורבי שלמה שוכח כל אלה! כן, הוא שוכח! מעיד אני עליו כותלי בית המדרש השחורים, הרואים את הזקן הנדכא והשחוח עומד נשען על הגמרא בלילי טבת הארוכים, מאז הלילה ועד הבוקר — כי שוכח הוא....

ואני מקנא אז ברבי שלמה, הנני רואה ומכיר בסניו המלאים זיו כי הוא שבע שמחות וחוץ עולמו עליו: הוא אינו מבקש דבר ומוקיר דבר זולת הדבר אשר כבר הגיע אליו, ואשר הוא רוצה אך לפארו ולשכללו.

אמנם מאושר אתה, רבי שלמה!

ואני אומלל הנני, צר לי מקומי פה, הנשימה פה קשה והצללים רבים מאד... החיים הולכים לאט, הדם נוזל בעצלתים והנשימה מרחפת אך בין קברים ישנים וצללי תהו, ולצאת לא אוכל... אי אפשר לצאת... אינני יכול לעזוב את אהובי הצללים... העולם הזה יקר הוא לי, יודע אני כי מבלעדי החדר השמם הזה יש עוד אוצרות רבים ושונים בעולמי זה... אך האוצרות האלה סגורים, עין אדם לא שזפתם... ואני הנני מבקש את המפתחות...

זה "מורה" זה "כוזרי" גם המה בקשו המפתחות, המה ידעו והרגישו כי צר החדר הזה... כי בית המדרש השמם לא ימלא כל מחסור החיים... כי יותר מאשר יש פה יש לדרוש ולבקש מה מקום הזה, אבל המצאו... לא, המה אך הרחיבו את החדר הזה ויאירו את אפלתו... אבל המפתחות לפתחי עולם יותר רחב לא מצאו...

אך מי זה בא, טעיתי הפעם, לא רבי שלמה בא, הנה איש עני עמוס בילקוטו על שכמו עומד לנגד עיני.

— שלום עליכם!

— עליכם שלום!

— מאין באת עתה, רבי יהודי, בדמי הליל?

— היום בבוקר יצאתי מהכפר הקרוב ללכת העירה, האכרים אמרו לי כי אך מהלך שלש שעות מהכפר אל העיר ולכן לא אכלתי שם לחם ולא שתיתי מים כי אמרתי אבוא העירה ואוכל שם לחם אצל אחי היהודים, אך השלג הרב כסה את עין הארץ עד אשר לא יכולתי למצוא את הדרך ולכן תעיתי עד כה.

— ולכן צמת היום, רבי יהודי, היתכן? הן לא יום צום

היום?

— הוי, נער מאושר אתה! אביך לנכון הוא "בעל הבית" ואולי גם עשיר, לכן תשאלוני: "היתכן כי צמת?" לך, בדאי קשה היה גם להתענות "עשרה בטבת", אם כי ישבת כל היום בבית ולערב חכתה

לך ארוחה טובה וערבה, אך אנחנו האומללים הננו כבר רגילים להתענות, אנכי אצום פה ושמה מרחוק תצום עלי אשה וחמשה בנים; אנחנו האומללים הננו כבר רגילים לשאת כל עוני ומתלאה, לשאת כל קלון וחרפה, להיות נגעי בני אדם ושבת בני איש... אשריך, נער, כי לא תדע את נפש העני! הנה, לו ידעת את הנפש הזאת... לו ידעת...

— אבל עתה הן רעב הנך?

— ומה אעשה אם רעב הנני? האם אעיר ישנים משנתם? הן כשממית יבזוני אם גם לא אפריעם מאומה, ומה עוד אם אעירם משנתם היקרה להם!

בחוץ השלך הס, שלות השקט פרושה על כל הרחוב מסביב, אין קול אנשים ואור נר, אך מקצה הרחוב תראה קרן אור זרועה על פני המרצפת ושארן עליזים ישמע.

קרבתי אל הבית, עברתי את המסדרון ומבלי חשוב הרבה נדחפתי כמו ביד חזקה אל הבית.

הדבר נחיצ, מוכרח אנכי לבוא אל חביתי, העני סובל שם רעב... הרעב הוא דבר רע מאד... משער אנכי בנפשי כי לא נעים הדבר להיות רעב... כן אבוא ויעבור עלי מה... ואני הנני עומד באולם הבית.

האולם גדול ורחב ידיים, הכל מסודר וערוך יפה, הכסאות השולחנות עומדים בסדר ובמשטר, יריעות החלונות יפות ומהודרות, המנורה הגדולה התלויה בספון בתוך מפיצה אור נעים וזך ועל השולחנות בתוך מנורות הכסף יאירו נרות גדולים ואנשים רבים יושבים ומטיבים את לבם ועוסקים — במשחק חקוביא.

האור הגדול הזורע מסביב והשאון הרב אשר עלה באזני אחרי חושך בלי מצרים ודומיה ארוכה תראה אותי לדעת, כי נכנסתי לעולם אחר של אנשים אחרים ושל חיים אחרים, החיים האלה מה יפים ונעימים! פה אין כתם, אין צל אחד, פה הכל מבהיק ומוזהיר!

— יאמר נא לנו איזו נערה מצאה חן בעיניו!

המשרתת הגישה לי פת לחם — ואצא.

אז נמלו האנשים בעיני עד מאד ויהיו בעיני כחגבים... הוי, שפלים! — חשבתי אז בלבבי — אם אנשים חיים אתם אית רגשותיכם? אים המון רחמיכם? לא! לא אנשים חיים אתם! דמעת אומלל אחד מפיקה חיים ותנועה יותר מכל מחולותיכם ושעשועיכם הבל, ברק אור מחשבה אחת של רבי שלמה הזקן השחוח מפיצה אור בהיר במחשכי לבבות נדכאים יותר מכל המנורות וברק האור של רקבון אשר העליתם בחדריכם... הוא, רבי שלמה הזקן העני והחלש, אשר אתם בוז תבוזו לו, יודע להתנשא מעל עולמו השפל המלא תמרורים ועוני לעולם גבוה ורם מלא קדושה ואצילות; הוא, בכיותיו — תהום רבה, תקותו — גבהי שמים ורצונו — עולם ומלואו, ואתם? אתם, קטנים הנכם! אנשים מקוטעים, החיים בעולם צר ושפל של תאוות שפלות ושאיפות בזויות...

• •

ועוד הפעם הנני בין הצללים, החושך יסופני... נשמתי מבקשת לה מוצא לעולם יותר רחב, לעולם יותר גדול... אוהב אני את הצללים, אבל יותר מהם הנני אוהב את השמש... אבל את השמש אשר תופיע על כל ותאיר את כל... את השמש אשר גם חומות גבוהות ורמות לא יוכלו להשליך צל ולכסות בעדה... שמש צדקה אשר תופיע על כל, על קטן וגדול... ואז אצא מבית מדרשי, אברח מבין הצללים...

אבל עתה אנה? אנה אברח, אנה אצא?...

האליהם? האל אלה אשר לא ידעו את נפש האומלל?

לא! אינני חפץ להיות עשוק, אבל יותר מלהיות עשוק אינני

חפץ להיות — עושק.

פה ים החיים מכה משברים וגלים בסער ורעש, וכל הנשמה צוהלה ושמחה.

הוי, חיים, חיים! גם אנכי הנני אוהב חיים... נפשי בקרבי תלהט, אפסי ארץ מתרוצצים בחובי ושמים ושאל תחתית בי נלחמים בעוז...

ואני מביט בתמהון על פני האנשים האלה, חפץ אני לחדור אל תוכם פנימה... לראות איך יחשבו, איך יאהבו, איך ישנאו, לראות אם יש באמת שווי וערך ישר בין השאיפה המחשבתית ובין התגלמותה המעשית: העושים המה את אשר יבינו וירגישו, או למצער, המבינים המה ומרגישים את אשר המה עושים, לראות עד כמה הנם מאושרים, נהנים ושבעים מעולמם... לראות ולדעת אולי... אולי אמצא פה את חידתי... אולי פה הוא החוף המקוה ומעין האושר והטוב, אשר אני מבקש... ואולי גם עלי לבקש לי פתרונים לכל שאלותי המרגיזות בעולם אשר כזה...

— ערב טוב!

האספה נתנה עינה בי, ואחד מן הנאספים פנה אלי, ויאמר:

מה חפצך, נער?

— מה חפצך, נער? הפסיקו עוד אחד.

— מה לך, נער? קרא אלי עוד אחד.

— גשה הנה, נער! קרא עוד אחד בלעג.

— איש עני אחד בא עתה לבית המדרש. הוא תעה כל היום בדרך ועתה הנה בא עיף, רעב ויגע, כי כל אוכל לא בא היום אל סיו, אנא, חננהו, אדוני, ותנו לי למענו פת לחם...

— תנו לו פת לחם למען העני שלו.

— מה מעשיך בבית המדרש, נער?

— המעטים חבטלנים ומורדי האור בבית המדרש?

— הוי, בני אדם יושבי חושך!

— אם תתן לי קוץ אחת מפאות ראשך אתן פת לחם להעני

שלך.

הלבנה היפהפיה בפניה המלאים והתמימים שטח בים התכלת
וממלאה את הרחוב באורה הלבן הנעים. הנה היא שופכת זרם של
אור על חלוני ועלי המביט אליה; אלפי רבבות כוכבים נוצצים
ומזהירים בהכפת הנאה — חשמים, גלי אור נעימים שטים במרחביה.
הרוח המרחף נושא על כנפיו ממרחקים זרמי ריח ניחוח אל הרחוב.
הטבע מלא רעננות, חיים ושקט; הבריאה כולה היא מנגינה נפלאה.
האוויר מלא קולות נעימים: הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו.

קדש קדשים!

ופה בתוך המקדש אין ספרים ומגלות, אין מחשבות ופילוסופיות.
אין מוחות קמוטים ורעיונות בדים — האלהים עשה פה הכל ישר
וקדוש!

הנה אני שואף בכל כוח נשמתי את האוויר הנעים, מה גדול
העונג! החזה מתרחב, הלב פועל פעולתו... הנני מרים את עיני אל
הכוכבים היפים, אל הירח ואל עומק ים התכלת... הוי אלי, אלי! מה
יפה עולמך! מה רב השלום, החן והחסד אשר שפכת עליי בטובך!
מה נעימים המה החיים בעולמך היפה אשר יצרת! מה טוב הוא
הערב הזה ומה נעים לחיות ולהתענג בערב כזה תחת שמי ה'!

ופה בתוך הרחוב?

ועולמך, אלהים, נאה וקדוש! הוי, מה יפה היא הלבנה השטה
לאט שם במרומים, מה נעימים המה פניה המפיקים שלום ואהבה...
הנני שומע הד הקולות הנפלאים המשתפכים שמה בסתר צל שדי...
הנני רואה את הקסמים הנפלאים הממלאים את המרחב הגדול... יש
עולם גדול ורחב! יש עונג ורוך ונעימה קדושה!...

ופה בתוך הרחוב?

ומלבד חנויות ובתי משקאות, מלבד בתי כנסיות ובתי מדרשות,
מלבד החדרים והשוק — יש עוד עולם לאלה; עולם של ירח
וכוכבים, של אוויר ואור, של שמי תכלת ולילות אביב, של צפרים
מרננות ודשאים אומרים שירה, של רגשות חזקים ונעימות הנפש...

ופה בתוך הרחוב?

ליל אביב

עתה זקנתי ושבתי, שכמי שח, שערותי לבנות זכוות הנעורים
חדלו, חדלו.

לא שבע ימים אנכי כי אם שבע רוגז וכעס; לא משא שנתי
השחו את שכמי כי אם משא יגוני ותלאות החיים.
עתה אינני יודע גם לבכות גם לשחוק, יבש מקור דמעותי,
נתאבנו רגשותי... הנה כל קללת ה"תוכחה" רובצת עלי ואני אינני
נאנח.

אולם ערב אחד אני זוכר ואז עוד נער חי ומרגיש הייתי.

הדבר היה באחד לילות האביב הראשונים.

בחדרי הקטן בוערת עששית באור כהה, על השולחן לפני
מונחים ספרי מעורבים בלי סדרים: מסכת "בבא קמא", "כוזרי",
"יורה דעה" חלק א', "מורה נבוכים", "ראשית חכמה" ותנ"ך, ומתחת
לכר על מטתי טמונים ספרי "השכלה" אחדים.

רוח עצב חזקה לחצה את לבבי עד מאד, האור הכהה שפך עלי
רוח כהה הספרים הרבים והשונים הנמצאים על פני שולחני מסכר
בקרבי רוח עושים ושגועין.

אז נגשתי אל חלון חדרי — ואפתחנה.

בחורף דומיה, רחוב היהודים ישן, לוחות העץ המכסים על
החלונות הנמוכים סגורים. יש אשר יפרוץ קו אור דק מבעד לסדק
איזה לוח וידענו כי "בעל מלאכה" עני ערדנו עובד את עבודתו או
יודע ספר יושב ולומד, "כל בית שאין נשמעין בו דברי תורה בלילה
לסוף הוא חרב", ומה נעימה היא התורה ליהודי בלילה?

ואני מימי עוד לא התענגתי על הנעימות האלה: „לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר, יתרועעו אף ישירר, התלמוד, ספרי המוסר, שולחן ערוך ופוסקים היו לי ההגיון שבחיים: אנכי ראיתי אותם כאשר הנני רואה את הרחוב, את השוק, אתההלים, ספרי השכלה ודעת היו לי להשירה שבחיים. נודע לי כי יש „עמקים עוטפים בר“ ומעינים בנחלים בין הרים יהלכון, ישקו כל חיתו שדי, ישברו פראים צמאם, אבל את העמקים, הבר, המעינים, הנחלים וההרים מימי לא ראיתי...

שקט מסביב. איזה קול מצלצל באזני, לבבי מלא לחץ, צר לי המקום... מדוע הנני חפץ לבכות? מה תחפוצנה הדמעות... צר לי מאד! איה נעורי? מה הם חיי? מה הוא עולמי? הוי אלי! והאם ידעתי מימי מה הם נעורים וחיים? האם הרגשתי אנכי באביב עלומי את אשר ירגיש עתה באביב הקיץ כל עץ, כל שיה, כל סרה, כל צמח, כל זבוב, כל רמש, כל צפור, כל כנף... והנעורים מה טובים ומה יפים? ורבבות אנשים אמנם פורחים באביב עלומיהם כאשר יפרח עתה הטבע, ואני פה בתוך הרחוב!! ומעבר לרחוב יפרח הטבע, יפרחו העלומים, ינץ העץ ותתאדם הלחי.

ופה??

והחיים, בעולמך, אלהים, טובים ונעימים ומלאים אושר, נחת ותום! כמה רבבות בני אדם מתענגים עתה על מנעמך ויקרותיך אשר חלקת להם! כמה רבבות לבבות מלאים עתה שלום ושלוה, אמונה ובטחון, תפלה והודיה! כמה רבבות עצבי בני הנעורים מתרגשים עתה בעוז אהבה וגעגועים, חמדת החיים ותענוגיהם! חיים! חיים! חיים! חיים! חיים, אלהים!

ופה בתוך הרחוב??

פה בתוך הרחוב, פה בתוך גל הנמלים לא תזרח השמש, לא יהל הירח ולא ינוצצו הכוכבים; לא יפרח הטבע ולא יחיו החיים... פה בתוך גל הנמלים מלחמה מרה ואיומה... פה נלחמים החיים עם

החיים בעד החיים... פה דואגים איך לבלות מהרה את הדבר הנורא הנקרא חיים... העינים והלב, אלה סגולות החיים והוד תפארתם, הגם פה מיותרים לגמרי ז„סרסורי דעבירה“... אומלל! עינך כל תראה ולבך כל יחמוד! אבל מה הנך רואה ומה אתה חומד פה בתוך הרחוב??

הנה אני רואה את הגב הכסוף, את הפנים החורים, את הלחיים הנופלות, את הזקן החד ואת המצח הקמוט ובתוך החורבה נוצצות עינים, והעינים חפצות לראות ויכולות לראות... פה דופק גם לב חומד... אבל התדעו, הנזירים, את אשר יראה ויחמוד העולם הגדול הזה אשר מעבר לבית מקלטכם??

התחוש התולעת במעבה האדמה כי ממעל לה טפח יש חיים נעימים ועולם מלא אור?

הנה שם מרחוק שדרות אלונים ירוקים, כמה נאים אילנות אלה! כמה יפים עליהם הירוקים! ומה אוהב אנכי לחביט עליהם מרחוק... זוכר אנכי את צלם האהוב בימי הקיץ החמים... לבבי מלא לחץ, רגשותי יהמיו... אצא נא החוצה... אלך נא לשוח בדד וגלמוד יחד עם הירח בין שדרות האלונים...

יצאתי החוצה...

ברחוב דומיה. שקט מסביב. הלחץ בלבבי הולך וגדל... החיים, הטבע, השדרות המה מחוצה לי, מעבר להרחוב... אז שמעתי גם קול כלב נובח מעבר להרחוב... ואני בתוך הרחוב.

חידתי, מוצא אני את „כוח החיים“. ונשמות קדושות עוברות לפני
 כבני מרון, אני צופה זמביט עד סוף כל הדורות!
 וגם תמונתו כמו חי אראה נצבה לנגד עיני.
 ומי נתן לו מהלכים בין הנפשות האלה? מי רתק את הטבעת
 הקטנה הזאת אל גבלי שרשרות נפשות קדושות קדמוניות, אשר
 יראה להן וגובה להן?...
 והוא הלא היה אך שומר העיר?!

הנה עוד הפעם זכרון תולדות. מה נעים הוא הזכרון!
 וכמו חי נצבת לפני תמונתו, ולא תאר ולא הדר היו לה אז
 בעיני. אני בקשתי אז את הנוצץ והמבריק, את הרך והנעים; אני
 ראיתי אז מלאכי השלום מלוים אותי על כל דרכי... והכרובים פורשים
 כנפים ממעל לראשי, לסוככני בסכת שלום ואושר, ואני תילד הייתי
 כאורח רענן בתבל הנעימה והעדינה... ואיך אביט אל מראה התמונה
 הזאת?

הוא היה בעל כתפים רחבות, פנים גסים, חטמו ארוך ועב,
 מצחו קצר, עיניו שקערורות, אינן מפיקות לא חכמה ובינה יתרה,
 לא מזהלות החיים וטוב טעם ודעת בדעת העולם, אך עינים אשר
 לא תתנה חומר רב לחכם בחכמת הפרצוף לענות בחנה, זולתי עמל
 החיים הנשקף מזהנה לפרקים, בשוחחו בדברי ימיו; ויש אשר נראה
 באישון עיניו גבור לוחם כמתאש על שדה קטל...

והוא היה באמת מגבורי החיים!

ולא אחד היה במחנה ישראל!

ולא הוא לבדו כרע, נפל, שכב...

ולא הוא לבדו שב, קם ויתעורר!

ולא הוא לבדו בחושך בא ובחושך הלך!

ומי ינוד להם? מי יתן לב להם „פנים הגסים“ הקמוטים האלה
 אשר היו לאלפים ולרבבות במחנה ישראל, אשר בחושך באו ובחושך
 הלכו... אשר היו כפרת אולתם של כל בית ישראל?...

יעקב השומר

המר לי שדי לראות את דמעות אומללים, לראות ולשמוע
 ולתת בעפר סי, כי אין תקוה!...
 בדאותי ממעל לי שמי ברזל ומתחתי ארץ נחושת, ואני תלוי
 בין השמים והארץ —
 בהביני, כי אין מעמד לרגלי, אין כר לראשי ואין עולם בלבי,
 כי הארץ כולה נוע תנוע תחתיו!...
 ומשפטי בארץ, כי יודע לי — משפט העצם בגרון, לא להקיא
 ולא לבלוע!...

בעת שמציץ אני מן חרכי העולם הגדול, זה העולם הגדול הבו
 לקטנות... זה הסלע הגדול המונח תחת הפטיש המפוצצו מאז
 מעולם, המחלקו למשפחות סלעים ולערמות חול עד אין מספר,
 ושואל אני:

רבש"ע! אבק זה על שום מה?...

אבק זה שכבר נתבדר ונתפור בכל ארבע פנות העולם, שכבר
 נשתנה תארו ומראהו מכל אבני החצץ הפזורים שם על הערמה,
 איש איש על מקומו; אבק זה למה הוא לנו? ומה יועיל לנו בקיימו?...
 בעת שהשאלה המרה הזאת מקרקה קירות לבבי ומנקרת את
 מוחי, ואני חותר ומחטט כעטלף זה בעפר קברי אשר העלה עשבים,
 לגנוב גם לתוכו קו אור אחד מהעולם הנאור, הרחב והגדול, ולבקש
 לאורו „כוח חיים“ לגויתי הזקנה והבלה ולעצמותי הנחרות...
 בעת הזאת קברים יפתחו, צלמי אופל ובלהות ידודו לאלפים
 ולרבבות לנגד עיני, ומה נוראים הצללים! מה איום הוא המות
 המרחף על צלמי אורחי שאול אלה! ושמה ביניהם מוצא אני את

הוא עוד בנעוריו בית אביו שמע קול נפש משתפכת בלילה:
„אוי לי על גלות השכינה!”

ובלילי טבת הארוכים, והוא שוכב עם אביו על מצע תבן. מבעד לחלון הנמוך מבהיק השלג הלבן. הלבנה היפהפיה מבטת ישר על משכבו. היא רועדת. מקור וקויה הלבנים מתנועעים הנה והנה על גב התנור אשר אמו שוכבת שם ושלש אחיותיו. הקור גדול מאד ואיננו מניח לו לישון, וכפעם בפעם הוא מתגרד, מתכוץ ומתחנק, ומחבק את ידי באהבה רבה, הוא מתחמם וטוב לו, והוא מתענג מאד על ה„חום הנעים”...

אך יש אשר תעלה אז מחשבה על לבו, כי לא הלבנה רועדת מקור שם על גב התנור, אך אמו ואחיותיו, והוא מתעצב אל לבו עד מאד...

ואביו נעור משנתו, השעול תקפהו...

הנה הוא מדליק את הנר, ויושב על הארץ...

צלו הארוך מתרחב ומתפשט על פני אורך כל החדר, והוא משתרע על ערמת תפוחי אדמה המכוסים בכפור, המונחים שם בסנה. והצל השחור הזה מתנועע, וראשו מרחף במהירות על פני הערמה...

הוא מתפלל עתה „חצות”!

קולו משתפך בעצבת נעימה המושכת את הלב, הנה הוא בוכה! ומה נאוו הדמעות החמות היוצאות מהעינים הקרות! מה יפים אגלי הדמע, בהתנוצצם כספירים במשבצות טורי הזקן הלבן! ומה עז הוא העצב החי, היוצא מגל של עצמות-מת!...

והשיעול נורא מאד, הנה הוא יוצא מתוך דכדוכה של נפש... והצללים ינועו ינודו, המה מבשרים את חמות...

קולו משתפך בנעימה, ירום וישפל, לפעמים נשמע בקולו הרך נפש מתגעגעת, נפש רכה ועדינה משתפכת בעוז דמיונה, על חזיון יקר ואהוב, השואפת אליו בכל עוז נפש עלומים, המחכה אליו באמת בכל רגשי תומת הנוער... ואז יניע צלו בנחת... ופניו המתים יאירו לאור הנר הכהה...

אך לפעמים ירעד קולו עד מאד, ישמיע יאוש נורא, בטול-היש והחיים, ואפסה כל תקוה! צלו השחור מרחף במהרה על פני כל החדר, ואת סערת נפשו פנימה יגיד לנו השיעול... ואז השביחה אנחה מרה סערת נפשו, ומעמקי הלב קרא: — „אוי לי על גלות השכינה!”...

והוא שוכב ואזניו עשויות כאפרכסת, הוא לא ידע דבר ולא יבין אף מלה ב„סדור הקדוש” הפרזש לפני אביו, גם לא ידע, אם חובתו להבין ולדעת, אך מה גדול הוא הרגש הלוחץ את לבבו! נפשו נקשרה בנפש אביו ובזמרתו! הוא בוכה... הוא משחק... הוא... הוא... הידוע מה „הוא” הנהו?... ובנפשו פנימה הן נעשו חריצים עמוקים, ושמה קבורה „השירה” השחורה כעורב המנהמת כבת קול מחרבות הר חורב”...

ובבוקר בישבו על התנור המוסק עם אחיותיו הקטנות, ואכל תפוחי אדמה חמים וטובים, והוא מאושר אז וחס לו וטוב לו, הוא זוכר את נגינת הליל, ואת הנגינה אשר בה השתפכה נפש אביו ביתר שאת וביתר עוז, הוא זוכר מלות „אוי”, „גלות”, „שכינה”, והן שגורות היו אז בפי אמו, גם את אחותו הגדולה החולנית, שמע צועקת טרם מותה: אוי, אוי! ומני אז השמיע לעתים תכופות נגינת-עצב זאת, ותהי לו לשירה!...

ובטרם עוד מלאו לו עשתי-עשרה שנה — ואביו מת. והוא רצה אז בכל נפשו להיות אב רחום לשלש אחיותיו, ועוזר ותומך לאמו האלמנה... והוא עודנו אז נער ואמו ידעת זאת, והיא נושאת עיניה אל האב האחד, אבי כל, אבי יתומים ודין אלמנות... והוא היה אז הקרבן על מזבח התופת אשר ערכוהו כהני בת עמו.

והכהנים?

הסו! עוד תרגז הארץ ועמודי שמים יתפלצו לשמם ולזכרם!...
 באכול אז איש בשר רעהו, בהחלק אז העם הקדוש תולעת יעקב —
 בחדרו הצר פנימה ל"בני אלהים" ו"בני האדם", ושמה הביאו איש
 איש את קרבנו על מזבח התוספת אשר ערכו למען בני עמם, ויתנו
 אדם תחתיהם, וברואים בצלמם כפרתם — נלקח בידי החוטפים
 היתום העני, היחיד לאמו האלמנה, משענתה האחת בתבל ושארית
 תקותה בחיים לכפר בעד שבעת בני היצהר, הוא קרח העשיר...
 אהה ה' אלהים! טהור עינים מראות ברע, איך החרשת,
 התאפקת למראה העושק והמרצה! על קן צפור הגיעו רחמך, ומי
 יתנה חסדיך וצדקתך כהררי אל, ואיך לא חסת ולא חמלת על
 משפחה עניה זאת, המדוכאה בשער ואין מציל?!

ואז נפל זרם דמעות חדש לים הדמעות המקיף כל חללו של
 עולם ישראל ויתבולל בדמעות כנסת ישראל כולה, הבוכה משפחות,
 משפחות.

הלילה ליל חורף.

הירח הסתתר בחביון עווז — השמים, ויסך בעדו ביריעות
 שחורות ואפלות, המזנקות מים, כמו חפץ הוא להדיח את הרשע מעל
 פני האדמה, טרם יופיע מסתר מחבואו, להאיר לארץ ולדרים עליה,
 מבלי שימו על לב, כי נפש אומללה הוא קובע, וכי גוזל הוא קוי אורו
 מנער צעיר לימים, חלש ורפה אונים אשר לא נסה עוד לצאת יחידי,
 הלאה מסף בית הוריו בלילה, ואשר ילין עתה עזוב, בדד וגלמוד,
 אסיר ידיו ורגליו, בחדר המטרה אשר לה"קהל".

ההצללים! השעירים הלבנים, הרוחות השחורות, החון הזקן
 העולה בכל לילה מבית עולמו, עטוף בתכריכיו הלבנים, אל בית
 הכנסת הישן להתפלל שמה לפני הצבור, כמו אז בעודנו חי, טריינה
 המגדת שהאריכה פעם אחת לשונה מ"עזרת הנשים" אל כותל מזרחי
 אשר בבית הכנסת, ותלקק אבק הטבק ב"תיבת הטבק" אשר הוציא
 אז השמש מחיקו, המכשף הזקן, ה"כובסת המשומדת", הבתולה
 "החוטאת", האשמדאי, אחותו המתה חורת הפנים, — כולם יחדיו

עולים מן הארץ בדמות נקודות שחורות ואדמדמות, עולים ויושבים
 ממעל לחוטמו ושם הן משתרעות, מתרחבות ומתגדלות, ומרגע לרגע
 יתרחבו ויתגדלו, פושטות צורה ולובשות צורה, עד אשר יקבלו את
 תמונתם הנכונה, ולאזניו ישמע קול משק כקול צלצל פעמון קטן
 מרחוק, ויותר אשר תתפשטנה התמונות, יגדל הקול, וכה ילך הקול
 הלך ושאון ברעש, עד אשר יצא כל האספסוף במחולות, ויחוגו כדור
 באויר הבית סביב לראשו, ואז ישמע לאזניו קול שחוק פרוע,
 והתמונות מתקטנות והיו לנקודות, וקול המשק ישמע עוד הפעם
 כקול צלצל פעמון קטן מרחוק, והוא רואה את אביו, חזא יושב שם
 בפנה ומנענע את ראשו, כמו אז בעודנו חי בעת אמרו "חצות", וכמו
 מבלי משים קרא את נגינת אביו, השגורה גם על פיו: "אוי לי על
 גלות השכינה". וירא כי סר פחדו וידע כי הוקל לו עד מאד...

ובעוד ימים אחדים והוא הובא לאחד המחוזות.
 והחיים? מי חכם ויבן את אלפי אלפים ורבוא רבבות
 שרטוטיהם וקויהם הדקים, המשתנים מרגע לרגע וממקום למקום,
 הפועלים ונפעלים, לפי תכונת נושאייהם, זמנם ומקומם?
 והחיים האלה הנחשבים כטבלאות-החשבון, המחזקים את הישן
 בכל רגע למען כתוב חדש על משנהו — מחקו אחד אחד זכרונות
 מנהגים ונמוסים רבים מעל לוח לב גבורנו זה וישנו את חייו ויתנו
 להם תואר אחר וניב שפתים חדש, אך עוד לא נמחה הכל ועוד הוא
 קורא לפרקים בלילה על משכבו: "אוי לי על גלות השכינה".
 והוא מרגיש כי קרן קו אור חדש באפלת נשמתו.

הימים ימי הקיץ.

השמש הנעימה זה אך מעט יצאה על פני האדמה, לחבק
 בקויה המופזים את הטבע הנעים, לפחת חיים ואורה בכל היקום,
 לעורר את רוח האדם... וגבורנו זה גם הוא התעורר מתרדמתו יחד
 עם הטבע הנרדם, והנה הוא שוכב על פני השדה עם העדר, שנתן
 אדוניו על ידו.

רוח קל מנשב על פני שכבת העשב אשר הוא רועה שם.

ומשם יעבור חיש קל, וינענע בלט את עלי עצי החורש הקרוב.
וזמרה חרישית תשמע בכל הככר מסביב, זמרה נעימה וערבה מאד...
הנה כל עשב, כל עלה, כורע ברך לפני יוצר כל, ואומר
שירה!...

ואז הן תזמר כל הבריאה, מהאזוב אשר בקיר ועד הארז אשר
בלבנון, ואיך לא ישיר גם האדם?...
הן יש אשר אדמה כי הבריאה משוררת אך בנפש האדם, זה
מעין השירה! זה האדם הקורא בשום לב את תויהנגינה, אשר כתב
אלהים ויערכם בדמות ה"יש" הנפלא אשר לנגד עינינו...
וישורר גם הוא! הן נשמתו הנה גם היא נשמה טבעית,
המתעוררת מהרוח המנשב עליה...

גלי קול זמרתו ינשאו על כנפי רוח במרחביה הנעים, אלפי
קולות יענו אחריו בהד ועלי היער מלבלבים מדי פעם בפעם, כמו
ענו הידד אחרי זמרתו!...

מה קטונת במת ישחק! מה שפלת מזמר משכיל! מה קטנים
וחסרי לב הנכם קהל השומעים, מול הבמה, המזמר והשומעים האלה!...
מה גדול הוא המזמר המחקה פעם אחת את זמרת הזמיר!...
מה נשגב הוא המשורר המבין רגע אחד בימי חייו, נשמת
נער תמים!...

והגדולים האלה הלא אך פוטוגרפים הנם, הרואים בחזון צל
צלמה של השירה, והשירה בעצמה?...
וישורר הנער!

גלי קול זמרתו ינשאו על כנפי רוח, אלפי קולות יענו אחריו
כה, ועלי היער יענו הידד אחרי זמרתו!...

קולות זמרתו ישתפכו דרך צנורי גידיו אל הלב ואל המוח, ומה
זרה היא השירה בבואה אל הלב! הנה היא מעוררת בו רגש נסתר
אשר לא נדע נכחנו, הוא זוכר אז כי שפת השירה היתה מזורה לו
לפני חמש שנים...

ואז שערם נפתחו באלמי לבו, והוא יוצא ונכנס בעולמות אין

סוף, דואה ומרחף מעמקי התהום, דואה ומרחף עד גבתי שמים, ולבו
מה ירחב אז!...

וישורר הנער...

גלי קול זמרתו ינשאו על כנפי רוח ואלפי קולות יענו אחריו
בחד: „אוי לי על גלות השכינה“!

והשבטים הלחים אשר בימי שלטון העבדות, בטרם נגה
אור חסדי הממשלה הרוממה על האכרים והעבדים —
מי כעם ישראל יודע טוב טעם של „השבטים הלחים“,
ופעולתם הרבה על גו אנוש אנוש!...

כמה רוחות נעלות ונשגבות הודשו תחת הגשם האיום הזה!...
זהיה באחרית הימים, בהכתב תולדות ההשכלה בידי אנשים
שלמים, בימים ההם הנראים לנו עתה כחזון לב, וכאור פני המזרח
בעת עלות השחר, בבכות אז המשוררים ענות הזובוב, המתענה תחת
ידי השממית — אז יירידו בני אדם נחלי דמע למשמע כל אלה,
כמספר נחלי הדם אשר שפכו ה"שבטים הלחים"...

זהו לא אחת ולא שתיים ולא שלש חסר ב"שבטים הלחים",
בשבתו את אחד האדונים בעלי האחוות!...

זהו כגבור עשוי לבלי חת, נלחם בעד נפשו מלחמה קשה
וכבדה מאד!

• •

רוח המלך הגואל, משבית העבדות ומטהר את חברת האדם
מכתמי משפטים קדומים ומחבלי הבערות החשוכה — עברה על
פני כל ארצו הגדולה, ומדי עברה הביאה חסד וחנינה, משפט וצדקה
לכל החוסים בצלו, אז הוליד הוא ביום אחד את אשר הרו ותגו
אבותיו מדור דור...

ואז שב גבורנו זה לעירו ולמולדתו — ויהי לשומר העיר!

ואני — עוד נער קטן הייתי אז.

הימים ימי הגשמים, הבצה הרפש עד צואר הגיעו, השמים
מכוסים בעבים שחורים ואפלים, ואני קדמתי אז אשמורות, וחולך
אני ופנסי, המאיר לי דרכי, בידי — אל החדר!
בחוץ השלך הס, ודממה שוררת בכל העיר, אך לפרקים ישמע
קול ענות השומרים חסובים בעיר, הקוראים זה לזה: שומר מה
מליל! ואני שומע קול לא מוזר לי, מתבולל בין קולות הקוראים,
קורא: „אוי לי על גלות השכינה“...
הקול, קול יעקב השומר!

.

הנה מטת מת לפני!

אנשים אחדים מלויים את המטה, הלויז עוברת בחפז, אין
קול בוכה, אין נאנה, אין מוריד נטף דמע אחד, אין סופד ואין
מקונן! מתי מספר המלויים הולכים ונמוגים...
המת נדחף בחפז אל בית עולמו, ושב אל העפר לכשהיה...
מי מת?
יעקב השומר מת!...

והסנה
אין
AND THE BUSH WAS NOT
CONSUMED
אכל